Vallasek Júlia

Hírközlés és irodalom

(Sajtó- és kultúrtörténeti tanulmányok)

Presa Universitară Clujeană

VALLASEK JÚLIA

•

Hírközlés és irodalom

(Sajtó- és kultúrtörténeti tanulmányok)

VALLASEK JÚLIA

Hírközlés és irodalom

(Sajtó- és kultúrtörténeti tanulmányok)

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ / KOLOZSVÁRI EGYETEMI KIADÓ
2021

Lektorok:

Dr. Bányai Éva egyetemi professzor

Dr. Vincze H. Orsolya egyetemi professzor

ISBN 978-606-37-1067-4

Tehnoredactare computerizată: Alexandru Cobzaș

Universitatea Babeş-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruța Săcelean
Str. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@ubbcluj.ro
http://www.editura.ubbcluj.ro/

Verbéna, bordásfal és szónoklatok

(A kolozsvári Református Leánygimnázium felépítésének és felavatásának története fikcióban és a kortárs sajtóban)

Ignácz Rózsa szerencsés pillanatban volt a kolozsvári Református Leánygimnázium növendéke. A szerencse ezúttal elsősorban a múltbeli események (művészi) megjelenítésére kíváncsi utókoré, mivel az 1909-ben Kovásznán született, majd Fogarason nevelkedett későbbi írónő pontosan abban az időszakban fejezi be középiskolai tanulmányait, amikor felépül az iskola.

Tanulmányomban azt vizsgálom, hogyan jelenik meg az iskola épületének felhúzása, annak berendezése, az új épületbe való átköltözés és ezekhez kötődően az iskolai élet személyes tapasztalata Ignácz nagysikerű debütregényében, az 1937-es *Anyanyelve magyar*-ban. Ugyanakkor felvázolom azt is, mit tudhatott mindezekről az a kortárs, aki a korabeli napisajtóból értesült az eseményekről. Ehhez elsősorban a helyi sajtó két, talán legfontosabb lapját (Ellenzék, Keleti Újság) vizsgálom.

1. Vándorló bölénycsordák és magas ívelésű püspöki beszédek

A korabeli sajtó feladatának megfelelően a főbb eseményekhez kapcsolódva számol be a kolozsvári Református Leánygimnázium felépítésének és avatásának (utóbb kibővítésének) történetéről. A továbbiakban elsősorban az Ellenzék és a Keleti Újság idevágó cikkeit vizsgálom, de az *Arcanum Digitheca* adatbázis teljes anyagán lefuttatott keresés tanúsága szerint a legfontosabb események kishírként jelen vannak a budapesti, illetve magyarorszá-

gi sajtóban is, ami jelzi, hogy a korabeli értékelés szerint az iskolaépítés jelentőségét tekintve túllépett a helyi kereteken.

Még az alapkőletételt megelőző időszakban megjelennek a telek régészeti feltárásával kapcsolatos hírek. A Budapesti Hírlap a korabeli sajtónyelvre jellemzően poétikus zárlatú kishírben számol be az ásatások során talált kőkorszaki leletekről.

> „A kolozsvári református egyházközség új leánygimnáziumának építkezése közben nagy értékű őskori leletre bukkantak. Az ásatás során, melyet Herczeg János gimnáziumi tanár vezetett, egymás után kerültek napvilágra különböző kőkorszakbeli fegyverek és edénydarabok. (…) Különös érdekessége a leletnek, hogy eddig Kolozsvár belső területén kőkorszakbeli leletre sohasem bukkantak. (…) Találtak szarvasagancsokat és állatcsontokat is, amiből arra következtetnek, hogy a város területén valamikor bölénycsordák csatangoltak." (Név nélkül, 1926)

Ugyanazon a napon jelenik meg az Ellenzékben is egy Ferenczi Sándor által jegyzett, *Régiségek a ref. leánygimnázium telkén* című cikk, amely „egyes kolozsvári lapok" értesüléseit cáfolni törekedve ismerteti, milyen korábbi kőkorszaki leleteket feltáró ásatások történtek Kolozsváron (pl. dr. Roska Márton vezette ásatások), illetve felhívja a figyelmet arra a többnyire tizenhetedik századi cserépgyűjteményre, amelyet az iskola telkéről Herepei János gyűjtött be még a világháborút megelőző időszakban, amely arra utalhat, hogy az utca eredetileg fazekasok utcája lehetett. Abból, hogy itt nem egy újságíró, hanem egy szakember véleményének adnak helyt, aki aprólékos, adatokkal alátámasztott leírással igyekszik szenzációhajhásznak minősített híreket cáfolni, jól kivehető egyrészt a mindenkori olvasóközönség szenzációéhsége, másrészt az, hogy már maga az építkezést megelőző régészeti feltárás is közérdeklődésre számot tartó eseménynek minősült. (Ehhez képest ugyanebben a lapszámban egy új, ezer-

ezerötszáz férőhelyes mozi felépítésének tervéről mindössze kishírt közölnek.)

Pár nappal később számol be az újság az iskola alapkövének letételéről. A tudósítás kettős címe (főcím: *Erdély református püspökének lelkészi beköszöntője*, alcím *Letették a református leányiskola alapkövét)* jelzi, hogy az iskola létrejöttének, felépítésének története a kortárs gondolkodásban erőteljesen kötődik az éppen ekkor püspökké választott Makkai Sándor alakjához. A tudósítás mindvégig rá fókuszál, látjuk, hogyan kísérik be a templomba, értesülünk az ünnepi istentiszteleten elhangzott prédikációról, majd ugyancsak az ő alakjára összpontosít az alapkőletétel pillanatának ismertetése is.

> „Az ünnepélyt a református leánygimnázium növendékeinek karéneke vezeti be. Ezután Makkai Sándor imája és áldása következik. Majd Husz Ödön igazgató, Juhász Olga és Kovács Gizella növendékek, valamint Kócsy Andor főgondnok egy-egy vakolókanálnyi meszet öntenek az alapkőre és Makkai püspök egy bibliai jelmondat kíséretében megteszi a szimbolikus első kalapácsütést. Az ünnepség végén Viola építészmérnök tart buzdító beszédet a munkásokhoz. A szertartást pedig újra a leánygimnázium énekkara fejezi be."

Makkai Sándor szerepét egyébként a cikk végén még egyszer kiemeli a tudósítás szerzője: „mindenki érezte, milyen szimbolikus ereje van a valóságnak, hogy Makkai Sándor püspök működésének kezdete összeesik egy új, református iskola falainak emelkedésével."

Makkai Sándor, akinek ekkor a sajtóban szinte állandó kísérője az „Erdély fiatal püspöke" jelző egyfajta progresszív, építő erő szimbolikus megtestesítőjeként jelenik meg számos sajtószövegben. A fiatal (harminchat éves) püspök alakja és az új, felekezeti iskola épülése, avatása egyaránt természetesen illeszkedik a passzivitás időszakát maga mögött hagyó, a megújulás, fejlődés lehe-

tőségeit új keretek közt kereső erdélyi magyar közösségi narratívába.

A pár hónap alatt felhúzott épületnek 1927. január 8-án tartják az avatását. Erről több magyarországi napilap is beszámol nagyjából ugyanazokkal a szavakkal, ami (a lapok különböző megjelenési idejével magyarázott pontatlan datálás mellett) arra utal, hogy az ekkor már létező hírügynökség munkája lehetett a hír megfogalmazása. A Magyarország című napilap például így ad hírt az eseményről:

> „Tegnap délelőtt nyílt meg ünnepélyes keretek közt Románia egyetlen magyar, modern leányfőgimnáziuma, a kolozsvári református leányfőgimnázium az erre a célra épített hatalmas, új, épületben. A megnyitón Makkai Sándor dr. püspök magas ívelésű és mély tartalmú beszédet mondott. Délután az intézet volt és jelenlegi növendékei az új iskola gyönyörű rajztermében színielőadást rendeztek, előadván egy Lórántffy Zsuzsannáról szóló alkalmi játékot." (Magyarország, 1927. jan. 11.)

Az új iskolaépület átadásáról mind az Ellenzék, mind pedig a Keleti Újság a legfontosabb, a teljes közösség sorsát érintő, s ilyenként közérdeklődésre számot tartó híreknek fenntartott első oldalon, vezércikkben számol be. (Igazi „címlapsztori" tehát, amely mögött harmadik oldalra szorul például az Ellenzékben az amúgy recensebb – a megjelenést megelőző napon történt –, sebesülésekkel és jelentős anyagi kárral járó, Uránia-palotában kitört tűzesetről szóló tudósítás.)

Mindkét lap szimbolikus jelentőségű eseményként jeleníti meg az iskolaavatást, mint olyan momentumot, amely a kisebbségi helyzetbe került magyar közösség magára találását jelképezi.

> „Ezen az épületavatáson történt valami, ami sokkal több, mint felekezeti esemény: ékesszóló bizonyságtétele annak, hogy kábultságából felocsúdott népünk ráeszmélt sorsát az új viszo-

nyok közt egyedül biztosító önerejének jelentőségére."(Ellenzék, 1927. jan. 11.)

Az Ellenzéknél jóval nagyobb terjedelemben számol be az eseményről az ekkor már nem a polgári radikális erők fórumának számító Keleti Újság. A vezércikk címét (*Jairos lányai*) Makkai Sándor avatóbeszédének textusából kölcsönzik, s ezzel az iskolaavatásról való beszámolót a bibliai történeten keresztül a feltámadás, újrakezdés, tágabb értelemben a csoda értelmezési körébe utalják. A cikk zárlatában a szerző, ha csak utalásokban is, de kitér (a korabeli sajtóban egyébként rendszeresen tematizált) tanügyi törvény(ek) keltette nehézségekre, diszkriminatív intézkedésekre is, felhívva a figyelmet arra, hogy: „Ha a szükség nem hajtotta volna a reformátusokat, bizony kétséges, hogy állna-e ma e szép iskola." (Keleti Újság, 1927. január 11.)

Mindkét vezércikk Makkai Sándor alakját helyezi középpontba, az ő avató beszédére fókuszál, bár eltérően értelmezik azt. Az Ellenzék szerint „súlyosan komoly kötelességteljesítésre hívott fel a püspöki szó, a beszédekből hiányzott a régi idők szónokainak könnyű illúziója és retorikája". A Keleti Újság szóvirágokkal megtűzdelt vezércikke szerint a püspök, aki „sokkal gyengédebb kezű kertész" annál, hogy a megjelent, zömében diákokból álló, ifjú hallgatóságot az építkezés körüli nehézségek prózai részleteivel terhelje, a „zseni minden hevével" rajzolja fel az iskola eljövendő arcélét. Gyűlölködéstől hangos korokban „segítség csak az olyan iskola lehet, amelyben krisztusi jóság szelleme uralkodik".

A vezércikk véleménykifejtő részét bevezetendő a püspöki áldásra fókuszál az író: „Mennyei jókedvet, erőt és örömet, zengő dalt, emberi, boldog életet, egészséges, szent emberi jövendőt fakasszatok majd magatok körül, szeretett gyermekeim." (Keleti Újság, 1927. január 11.)

Az örömelvű életre fókuszálást a lemondással, aszkézissel, mártír sors-vállalással szemben a Keleti Újság riportere egyér-

telműen a progresszív, nyitott, új államkeretek közt is működni tudó erdélyi magyar közösség gondolatával köti össze.

Ahogy a fenti példákból is körvonalazódik, a korabeli sajtó szerepéhez híven pontosan tájékoztatta olvasóit a kolozsvári Református Leánygimnázium létrejöttének körülményeiről. A sajtónarratíva hőseként egyértelműen az ekkor hivatalba lépő Makkai Sándor püspök személyét emelik ki, az ő alakján keresztül válik az iskolaalapítás-építés története az új hatalom alatt immár magára találó erdélyi magyar kisebbség szimbolikus jelentőségű epizódjává.

2. „Nem az öreg erdélyi írók élményanyaga"

> „Tizenkét leány egy jókora fiútanteremben csupa első, második padokban ült, tanárai orra előtt. A teremből délutánra a szellőztetés eltűntette a délelőtt ott időzött seregnyi fiúdiák ifjú kanszagát, másodszori befűtés ritkán adódott, s ha igen, akkor is hideg volt a terem. (...) Négy esztendeig fáztam, remegtem, dideregtem, összefagytam, ritkán melegedtem meg Kolozsváron. A várost Clujnak írtuk akkor már hat esztendeje levélborítékra, hivatalos iratra, mondani Kolozsvárnak mondottuk. A fiúk hagyhattak volna maguk után a délután tanuló leányoknak egy kis meleget, de nem azt hagytak, hanem padra karcolt izeneteket." (Ignácz, 2015: 117.)

Ikerpályáimon (1975) című emlékiratában Ignácz Rózsa viszonylag keveset ír Kolozsváron töltött diákéveiről. A visszaemlékezés voltaképpen az íróvá válás narrációja, egy teljes életpálya távlatából a kolozsvári időszakból elsősorban egy-egy utóbb jelentőséget nyerő találkozásra esik a hangsúly, például Grandpierre Emillel, Wass Alberttel, Tamási Áronnal vagy akár az Erdélyi Szépmíves Céh íróinak magyarországi kiadójával, Lantos Kálmánnal.

Megtudjuk viszont, milyen indulatok közt, milyen tervekkel született meg a pesti színésznőként a harmincas évek második felében már ismert egykori református leánygimnáziumi növendék, Ignácz Rózsa első regénye. Az *Anyanyelve magy*ar, amelyről Kántor Lajos szellemesen és pontosan állapítja meg, hogy „jelentősebb könyv, mint amilyen jó regény" (Kántor, 1999) voltaképpen egy nemzedéki élmény felmutatásának vágyából született. (Az immár Romániában szocializálódott ún. „második nemzedék" íróinak közös jellemzője egyfelől a társadalmi rétegek közti különbségekre erőteljesen odafigyelő szociális érzékenység, másfelől a korábbi konzervatív nemzet- és hazaeszmével szembeforduló, dinamikus világszemlélet.) Jelentősége tehát elsősorban nemzedéki jellegéből fakad, illetve abból, hogy olyan témát ír meg, olyan szemszögből, amellyel igen keveset foglalkozik a teljes két világháború közti erdélyi magyar irodalom: a fiatal nemzedék pályaválasztásának, identitáskeresésének kérdését az új impérium alatt. Teszi ezt árnyalt társadalmi érzékenységről és jó megfigyelőkészségről tanúskodva, ráadásul egy fiatal lány szemszögéből (amely a teljes akkori magyar prózában viszonylag ritka jelenség).

Az *Ikerpályáimon*ból tudjuk, hogy Ignácz Rózsa eleinte riportformában képzelte megírni saját nemzedékének felnövekvéstörténetét, s erre gondosan készült, több tucatnyi oldalas jegyzetekben gyűjtötte össze évtizeddel korábbi iskolás korának emlékanyagát. Az íráshoz elsősorban az adott motivációt (ahogy ez nemzedéki történeteknél, önéletrajzoknál gyakori), hogy nem ismert magára (és nemzedékének tapasztalataira) azokban az Erdély-tematikát feldolgozó könyvekben, amelyek akkoriban közkézen forogtak.

> „... mennyire hamis, ferde hírei, értesülései vannak a magyarországiaknak általában a királyi Románia részévé lett Erdélyben kisebbségi sorsban élőkről" – írja Ignácz. „Különösen az

ott értelmiségi pályára vágyakozó fiatalokról. Több erdélyi tárgyú könyv jelent meg akkorig már. S nemcsak irredenta fércművek. Nemcsak a havasok tövében élő, vergődő székelységről szóló romantikus írások. (Mint Nyirő Józseféi.) Forgott már Pesten olyan erdélyi tárgyú remekmű is, mint Tamási *Ábel a rengetegben*je. De az „én Erdélyemről" valódinak ható írott szót nem olvashattam még. Olyas indulat is ösztökélt, (…) hogy hadd mondom én meg a magamét, mert mást, másképpen, úgy éreztem, jobban, átéltebben tudok a húszas évek Erdélyéről, mint azok, akik oly ferdéket cikkeznek vagy mondanak róla." (Ignácz, 2015: 282-83)

Az *Anyanyelve magyar* valóban az első, Romániában szocializálódó fiatal magyar nemzedék pályára állásának regénye, ugyanakkor mondhatjuk azt is, hogy tágabban szemlélve egy meglehetősen absztrakt téma, a két világháború közötti kisebbségi felekezeti oktatás regénye is. Hősnője a regényben nem nevesített kolozsvári Református Leánygimnázium növendéke, egy székely faluból származó, szorgalmas, okos diáklány, Kovács Ilona, az ő alakja körül rajzolódnak ki az iskolából éppen kilépni készülő fiatal nemzedék gondjai, tervei, vágyai. A regény hősei, az érettségire készülő, különböző társadalmi hátterű, sőt felekezetű lányok és fiúk csaknem mind Erdélyben képzelik el a jövőjüket, ugyanakkor fiatal koruk ellenére cseppet sem idealisták, aszerint választanának teológiai, jogi vagy orvosi pályát, hogy hol tudnának anyanyelven tanulni és utóbb megfelelő állást találni. Kovács Ilona orvosnak készül, (a kolozsvári egyetemen ekkor már szép hagyománya van nők orvosi képzésének), de végül hiába szerzi meg az érettségi diplomát, azt ellopják tőle, ő pedig okirat nélkül, csupán a belsővé vált tudással felvértezve lemond a karrierről, és szerelme oldalán visszatér a faluba tenni azt, ami ott megtehető.

Az *Anyanyelve magyar* a történetformálást tekintve Kacsó Sándor *Vakvágányon* (1930) című regényének női szempontokat

előtérbe helyező párja. Kovács Ilona Birtók Bénihez hasonlóan elsősorban nem a kisebbségre nézve gyakran hátrányos román állami intézkedések áldozata, hanem az előttük járó nemzedék merev, konzervatív mentalitásáé. Birtók Béni tettvágyával nem tud mit kezdeni a hatalomváltás után letargiába süllyedt kolozsvári polgárság, Kovács Ilona érzelmileg átfűtött földrajz feleletét az érettségin, amelyben a lány katonáskodó szerelmének levele alapján nem átall lelkesen beszélni a moldvai táj szépségéről, egyenesen árulásnak címkézik.

Ignácz regénye elsősorban iskolaregény, ugyanakkor Bildungsroman, amelyben a cselekmény előterében mindvégig az érettségire való felkészülés áll, de a háttérben felsejlenek mindazok a gondok, amelyekkel a kisebbségi felekezeti oktatásnak a húszas évek közepén-végén meg kellett birkóznia. (A regényben elsősorban a magyar anyanyelvű, de magukat a legutolsó népszámlálás során zsidó nemzetiségűnek vagy vallásúnak nevezett tanulók magyar felekezeti iskolából való eltávolítása játszik kiemelt szerepet.)

A kontextusból név nélkül is világosan kirajzolódik, hogy az iskola, ahol a regényben szereplő lányok tanulnak, a Református Leánygimnázium, a cselekmény ideje viszont már pontosan jelölt, 1927 őszén indul, 1928 nyár elején, az érettségik után zárul a történet, amely helyenként visszakanyarodik az előző évek eseményeihez. A szereplők végzős nagydiákként költöznek a frissen felhúzott, „miniatűr, fehér, karcsú épületbe". Még hiányzik a „szomszédban", a Református Kollégiumban töltött időszak, annak megannyi rítusával, pl. az ingyen újságolvasással az öreg, félkarú rikkancs jóvoltából a kollégium előtti padon, vagy Kölcsey Ferenc portréjának nézegetésével nehezebb feleletek előtt. Az *Ikerpályáimon*-ban említett padra írt levelezés itt is megjelenik, ám a gondosan kiszellőztetett, de újra már be nem fűtött tanterem vacogtató hidege nélkül. A lányoknak fáj otthagyni

„a nagy udvart, ahonnan át lehetett látni a bentlakó fiúk ablakaira. A hatalmas fiú-tantermeket, tinta-foltos padokat, amiket szépen üveg-darabkával tisztára dörzsölt délelőtt a diák és odaírta: „Ki ül itt?” Délután aztán a diáklány, aki ugyanabban a padban ült, alája kanyarította: „Én! Találja ki, hogy ki!” Hosszú levelezések keletkeztek így. Tőrrel átütött szívek apró rajzai. „Szeret? Ha igen, írja meg, hogy hívják magát, mert én szeretem!” Ha a levelezést észrevette valamelyik nagytekintetű és tiszteletes oktató és jelentést tett, hogy a coeducatiónak még ez a fajtája sem tűrhető, s lesúroltatta Vargha pedellussal a padról az egész levelezést, hát ezen is kifogott a lelemény. A szellőztető nyílás rejtekében lappangtak ezentúl az apró cédulák.” (Ignácz, 1990: 191)

A nemek közti kommunikáció természetesen az új épületbe költözve sem szűnik meg, innen az ablakszárnyak gyors vagy lassú nyitogatásával lehet részletes üzeneteket küldeni.

A regény elején, a szereplők és a környezet bemutatásakor az iskolába igyekvő hősnő felidézi, milyen körülmények közt épült fel az új iskola.

„A hatóság önálló, leányiskolának való épületet követelt. (…) Az Egyház vezetői aggodalmasan dugták össze a fejüket és kuporgatni, gyűjtögetni kezdték a lejeket. Amíg engedélyezték, minden héten rendeztek egy-egy jótékony célú előadást. A tanárok megajánlották fizetésük öt százalékát. A hívek önként vállalták egyházi adójuk mellett az új iskolaadót. Az egész református egyház az új iskoláért dolgozott.” (Ignácz, 1990: 29)

A regény közepe táján, mintegy a felgyorsuló cselekmény ellenpontozására pár oldalon keresztül az új épület berendezésére, illetve felavatására reflektál a hősnő. Kovács Ilona nézőpontja a résztvevő, sok mindenről pontosan informált, de nem feltétlenül

mindentudó szemtanúé. Felsorolja az iskola berendezésére tett közösségi erőfeszítéseket, de olyasmiket emel ki, amelyek egy odajáró fiatal lány számára fontosak lehetnek, például hogy az ablakba tett virágcserepekbe verbénát ültettek, vagy amit testközelből tapasztalt, mint a kissé alacsonyra sikeredett bordásfalak használatát. Az alábbi hosszú idézet tehát egy akkori diák fiktív, de lehetséges reflexiója az új iskolaépületről.

> „Beköltöztek az új iskolába. (…) Ablakaiban a pirosra festett virágtartókból most csalja ki napfény az elültetett verbénamagvakat… A népes osztályok, a gimnázium alsóbb osztályai lent vannak az első emeleten, a felső négy a másodikon. Itt a leapadt létszámhoz mérten akkora egy-egy tanterem, mint a lakószoba, nyolc-tíz pad van egy osztályban. A földig érő vadonatúj tábla viszont guruló szerkezettel működik, az ablak gombnyomásra csukódik és tárul, mint a legyező. Az égszínkékre lakkozott tanári katedra ragadós és friss festékszagot áraszt. Neszfogó kókuszszőnyegek futnak a lépcsőkön alá. A természetrajzi szertárba lassan gyűl a kitömött madarak, mikroszkopikus botanikai képek és fizikai műszerek serege. (…) Van az új református iskolában minden, ami csak kell: központi fűtés, fürdő, tornaterem, de bordásfal már csak olyan alacsonyra telt, hogy egy jól kifejlett leánynak a szeméig ér. Hát Istenem, mindent nem lehet!” (Ignácz, 1990: 189-90)

Tudjuk, hogy a rohamos gyorsasággal, alig öt hónap alatt felhúzott iskolaépület berendezése az egyházkerület, a kolozsvári egyházközség és az erdélyi református társadalom adományaiból valósult meg. A más kollégiumoktól vagy adományokból kapott bútorzat, könyvállomány, tudományos segédanyag mellett olyan tárgyakra is szükség volt, amelyek kifejezetten a leányiskolák berendezéséhez tartoztak, melyekben az állami tanulmányi szabályzat megkövetelte a gyakorlati háztartástan oktatását is. E közösségi adományozás nyomait is megörökíti Ignácz Rózsa re-

génye, itt a tehetősebb osztálytársak szülei, az iskolát támogató erdélyi arisztokrácia képviselői az adományozók a regényben használt, fiktív néven.

> „Kereszthury báró egész vadászgyűjteményét az iskolának adományozta. Alvinczyék fél könyvtárra való klasszikust küldtek, Cecília báróné odaadta egész télikertjét: pálmák, filodendronok állnak minden osztályban. A püspökné gyöngyházszínű kalotaszegi fodorvászonra, liliomos székely hímzéssel varratott függönyöket árvaházi ápoltjaival… Graafné fél konyháját kiürítette s elküldi a háztartási teremnek. (…) Hirsch bőrgyáros két egész bőrgarnitúrát ajándékozott. Engelék perzsaszőnyeget küldtek és a lányok, a jobb módúak összebeszéltek, hogy két éven át félreteszik az uzsonnapénzüket, hogy azzal pótolják a hiányzó pénzt, ami a díszteremben egy szép kis orgonára kellene." (Ignácz, 1990:190-91)

Még egy ponton tér ki Ignácz Rózsa regénye a Református Leánygimnázium felépítésének történetére, éspedig az épület 1927. január 8-i ünnepélyes birtokbavétele kapcsán. Az eseményről részletesen tudósított a helyi sajtó is, a regény azonban ismét egy személyes perspektívát kínál. Itt a hősnő agilis osztálytársa szaval a megnyitón az iskola dísztermében, könnyekig meghatva az egyik, amúgy svájci származású tanárnőt. Mivel Ignácz Rózsa a regényesítés minden eszköze mellett meglehetősen pontos képet fest mind az új iskolaépület berendezéséről, mind annak birtokbavételéről, semmi okunk feltételezni, hogy ezen a ponton cserbenhagyta volna az emlékezete. Könnyen lehet, hogy annak ellenére, hogy a kortárs sajtó nem reflektál rá (csupán a délutáni színdarabot említik), valóban elhangzottak a regényben említett szavalatok, már csak azért is, mert mind Áprily Lajos *Tetőn* című verse, mind Reményik Sándor *Az ige* című verse a transzilvanizmus emblematikus és 1927 előtt is meglehetősen népszerű darabjai.

A sajtótudósításokhoz hasonlóan a regényben is Makkai Sándor alakjára fókuszál a megnyitó-jelenet (aki nem mellesleg Ignácz Rózsa nagybátyja, és akit az *Ikerpályáimon* tanúsága szerint unokahúga lelkes pamfletben védett meg a *Magyar fa sorsa* című 1927-es Ady-könyvét követő bírálatoktól, mintegy előrevetítve ezzel a jelenettel a fiatal lány későbbi írói érdemeit). Az *Anyanyelve magyar* nem névvel, hanem csak a korabeli sajtóban ekkoriban Makkai Sándor állandó jelzőjévé lett „fiatal püspök" kifejezéssel utal rá. A püspök sajtóban említett lelkesítő, optimista hangvételű beszéde helyett azonban a regényben egy jóval komolyabb beszéd hangzik el, amit az érettségire készülő szereplők a felelősségteljes viselkedés imperatívuszaként érzékelnek annak minden nagykorúsító, ugyanakkor szorongást keltő jellegével.

> „Új életet építeni a romokból: ez a mi hivatásunk. (…) És azt is mondta: elvárja a leánygimnáziumtól, hogy mintaiskola legyen. Az első nagy erőpróba, az érettségi, íme közeledik. Tanuljanak a nyolcadikosok. Gondoljanak arra, hogy nem csak önmagukért, hanem az iskola létjogosultságáért, a tanuló magyar ifjúságért szállnak a küzdelembe. Be kell jutniuk az egyetemekre. Intelligens, tanult magyar középosztályt kell létesíteniük… Erdély s a kisebbségi magyar sors az ő munkájukkal áll vagy esik." (Ignácz, 1990:194)

A püspöki beszéd nem csupán adalék, fontos szerepet játszik a regény szempontjából, hiszen a hősnő végül ennek szellemében cselekszik, anélkül, hogy az ebben kijelölt utat követné. Önhibáján kívül nem lesz ugyan egyetemi hallgató, majd orvos, viszont nem lép a neki udvarló román inspektor által felkínált „könnyebb útra", hanem a szűkebb közösségéért, a székely faluért vállalt munkát választja. A szorongó, kétségbeesetten tanuló, bizonytalan kislány, Kovács Ilona tehát a regény végére felnőttként távozik Kolozsvárról, határozott fiatal nőként, aki immár a kudarcok ellenére is tisztában van önnön értékével, és maga választja ki saját útját.

A fentiekben egy 1937-es regény, illetve az 1926-27-ben született sajtóanyagok alapján igyekeztem felrajzolni a mai kolozsvári Apáczai Csere János líceum, az akkori Református Leánygimnázium történetének nyitóepizódját. Az itt tárgyalt források nem rendelkeznek ugyan a levéltári források történeti értékével, de még a regény esetén sem beszélhetünk tiszta fikcióról, hiszen az is önéletrajzi adatokból, „riportkészítési" sőt ezen túlmenően tanúságtevő lendülettel íródott. Mind a sajtószövegek, mind pedig Ignácz Rózsa regénye élnek a narratíva-teremtés retorikai eszközeivel, színes részletekkel bővítenek, kiemelnek, illetve kihagynak jeleneteket, egy-egy szereplőre fókuszálnak, saját interpretációval gazdagítják a tényanyagot. Ezek a mikrotörténelmi elbeszélések éppen személyességük folytán jelentősen hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a mai kor olvasója izgalmas, változatos emberi dimenziókat felmutató történetként olvassa Kolozsvár (és az Apáczai-líceum) múltjának ezt a fejezetét.

Hivatkozásjegyzék

FERENCZI Sándor (1926) Régiségek a ref. leánygimnázium telkén. Ellenzék, 05. 27., 117. sz. p. 4.

IGNÁCZ Rózsa (2015) Ikerpályáimon (visszaemlékezések). Csíkszereda, Pro-Print Kiadó.

IGNÁCZ Rózsa (1990) Anyanyelve magyar. Budapest, Kelenföld Kiadó.

KÁNTOR Lajos (1999) Ignácz Rózsa helyzetrajzai és az irodalomtörténet-írás. Kortárs, 12. sz. p. 93.

Név nélkül (1926) Kőkorszakbeli lelet Kolozsvárott. Budapesti Hírlap, 05. 27., 117. sz. p. 8.

Név nélkül (1927) Megnyílt Románia egyetlen magyar leányfőgimnáziuma. Magyarország, 01. 11., p. 8.

Név nélkül (1927) Építő magyarság. Ellenzék, 01. 11., p. 1.

Név Nélkül (1927) Jairos lányai. Keleti Újság, 01. 11., p. 1.

Különös házasság

(Szépirodalom és újságírás viszonya az Ellenzék
és a Keleti Újság hasábjain 1940–1944 között)

1. Napilapok szerepe a két világháború közötti erdélyi életben

„Hibái és vétségei mellett, mégis a napisajtó volt az egyetlen közéleti tényező, mely kötelességteljesítésben és nívóban a súlyos évek súlyos feladatára (annyi elégtelenség között) elégségesnek és méltónak mutatkozott. Erdély régi újságíró csoportja, kiegészülve az irodalom újságírásban elhelyezkedett embereivel s az emigráció jobbjaival, komolyan vehető sajtóval ajándékozta meg Erdély szellemi életét" – írja a napisajtót bemutató szócikkében Osvát Kálmán 1928-ban megjelent, Erdély szellemi, kulturális, közéleti és gazdasági megvalósításait, egyéniségeit riportszerű életességgel feltérképező *Erdélyi Lexikon*a (Osvát 2002: 254).

A Versaille-i béketárgyalások nyomán kialakuló új erdélyi magyar közélet első időszakában döntő fontosságú szerepet kapott a sajtó. Kolozsvár az első világháború előtti Erdély közéleti/kulturális életében is kiemelt szerepet játszott, 1919 után azonban egyszeriben sajtóközpontja lett Erdélynek, ami új szerepet biztosított a Kolozsváron megjelenő napilapoknak is. Kolozsvár központi szerepbe kerülését hagyományos közéleti-centrum volta mellett a hírforrások más városokhoz képest viszonylagos gazdagsága is indokolta. Itt székelt néhány speciális erdélyi ügyekkel foglalkozó közhivatal (pl. a Kormányzótanács, Consiliul Dirigent), itt voltak a konzulátusok, útlevél-kirendeltségek, itt élt sok, az egyre jobban körvonalazódó politikai és közéletben sze-

repet vállaló személyiség, az egyetem és néhány tudományos társaság székhelye, munkája is Kolozsvárhoz kötődött. „Erdély közélete ott sűrűsödött, a perifériák tekintete oda fordult, a közéleti elhatározások hírét mindenki onnan várta, és Kolozsvár egyszeriben sajtóközpontja lett Erdélynek" (Osvát 2002: 252).

A város centrum szerepének köszönhetően megnövekedett a kolozsvári napilapok, különösen a Bartha Miklós által 1878-ban alapított, 1880 óta megjelenő Ellenzék és az 1918 karácsonya óta megjelenő Keleti Újság befolyása. Mivel a Brassói Lapok kivételével egyetlen más városi lap sem tudott kilépni a lokális sajtó keretei közül, a kolozsvári lapok az első világháborút lezáró béketárgyalások idején kvázi-országos napilappá válnak, és ezt a szerepüket megszűnésükig őrzik. A vidéki és országos napilapok közti különbség sem a példányszámot, sem pedig a hírszolgálat vagy a lapban közölt írások minőségét tekintve nem azonos egy klasszikus centrum-periféria viszonnyal (például a XIX. század fordulójának Budapest-vidék különbségtételével), hiszen a két világháború közti időszakban voltaképpen valamennyi erdélyi magyar napilap a kisebbségpolitika szolgálatában állt. Az „országos" jelző ez esetben inkább „erdélyiként" értendő, hiszen ezek a lapok elsősorban azzal foglalkoztak, ami Erdélyt mint Románia egyik tartományát, s ezen belül az erdélyi magyarságot érinti. Sajátos, regionális világképükre jellemző, hogy a jelentősebb, különösen a kisebbséget érdeklő/érintő parlamenti eseményekről, és néhány fontosabb (vagy egyszerűen látványosabbnak, botrányosnak ígérkező stb.) bukaresti történetről rendszeresen beszámolnak ugyan, de az új fővároson kívüli román élet már nem vagy csak kevéssé foglalkoztatja az erdélyi magyar sajtót, illetve olvasóját.

2. A cenzúra hatása az újságírásra

Az első világháborút követő években a magyar nyelvű sajtóorgánumok alapítása Erdélyben viszonylag zökkenőmentesen zajlott,

ám a frissen alapított és a háborút túlvészelő lapok fenntartását, működését a gazdasági viszonyok szorítása mellett a cenzúra jelenléte is megnehezítette. A két világháború közötti erdélyi magyar sajtó első éveinek helyzetét felmérő György Lajos 330 sajtótermék jelenlétét regisztrálja, melyek közül a tanulmány megírásának időpontjában (1924) 104 különböző (többek közt cenzurális) okokból már nem jelenhetett meg (György 1924: 24).

A friss alapítású lapok kiugróan magas száma annak köszönhető, hogy 1939-ig sem óvadék, sem engedély nem kellett a lapalapításhoz, csupán erkölcsi bizonyítványt kellett bemutatni, és bejelenteni az új lapot, illetve a felelős szerkesztő nevét a polgármesteri hivatalnál. Ezek után a vállalkozó szerencséjétől és rátermettségétől függött, hogy miből és hogyan állítja elő a lapot. Természetesen az elinduló, majd pénz hiányában rövidesen megszűnő vállalkozások voltak a gyakoribbak, a fent említett 243 lapból 1923. december 31-ig 139 maradt. Ebből 15 szépirodalmi lap volt.

A romániai cenzúra történetét vizsgáló Marian Petcu szerint már 1919-ben huszonkét erdélyi városban mintegy 533 alkalmazottal szervezték meg a cenzúrahivatalt, amely különösen szigorúan bánt a kisebbségi sajtóval. Az erdélyi magyar lapokat (is) sújtó cenzúra a sajtószabadságot szavatoló 1923-as román alkotmány életbe lépése után sem enyhült. Petcu szerint 1923 után a román cenzúra elsősorban a magyar sajtó „irredenta megnyilvánulásaira" volt kiélezve. „Továbbra is figyelemmel kísérték és megtorlással büntették azokat a sajtóorgánumokat, amelyek nem illeszkedtek a román állam hivatalos politikájához, például az irredentizmussal vádolt magyar orgánumokat, amelyek Erdély Romániával való egyesülése ellen tüntettek"[1] (Petcu 1999: 130–131).

---

[1] „Au continuat să fie urmărite şi reprimate organele de presă care nu aderau la politica oficială a statului român – cele maghiare care militau contra unirii acestei provincii cu România, acuzate de iredentism." (Petcu 1999: 130–131)

A két világháború közti román cenzúra a magyar sajtótermékeket illetően különösen „a.) a magyar nemzeti öntudat erősítését tápláló cikkekre, b.) a román államvezetés bárminemű kritikájára, c.) a román nemzeti érzület »megsértésére«, d.) a renegát magyarok magatartásának elítélésére, e.) a Magyarországot kedvező színben feltüntető írásokra" volt érzékeny (Cseke 2003: 240). A külső cenzúra állandó jelenléte nyilván nagyobb elővigyázatosságra, esetenként „belső cenzúrára" kényszerítette a kor újságíróit, ám a külső és belső (ön)cenzúra hatásának dacára a korszak bővelkedik sajtóperekben, amelyek többnyire pénzbüntetéssel, írástól való eltiltással, esetenként börtönbüntetéssel is zárultak.

Az 1928-as választásokon a Nemzeti Parasztpárt győzött, melynek vezetője, Iuliu Maniu demokratikus reformokat, kisebbségi jogokat ígért, s hatalomra jutásakor, 1928. november 21-én egy rendelettörvénnyel megszüntette a cenzúrát. Utóbb Maniu ugyan nem tudta betartani ígéreteit, de lényegében a következő cenzúramentes öt év alatt épült ki az erdélyi magyar közélet csaknem minden területét lefedni képes sajtó. A szélsőjobboldali eszmék európai térnyerésének idején, 1933-ban újra bevezetik a cenzúrát, amely a továbbiakban sem az 1938-as királyi diktatúra, sem az azt megdöntő Antonescu-rezsim alatt nem szűnik meg (később pedig, a kommunista korszakban meghatározó szerepet játszik).

3. Irodalom és napisajtó viszonya

Irodalom és újságírás viszonya a XX. század első felében mind Erdélyben, mind pedig Magyarországon sokkal szorosabb volt, mint napjainkban. A sajtó professzionalizálódásának kora ez, amikor a polgárosodásnak és a távközlési forradalomnak köszönhetően egyre fontosabbá válik a hírszolgáltató, informáló jelleg, és a szépirodalom fokozatosan kiszorul a napisajtó oldalai-

ról. Az újságírás „irodalmiatlanításának” folyamata azonban lassan megy végbe, a XX. század első felének számos irodalomtörténésze hajlik még arra, hogy az újságírást irodalmi műfajok társaságában tárgyalja.[2]

Thienemann Tivadar a szépirodalmi mű egyik lehetséges megjelenési formájaként beszél a „folyóírásról”, amit befejezetlensége és az olvasóval való sajátos, akár úgy is mondhatnánk, interaktív viszonya különböztet meg a könyvben közölt szövegtől. A napisajtó nála az az irodalmi forma, amely naponta felfüggesztődik, de „elvben sohasem fejeződik be”, amely „az olvasó napi igényeihez alkalmazkodhatik, az olvasó maga is cselekvően befolyhat a kialakításába, (...) végül is úgy érzi, hogy az idősajtó az az irodalmi forma, melyet maga teremtett, mely az ő gondolatait fejezi ki és az ő vágyait tolmácsolja a nagyvilágban” (Thienemann 1931: 181).

Szépirodalom és újságírás fogalomkörének összemosását az irodalomtörténeti munkákban elősegítette az a tény is, hogy a két világháború között sok neves költő, író (például Krúdy Gyula, Márai Sándor, Kosztolányi Dezső vagy Erdélyben Ligeti Ernő, Kuncz Aladár, Szentimrei Jenő, Tabéry Géza, Dsida Jenő és mások) újságíróként, szerkesztőségben dolgozott. Ennek fényében az újságírást a szépirodalomhoz képest alsóbbrendű, esetenként csupán megélhetést biztosító tevékenységnek tekintették, olyan

---

[2] Szépirodalom és újságírás fogalomkörének összemosódása bizonyos mértékig a mai napig fennáll, Szerdahelyi István *Műfajelmélet mindenkinek* című, alapvetően irodalmi műfajokat tárgyaló könyvében például szerepelnek olyan sajátos sajtóműfajok, mint a vezércikk, riport, vagy átmeneti műfajok, mint a tárca, glossza, jegyzet stb. (Szerdahelyi 1997). A digitalizáció térnyerésével ez a jelenség bizonyos közegben ugyancsak megfigyelhető, az esetenként hírközlő portálok felületéhez csatolt újságírói vagy tematikus blogok nyelvi, stilisztikai jellemzői ugyancsak az irodalmiság irányába hatnak.

területnek, ahova a szerző irodalmi életben átélt sikerei tekintélyimport formájában megnyilatkozhatnak. A budapesti napilapok és napilapjellegű hétfői lapok főszerkesztőinek és felelős szerkesztőinek életrajzából Sipos Balázs arra a következtetésre jut, hogy „a 20. század első felében karriergeneráló tényező (...) egy-egy színdarab valamelyik fővárosi teátrumban való bemutatása, egy-egy novelláskötet vagy regény megjelenése, illetve valamilyen irodalmi elismerés, lett légyen az akár pályadíj, akár olyan szervezet tagsága, mint mondjuk a Petőfi Társaságé. Ebből viszont az következik, hogy a szépírás és az újságírás között értékbeli különbséget láttak a kortársak, mégpedig az előbbi javára, és emiatt törekedtek arra, hogy a zsurnalizmus határait elmossák, bizonytalanná, átjárhatóvá tegyék." (Sipos 2002: 68).

A két világháború közti Erdélyben sajtó és irodalom viszonyát a sajátos kisebbségi helyzet is befolyásolta. A közélet alakításában (lásd pl. a transzilvanizmus sajátos erdélyi identitástudat kialakítására való törekvéseit) kiemelten fontos szerepet kapott a szépirodalom, s a szövegek megjelentetéséhez, minél nagyobb tömegekhez való eljuttatásához szüksége volt a napisajtó kínálta lehetőségekre (nagyobb példányszám, nagyobb olvasóközönség, gyorsabb mozgás stb.). Másfelől a mindennapi cenzúrának kitett sajtó nem láthatta el szabadon politikai, informáló, véleményalakító szerepét, maradt hát tér az irodalom számára is. Harmadrészt a két világháború közti erdélyi irodalom számos fontos egyénisége (Bánffy Miklós, Kós Károly stb.) közéleti szerepet is vállalt, így szépírói megszólaltatásuk közéleti szerepüket erősítette. Az írói megszólalás egyébként is igen gyakran burkolt formában való közéleti megszólalásnak tekinthető, például Tamási nem egy novellájának gondolatai visszaköszönnek cikkeiben.

A világháborút követő években, vagyis abban a korszakban, amit Ligeti Ernő irodalomtörténeti segédkönyvként is olvasható *Súly alatt a pálma* című, az erdélyi magyar irodalom történetét fejlődés és hanyatlás dinamikájában megragadó munkájában

„hőskor"-nak nevez, csaknem kizárólag a napisajtó töltötte be a kulturális/irodalmi fórum szerepét (Ligeti 1940: 34).

A Budapesttől mint irodalmi centrumtól elszakított, önálló intézmények nélkül maradt, háborús traumákat nyögő országrészben kezdetben az irodalomszervezés feladatköre is részben a napilapokra hárult. Olyan lapokra gondolok itt, mint a kolozsvári Keleti Újság, az Ellenzék, a nagyváradi Napló, a Brassói Lapok vagy a Temesvári Hírlap. Ezek nemcsak komoly publikációs fórumnak számítottak, de pályázataikon keresztül fiatal, pályakezdő szerzőket is „bevonzottak". Tamási első novelláját, a *Szász Tamás, a pogány*t például a Keleti Újság novellapályázatára írta.

Az első irodalmi lapok nem Kolozsváron, a későbbi szellemi központban indultak, hanem az új szellemi áramlatok befogadására kiválóan alkalmas Nagyváradon (Magyar Szó, Tavasz 1919), és Osvát Kálmán jó értelemben vett megszállottságának köszönhetően Marosvásárhelyen (Zord Idő). Az avantgárd irányzatok is fórumhoz juthattak Szántó György rövid életű lapjában, az aradi Periszkópban, vagy Franyó Zoltán Geniusában, illetve az Új Geniusban.

Később a rendszeres megjelenést biztosító anyagi háttérrel, szervezett író- és olvasókörrel rendelkező irodalmi/kulturális folyóiratok (Pásztortűz, Erdélyi Helikon, Korunk, Hitel, Erdélyi Fiatalok stb.) megjelenéséig, az irodalmi élet erővonalainak húszas évek második felében történt megszilárdulásáig a hosszabb-rövidebb életű irodalmi lapok mellett megmaradtak fontos publikációs fórumnak a különböző napilapok irodalmi mellékletei/rovatai. A harmincas évek során a napilapokban némiképp háttérbe szorul az irodalom, de az Ellenzék, a Keleti Újság vagy a Brassói Lapok hétvégi mellékletei nem csupán szórakoztató irodalmat közölnek, hanem fontos és megbecsült irodalmi publikációs fórumot kínálnak az erdélyi írók számára. A napilapok aktív szerepet játszanak az irodalmi élet szervezésében, formálásában is, eleinte különböző pályázatok kiírásával, majd azzal, hogy teret

és az irodalmi lapokénál jóval szélesebb körű nyilvánosságot biztosítanak egyes irodalmi jellegű vitáknak. 1929-ben például a Brassói Lapok (de kisebb mértékben az Ellenzék és a Keleti Újság is) teret ad a Kuncz Aladár által generált, a húszas évek végén nagy népszerűségre szert tevő történelmi regény szerepét, aktualitását vizsgáló *Vallani és vállalni*-vita fontos hozzászólásainak.

4. A második bécsi döntés hatása az észak-erdélyi közéletre

Az 1938-as első bécsi döntés, majd 1939-ben Kárpátalja visszafoglalása után 1940-re megérett a nemzetközi politikai helyzet a történelmi hagyományai miatt a magyar revizionista propaganda által amúgy is kiemelt helyen kezelt Erdély visszakövetelésére. A sikertelen Turnu-Severin-i román–magyar tárgyalások után Ribbentrop német és Ciano olasz külügyminiszter döntőbíráskodása alapján jött létre 1940. augusztus 30-án a második bécsi döntés, amely Erdélyt kettévágva, északi felét Magyarországhoz csatolta. Ennek alapján mintegy 43 ezer négyzetkilométernyi észak-erdélyi és székelyföldi terület, 2,5 millió lakos[3] (Romsics 1999) és számos történelmi város (Kolozsvár, Nagyvárad, Marosvásárhely, Szatmár stb.), jelentős nyersanyagkészletek kerültek magyar fennhatóság alá. Romániában maradt viszont mintegy félmillió magyar lakos, az ipari létesítmények jelentős hányada, az új határvonal pedig kettévágta az erdélyi országút- és vasúthálózatot, megnehezítve ezzel a közlekedést és szállítást. A határozat euforikus

[3] Az 1941-es magyar és az 1930-as román népszámlálások eredményeit figyelembe véve „a magyarok ha nem is abszolút, de mindenképpen relatív többséget alkottak. A magyar állampolgárrá vált románok száma így is meghaladta az 1 milliót, míg a Dél-Erdélyben maradt magyarok száma négyszáz ezer fő körül mozgott." (Romsics 1999: 246).

örömöt váltott ki a magyarság körében, a bevonuló honvéd csapatokat az erdélyi helységekben virágeső fogadta, ugyanakkor spontán lakosságcserére is sor került, tömegestül menekültek magyarok az északi, illetve románok a déli területekre.

A második bécsi döntést követően az észak-erdélyi területeken helyreálltak a korábbi magyar intézmények (pl. Ferenc József Tudományegyetem), számos új közoktatási és kulturális intézmény létesült, virágzott a tudományos és kulturális élet. A Szegedről visszaköltöző egyetemen, az Erdélyi Tudományos Intézetben, illetve az Egyetemi Könyvtárban számos kiváló tudós (elsősorban a humántudományok művelői) dolgozott: Kristóf György, Zolnai Béla, Jancsó Elemér irodalomtörténészek, Kniezsa István és Szabó T. Attila nyelvészek, Viski Károly néprajztudós, Makkai László, Tóth Zoltán, László Gyula, Kelemen Lajos történészek és mások.

Észak-Erdély háborús időkben került magyar fennhatóság alá, ami nyilván áldozatokat (katonáskodást, frontszolgálatot, jegyrendszert stb.) jelentett. A magyar kormány nagy erőfeszítéseket tett a visszatérő területek gazdasági, szociális stb. integrációjának érdekében, a korszak a háborús nehézségek ellenére a fellendülés korának számított. A „főhatalomváltás” (ahogy a korabeli szóhasználat nevezte Észak-Erdély Magyarországhoz csatolását) az erdélyi magyar közvélemény számára hihetetlen lendületet, életkedvet biztosító motivációs tényezőnek számított, amit a korszak kiugróan magas demográfiai mutatói is igazolnak.

Nemcsak gazdasági, adminisztrációs, illetve infrastrukturális téren merültek fel problémák, a kisebbségi magyarság szellemi-politikai reintegrációja sem bizonyult teljesen problémamentesnek. Kevéssel a határmódosítás szülte eufória elülte után komoly ellenérzések fogalmazódtak meg elsősorban a Magyarországról érkező, a lokális struktúrák hagyományát mellőző, karrierjüket építő tisztségviselőkkel, az ún. „ejtőernyősökkel” szemben.

Az 1919-ben elszakadó erdélyi magyarság ugyanis korántsem volt azonos az 1940-ben visszatérővel, hiszen időközben felnőtt egy új generáció és kialakult egy új mentalitás. Az idegen közhatalom alatt az új országba került lakosok új politikai eszmékkel és gyakorlattal találkoztak, melyek közül főleg a liberális és baloldali mozgalmak hatása volt jelentős. A kisebbségi léthelyzetben a magyar közösségek automatikusan az önszerveződés különböző formáira építettek, mintegy menet közben sajátítva el bizonyos demokratikus reflexeket. Eközben a mindinkább német befolyás alá kerülő Magyarországon a jobboldali (sőt szélsőjobb) befolyás erősödött meg, ugyanakkor a civil társadalom működése lényegesen hierarchizáltabbnak bizonyult. „A kisebbségi magyarság tehát, amely legalábbis részben már termékeny »társadalmi kiegyenlítődés«, a polgári modernizáció és a fokozódó szolidaritás jegyeit mutatta, és kevésbé volt érzékeny az előjogok és a hierarchizáltság iránt, olyan Magyarországba csöppent vissza, amelynek hivatalos intézményei – és bizonyos mértékig közgondolkodása is – egyfelől még mindig eléggé mereven őrizték a társadalmi egyenlőtlenségeket, másfelől egyre nyitottabbak voltak a jobboldali radikalizmus irányába" (Zeidler 2001: 229).

Ugyanakkor nem szabad megfeledkeznünk a második bécsi döntés nyomán Észak-Erdélyben is érvényessé váló, a zsidóság gazdasági, társadalmi és közéleti szerepvállalását korlátozó 1938-as és 1939-es (ún. első, illetve második) zsidótörvény, valamint az egyre fokozódó antiszemitizmus hatásáról abban az erdélyi polgári kulturális és sajtóéletben, amelynek létrehozásában és működtetésében a zsidó származású értelmiségiek, újságírók korábban meghatározó szerepet játszottak.

A Harmadik Birodalom segédletével végbement térképátrajzolást tehát a maga idejében sem lehetett kizárólag pozitívumként értelmezni, „kapcsolt termékként" számos húsba vágó problémát vetett fel. Ez a magyarázata a következő négy évben oly gyakori ellentmondásos megnyilatkozásoknak nemcsak politikusok, közszereplők, de írók, költők részéről is.

Az általános örömmámorban, majd annak elmúltával a háború mindennapos fenyegetettségében is paradox módon pezsgő kulturális élet alakult ki. Szervesebb kapcsolat létesült az erdélyi és magyarországi irodalmi mozgalmak között, megerősödött a könyvpiac, a kiadók több művet tudtak megjelentetni. Másrészt a berendezkedő hatalom a régióban nagy hagyománnyal rendelkező baloldali, illetve polgári radikális törekvésekkel szemben szigorú cenzúrát alkalmazott. Az erdélyi írók, akik korábban a kisebbségi, de azon belül viszonylag demokratikus légkörben zajló közélethez voltak szokva, az első hetek önfeledt öröme után egyre inkább idegenkedve szemlélték a berendezkedő magyar hatalmat, s különösen a jobboldali irányzatok erősödésekor egyre élesebben bírálták a hivatalos magyar politikát.

A sajtó megszabadult ugyan a korábbi kisebbségellenes cenzúrától, ám újabb, semmivel sem engedékenyebb cenzúrával kellett számolnia. A második bécsi döntés előtt alig két nappal, 1940. augusztus 28-án elfogadott kormányrendelet az összes magyarországi sajtótermékre kiterjesztette a cenzúrát, a cenzúrabizottságokba az ügyészség képviselőin kívül a miniszterelnökség, a honvédelmi, pénzügyi, külügyi tárcák képviselői kerülnek, vidéken pedig a helyi ügyészség és rendőrség hatáskörébe tartozik a sajtó cenzúrázása. Az a magyarországi sajtóélet, amelyhez a második bécsi döntést követően Észak-Erdély sajtóorgánumainak igazodniuk kellett, egyébként is bonyolultnak bizonyult. „A Gömbös-kormány idején létesített harsány kormánylapok terhessé váltak a miniszterelnöknek és híveinek, miközben nem tudtak szabadulni tőlük, mert a kormány és a kormánypárt jobbszéle saját fórumnak tekinti őket” (Kókay–Buzinkay–Murányi 1994).

Magyarország hadba lépésével (1941. június 27.) már az eddigieknél is szigorúbb háborús cenzúrával kell számolni, amihez a sajtóorgánumokat sújtó rendelkezésként hozzáadódtak a háborús gazdálkodás megszorító intézkedései, például a papírhiány miatt bekövetkező terjedelemcsökkentés, vagy egyes lapok kényszerű megszűnése.

Az alábbiakban azt vizsgálom, hogyan hatott a két legnagyobb Kolozsváron megjelenő (de egész Észak-Erdélyben terjesztett) napilap, az Ellenzék és a Keleti Újság irodalmi jellegű publikációira a második bécsi döntés hozta változás. A negyvenes évek első felében napvilágot látott irodalmi jellegű szövegek elemzését megelőzően felvázolom, milyen hagyományokat mondhatott magáénak az Ellenzék, illetve a Keleti Újság mint irodalmi publikációs fórum.

5. Az Ellenzék mint irodalmi publikációs fórum

5.1. Az Ellenzék szerepe a két világháború közötti kulturális életben

> „Egyike az országos relációban is jelentékeny lapoknak. Magyar kisebbségi alapon áll, állásfoglalásai pártszemponttól függetlenek. Külpolitikai megvilágításai és kultúrpolitikai eszmefölvetései értékesek. Heti irodalmi mellékletével gyakori megnyilatkozási lehetőséghez juttat néhány értékesebb erdélyi írót és költőt" – értékeli az Ellenzék teljesítményét 1928-ban a dicséretekkel amúgy fukaron bánó Osvát Kálmán (Osvát 2002: 80).

Az Ellenzék a két világháború közötti erdélyi sajtó egyik legfontosabb orgánuma, politikai, közgazdasági és társadalmi napilap. Az első világháború után is meg tudta őrizni korábbi befolyását, erős tőke, az Ellenzék Rt. állt mögötte, ami mozgásszabadságot biztosított.

1919-től „független politikai napilap" alcímmel jelenik meg, amely 1923-ban „magyar politikai napilap"-ra módosul. Főszerkesztői: Dobó Ferenc (1919–1921), Grois László (1921–1925), Sulyok István (1925–1926), Somodi András (1926–1932), Szentimrei Jenő (1932–1935), Grois László (1935–1938), Végh József (1938–1940), Zathureczky Gyula (1941–1944) és Szász Béla (1944) (RMIL 1981). Többnyire pénzemberek, jogászok és

nem újságírók, így valójában nem ők, hanem a szerkesztők határozzák meg a lap arculatát. Közvetlenebb, a lap egészét meghatározó szerkesztői munkára elsősorban Szentimrei és Sulyok, majd a negyvenes évek szerkesztői vállalkoztak. Fennállásának utolsó évtizedeiben olyan kiváló újságírók/írók dolgoztak az Ellenzéknek, mint Krenner Miklós (Spectator), Szász Endre (az újságíró szervezet elnöke), Lakatos Imre, Hunyady Sándor, riporterként Demeter Béla, Gredinár Aurél, nem beszélve a lap irodalmi rovatát megszervező, jelentős művészi publikációs fórummá fejlesztő Kuncz Aladárról és Áprily Lajosról.

Az Ellenzék politikai hovatartozása az évtizedek során változott, a 20-as évek elején a polgári liberalizmussal szimpatizáló független napilap, amely a Keleti Újság radikalizmusával szemben mérsékeltebb, konzervatív-nemzeti eszméket képvisel. 1925-től az Országos Magyar Párt (a továbbiakban OMP) irányvonalát támogatta, az OMP-vel kötött egyezségnek köszönhetően megszerezte a vállalkozói körök: az Erdélyi Bankszindikátus és a Romániai Magyar Sajtóvállalat támogatását. Miután az OMP 1927-ben megvásárolta és hivatalos lapjává tette a Keleti Újságot, az Ellenzék Bánffy Miklós liberálisabb szellemű, a román kormányzattal együttműködést kereső csoportjának lett fóruma.

Az Ellenzék jelentős szerepet játszott az irodalmi élet alakításában és szervezésében, különösen a Napkelet megszűnése (1922) és az Erdélyi Helikon indulása (1928) közötti időszakban. A lap irodalmi rovatának (négyoldalas vasárnapi mellékletének) szerkesztője 1923 nyarától Kuncz Aladár, aki 1925-től társszerkesztőként meghívja Áprily Lajost is. A rendszertelenül megjelenő, egymás után születő és megszűnő folyóiratok korszakában az írók számára a Pásztortűz mellett az Ellenzék melléklete megbecsült publikációs fórumot, rendszeres megjelenést, sőt tisztességes honoráriumot is biztosított. Kuncz Aladár szerkesztőként az értékpluralitás elvét vallotta, az Ellenzék irodalmi mellékletében különböző nemzedékekbe tartozó, különböző eszmei irányultsá-

gú íróknak egyaránt teret biztosított. „Az Ellenzék irodalmi rovatát a jobbak gyülekezetének szánta, s mert nevelni akart vele, műhelynek az idősebbek, iskolának a fiatalabbak számára" (Pomogáts 2001: 119). Az Ellenzékben így megjelenhettek az idősebb nemzedék tagjainak (Benedek Elek, Dózsa Endre, Szabolcska Mihály) írásai, már indulásuktól fogva közölte a második és harmadik erdélyi írónemzedék tagjainak (pl. Jancsó Béla, Jancsó Elemér, Dsida Jenő, Szemlér Ferenc, Bányai László, Szabédi László) verseit, tanulmányait, és teret biztosított a baloldali gondolkodók, alkotók (Gaál Gábor, Osvát Kálmán stb.) számára is. Az irodalmi melléklet törzsgárdáját azonban a későbbi helikonisták alkották (Áprily Lajos, Tompa László, Reményik Sándor, Berde Mária, Olosz Lajos, Bárd Oszkár, Bartalis János, Tabéry Géza, Makkai Sándor, Molter Károly, Nyirő József, Kós Károly, Gulácsy Irén), a napilap (legalábbis a vasárnapi melléklete) ebben a korszakban tehát amolyan „elő-Helikonnak" tekinthető. Kuncz nagyjából azonos elvek szerint szerkeszti a napilap irodalmi rovatát, mint később az Erdélyi Helikont, ez az elv pedig „az Osvát Ernő-féle kritikai és szerkesztői koncepció erdélyi alkalmazása" (Jékely 1935: 16). Kuncz tervét, hogy az Erdélyben születő irodalmat a nyugatos-kánon elvárásaihoz közelítse, azzal is próbálta elősegíteni, hogy viszonylag gyakran közölt a „nyugatosok" írásaiból (különösen az első Nyugat-nemzedék szerzőinek munkáit). Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, Juhász Gyula, Szép Ernő, Somlyó Zoltán, Móricz Zsigmond, Krúdy Gyula, Karinthy Frigyes és mások neve szerepel gyakran az Ellenzék hasábjain.

A két világháború közötti erdélyi irodalom erőteljesen líraközpontú, a próza háttérbe szorul, dráma pedig a harmincas évek derekáig szinte egyáltalán nem is létezik. Ezt a műnemi egyenetlenséget többnyire alkotás- és befogadás-lélektani érvekkel magyarázza a kritika: eszerint a líra katalizátorává válhatott a hatalomváltással, világháborús veszteségekkel járó közéleti traumának, ugyanakkor spontán érzelmek rövid formai kifejező-

jeként nem igényelte a nagyobb terjedelmű prózai művekhez szükséges „távlatot".[4] Ugyanakkor objektív okok is befolyásolták a líra aránytalan túlsúlyát: a fokozatosan erősödő transzilván költészet nem a semmiből született, költőinek többsége már a háború előtt publikált, az avantgárd szerzők számára pedig inkább a líra bizonyult kézenfekvő kifejezési formának. A kialakuló erdélyi irodalmat így számos rangos költő képviselhette, hiányoztak viszont a novellisták, elbeszélők, inkább csak tárcanovellák, jegyzetek születtek a lapok mindenkori szükséglete szerint. Ennek a műnemi aránytalanságnak ellensúlyozására az Ellenzék novellapályázatokat hirdetett (1923, 1925), mégpedig erdélyi, történelmi tárgyú írásokat kért, ezzel elindítva a következő években rendkívül népszerűvé váló történelmi regény és elbeszélés divatját. A színházi élet serkentésére az Ellenzék 1924-ben drámapályázatot hirdet, majd (jóval kisebb sikerrel) próbálkozik tanulmány- (1926), sőt anekdota-pályázattal (1927) is.

Kuncz Aladár szerkesztői munkája voltaképpen irodalomszervezés, ízlésformálás és nem utolsósorban közönségnevelés is, egy olyan esztétikailag igényes, sajátos (és transzilvanista) értékekre fogékony olvasóréteg kialakítása, amely a körvonalazódó alapvetően nyugatos tájékozódású irodalmat képes fenntartani. „...Íróink abba az illúzióba ringatták magukat, hogy amikor ők megszerezték a trianoni nagykorúságot, a kisebbségi sorsban komolyabbá válik az olvasóközönség is, amely a boldog többségi sorsban az irodalomban csak a szórakoztató ipar egy nemét látta – jellemzi a háború utáni évek olvasóközönségét Ligeti Ernő. – Tehát nemcsak az írót kellett felkutatni, de fel kellett kutatni az olvasót is. A kisebbségi történelem további folyása azt mutatja,

---

4 „Ahhoz, hogy az írók a mai Erdélyt megírják, mindenekelőtt szükséges volna a világháború művészi megélése. De erre talán nincs meg a kellő távlat" – írja még 1928-ban is Kuncz Aladár *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában* című tanulmányában.

hogy könnyebb volt az előbbi munka, mint az utóbbi” (Ligeti 1941: 32).

Kuncz kezében az esztétikai alapozású minőségi kritika az irodalom alakításának és az olvasóközönség nevelésének legfontosabb eszköze, cikkein, világirodalmi eseményeket ismertető írásain, bírálatain keresztül próbálja érvényesíteni „nyugatos” esztétikájú, de az erdélyi sajátosságok hangsúlyozására, irodalmi önállóságra alapozó értékrendjét. Az olvasóréteg nevelésére olcsó könyvakciót rendez a lap előfizetőinek, a Janovics Jenővel közösen szervezett „írói olimpiászok” jó lélektani érzékkel látványosságot és versengést ígérnek, az 1925-ös novellapályázat zsűrizésében pedig egyenesen döntéshozó (és bizonyos mértékig értelmező) közösségként lépteti fel az olvasókat, névtelenül közli a beérkező írásokat, a laphoz szavazócédulákat mellékel és a közönségre bízza a döntést[5] (Pomogáts 2001: 122).

Az Ellenzék irodalmi rovata Kuncz Aladár kezében az átmenet fontos publikációs fórumának számított, írót és olvasót egyaránt igényességre nevelt, ugyanakkor itt kristályosodtak ki azok az elvek, amelyeket a későbbiekben az Erdélyi Helikon képviselt.

1928-ban, az Erdélyi Helikon indulásával az Ellenzék irodalmi élet szervezésében játszott szerepe csökkent. A lap továbbra is közölt irodalmi anyagot, ám ez már nem annyira a szűk, irodalomértő és -igénylő olvasóknak, hanem sokkal tágabb rétegnek, az irodalmat szórakozás, pihenés eszközeként felfogó közönségnek szólt. Az irodalmi rovat a 30-as évek végén válik ismét szervezetté, amikor Tamási Áron szerkesztésében 1939 októberében megindul a Vasárnapi Szó című melléklet, amely indulásként 33, többnyire a

---

[5] A döntés előtt azonban nyilvános vitát rendez a közölt elbeszélésekből, amelyen Tompa László, Molter Károly, Benedek Elek, Krenner Miklós, Tabéry Géza, Kádár Imre, Bitay Árpád, Szentimrei Jenő, Gyallay Domokos mondják el a véleményüket a beérkezett novellákról. A pályázatot Berde Mária és Sipos Domokos megosztva nyeri.

második, illetve harmadik nemzedékhez tartozó író vallomását közli. (Többek közt Asztalos István, Jancsó Elemér, Kacsó Sándor, Kemény János, Kovács György, Mikó Imre, Szemlér Ferenc, Szenczei László, Vita Zsigmond neve szerepel a listán.) A Vasárnapi Szó már az 1927-es Vásárhelyi Találkozón létrejött „átmeneti jelszóegység" felbomlásának jele, az itt közölt irodalmi anyag azonban az előző évekhez képest némi színvonal-emelkedést jelent. Az erdélyi szerzők mellett (főleg a második, harmadik nemzedék költőire gondolok) sokat közöl a Nyugat második, harmadik nemzedékének (József Attila, Szerb Antal, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor), illetve a népi írók (Féja Géza, Illyés Gyula) írásaiból.

A második bécsi döntést megelőző hónapokban irodalmi jellegű publikációk főleg a vasárnapi lapszámban találhatók, céljuk a minőségi pihenés, szórakoztatás biztosítása. Ezzel is magyarázható, hogy első közlés aránylag ritkán olvasható ezekben a lapszámokban, gyakran közölnek viszont a már közismert, közkedvelt szerzőktől. *A novella mesterei* és a *Híres költők* sorozat magyar és világirodalmi antológiát idéz, a napilaphoz illő informálás (és az erdélyi magyar művelődésre jellemző didaktikus közönségnevelés) szellemében a novellák/versek mellett rövid értékelés olvasható az adott szerzőről és műveiről. A válogatás minden esetben minőségelvű, a XX. század első felének értékvilágát tükrözi. *A novella mesterei* sorozatban a magyar klasszikusok (Mikes Kelemen, Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Gárdonyi Géza, Krúdy Gyula, Márai Sándor) mellett a világirodalomból is válogat (Jean Giono, Arthur Schnitzler, Oscar Wilde, Turgenyev, Thrasso Castanakis, Luigi Pirandello).[6] A versrovatban hangsú-

---

6 Mikes Kelemen: *Levelek*, 1720. május 28., Jókai Mór: *Húsz év múlva*, Mikszáth Kálmán: *A túlvilági utas*, Krúdy Gyula: *Elaltatott kastély*, Gárdonyi Géza: *Török igazság*, Márai Sándor: *Ősz*, Jean Giono: *Új élet fakadása*, Arthur Schnitzler: *Az idegen*, Oscar Wilde: Mesék, Turgenyev: *Biruk*, Casatanakis: *Az anya*, Pirandello: *A púpos lányka*.

lyosabb szerepet kapnak a jelen, illetve a közelmúlt költői: Rónay György, Weöres Sándor, Kiss Jenő, Hegyi Endre, Mécs László. Különösen József Attila neve szerepel gyakran, közvetlenül a bécsi döntést megelőző két hónapban szinte minden héten közli egy-egy versét az Ellenzék (*Nyár, Falu, Határ, A fán a levelek, Lassan tűnődve*). A *Híres költők* sorozat „újraolvasásra érdemes", az irodalmi kánonban pontosan meghatározott helyet elfoglaló verseket közöl, pl. Bakchylides *Békedal*át, Shelley, Vörösmarty, Petőfi, Kölcsey, Ady és Tóth Árpád műveit. Az Ellenzék esszét, kritikát, glosszát, sőt napilapnál szokatlan módon rövidebb tanulmányokat is közöl, ugyancsak rangos szerzőktől (Babits Mihály, Móricz Zsigmond, Kassák Lajos, Szabó Lőrinc, Jancsó Elemér, Kuncz Aladár, Tavaszy Sándor, Makkai László).

Az Ellenzék irodalmi anyaga tehát a bécsi döntést közvetlenül megelőző időkben igényes, színvonalas, a lap azonban csak minimális mértékben tekinthető élő, irodalmi publikációs fórumnak, hiszen az új, akkor íródó irodalom alkotásai csak kis mértékben kerülnek közlésre. A magyar és világirodalomból való válogatás szempontjai a nyugatos értékrendre alapozó polgári ízlésvilágra engednek következtetni.

1940. szeptember 12-én, egy nappal azután, hogy a magyar honvédség bevonult Kolozsvárra, az Ellenzék főszerkesztője, Végh József hosszú cikkben felvázolja, milyen feladatok hárulnak az észak-erdélyi sajtóra a hatalomváltozás után. Militarizált, mozgósító szellemű sajtóról beszél, az újságíró „a magyar jövendő őrhelyen álló közkatonája", a sajtó elsődleges célja pedig nem az informálás, hanem az agitáció, hiszen „csak olyan sajtónak van létjogosultsága, amely hitet, lelkesedést, erőt önt a szívekbe".[7] Kitér arra is, hogy a megváltozott politikai viszonyok között továbbra is fontos közéleti szerep hárul az (ugyancsak

7 VÉGH József (1940. szeptember 12.) Az erdélyi magyar sajtó új feladatai. Ellenzék.

militáns) irodalomra, éppen ezért az írók/ művészek támogatása a napisajtó prioritásai között kell szerepeljen. („Ahogyan eddig végvári harcosai voltak a magyar kultúrának, úgy folytatják majd nagy munkájukat az anyaországban is, amelynek már annyi kitűnő közéleti vezetőt, írót, művészt adott az erdélyi föld. *Támogatásuk tehát a magyar toll harcosainak életbevágóan fontos kötelessége.*") (Kiemelés tőlem, V. J.)

Végh programcikke ellenére az Ellenzék megszűnéséig szinte semmilyen propagandisztikus, illusztratív, az aktuális politikai hatalmat kiszolgáló szépirodalmi anyagot nem közöl. A „végvári harcosnak" tekintett művészeknek nyújtandó támogatás végső soron azt jelenti, hogy továbbra is teret adnak írók/művészek/tudósok közéleti jellegű megszólalásainak. (Gyakran ír az Ellenzékbe, még vezércikket is az akkor országgyűlési képviselő László Dezső, megszólal Bánffy Miklós, Tamási Áron, Vita Sándor, Wass Albert és mások is, ám ezek mindig szigorúan közéleti, politikai jellegű szövegek és nem irodalmi alkotások.)

Az irodalom a bécsi döntést követő hónapokban háttérbe szorul. Megszűnik a vasárnapi lapszám (helyette hétfői van), irodalmat változó terjedelemben a szombati számok közölnek, melyek eleinte minden rovat jelleget tükröző szerkesztői koncepciót nélkülöznek, esetenként teljesen kimarad, az irodalom helyét a rendkívül élénk színházi és moziéletről való beszámolók veszik át. A háború súlyosbodásával, nagyjából 1943-ra a hétvégi lapszámokban ismét előtérbe kerül az irodalom, nemcsak a kisebb terjedelmet lefoglaló vers, hanem próza és könyvismertetés is állandósul. (Különböző rovatok indulnak: Heszke Béla *Kitekintés a világra* című rovata irodalmi, kulturális ismertetéseket közöl, *Külföldi elbeszélők* cím alatt jelenkori elbeszéléseket lehet olvasni, *Bözödi népmesék* címen már 1941-től csaknem minden hétvégi lapszámban megjelenik egy-egy Bözödi György által gyűjtött népmese, az eredeti tájszólást megőrző lejegyzésben.)

Az irodalmi publikációk visszaesésének, majd 1943 táján fokozatos térnyerésének összetett okai vannak. Egyrészt a bécsi döntést követően egész Észak-Erdély területén nagy horderejű átszervezésre, adminisztrációs változásokra került sor, ami megnövelte a hírek, tudósítások fontosságát, és a napilapokat arra kényszerítette, hogy elsődleges informáló szerepük betöltésére koncentráljanak, és az alapvetően szórakoztató, művelő, kikapcsolódást szolgáló irodalmi jellegű publikációk arányát csökkentsék. Másrészt a fellendülő gazdasági élet a napilapok szempontjából azt is jelentette, hogy megnövekedett a reklám szerepe, a reklámhirdetések esetenként akár egy-két oldalt is lefoglaltak, ismét a nélkülözhető irodalmi/kulturális anyagok kiszorításával. (Nemegyszer a rövidebb versek két reklám közé beszorítva, az apróhirdetések, „kis színesek" számára fenntartott hátsó oldalak valamelyikén jelennek meg.) Azt, hogy a reklámok/hirdetések és a szépirodalom nagyjából azonos lapfelületen osztoztak, igazolja az a tény, hogy mihelyst a gazdasági helyzet romlásával, a „háborús gazdálkodással" szembetűnően csökken a reklámok száma, ismét irodalmi/kulturális szövegek kerülnek előtérbe. Az irodalmi anyagok előtérbe kerülését a lap utolsó másfél évében egy harmadik tényező, a cenzúra jelenléte is okozta. A háborús cenzúra, különösen a nyilas hatalomátvétel után (1944. március) minimumra csökkentette a szabadon tárgyalható témák körét, ugyanakkor az irodalom, irodalmi publicisztika a maga metaforikus nyelvével alkalmassá vált arra, hogy olyan tartalmakat is közöljön, amelyek az első oldalakon nem jelenhettek volna meg. Ebben az időszakban (1944. március–szeptember) számos, burkoltan antihitlerista publicisztikát jelentet meg az Ellenzék (laptestvére, a „filléres" bulvárkiadásként megjelenő, Demeter Béla szerkesztette Estilap nyílt konfliktusba is kerül a Sztójay-kormánnyal).

1944 márciusában az Ellenzék az erdélyi köz- és kulturális életben a transzilvanista hagyományok szellemében nagy tekin-

télynek örvendő Ady Endrére hivatkozik. Ady *Ismeretlen Corvin-kódex margójára* című írása egyrészt a vallási tolerancia fontosságát erdélyi hagyományát emeli ki, másrészt németellenes kitérőkkel figyelmeztet arra, hogy „az erdélyi Mikes Kelemen példája annak, hogy nekünk futni kell a germánoktól s nyugatabbra menni eszmeházasodások céljából". Fontos ebben az esetben a megjelenés időzítése: Ady írását 1944. március 4-én közli az Ellenzék, kevéssel az ország német megszállása előtt, és mindössze egy nappal azelőtt, hogy Londonban Károlyi Mihály vezetésével megalakul az Angliai Magyar Tanács.

Ady szavainak erősítésére, őt afféle jövendőbelátó váteszként való pozicionálásra törekedve egy hét múlva a lap riportere, Gredinár Aurél ír a beteg Adyval való 1916-os találkozásáról, Ady háborút elítélő szavairól és Emil Isac-kal folytatott vitájáról, majd a zárásban mintegy jóslatként idézi Ady szavait: „Sajnos betegen is többet látok, érzek és sejtek, mint a mai szerencsés vagy szerencsétlen háborús hősök."

A nyilvánvaló aktualitásértéken kívül ugyancsak a hírek számára fenntartott oldalakon ki nem mondható tények, érzések metaforikus ábrázolásaként jelenik meg 1944. július 22-én Heltai Gáspár *Ahogy a halál nem fél sem hatalomtól, sem erőtől, sem tudománytól* című Haláltánc-éneke, mely a zsidó lakosság elhurcolását és a bombázást nemrég megtapasztalt, állandó létbizonytalanságban élő város polgárait figyelmezteti, hogy „Minden ember ezen megálljon és a halálhoz igen készüljön".

Az alábbiakban műnemek szerint (líra, próza, dráma) elemzem az Ellenzék utolsó négy évfolyamának irodalmi anyagát, kutatásom körét kiterjesztve a nem kifejezetten szépirodalmi, de egy irodalmi művet, irányzatot, jelenséget vizsgáló műfajokra is (publicisztika, irodalomkritika, jegyzet, glossza stb.).

5.2. Költészet az Ellenzékben

1940 szeptemberének első heteiben jelentős közéleti eseményekre reflektál a lap (a magyar honvédség Kolozsvárra való bevonulása szeptember 11., Horthy Miklós kormányzó látogatása szeptember 15.), ezért a hatalomváltozást követő hónapokban az Ellenzék hétvégi számaiban közölt versanyag többnyire a nemzeti érzések és identitástudat megerősítését, hangsúlyozását szolgálja. Az 1940. szeptember 15-i és október 5-i lapszám például *A magyar költészet gyöngyeiből* címen versösszeállítást közöl a magyar irodalom hazafias, katonai költeményeiből (Balassi: *Egy katonaének*, Rimay János: *Egy katona éneke*, Virág Benedek: *Vitézeinkhez*, Berzsenyi*: A felkölt nemességhez*, Czuczor Gergely: *Riadó*, Arany János: *Nemzetőr-dal*, Petőfi Sándor: *A székelyek*, *A magyarok istene*).

A továbbiakban versek túlnyomó többségben a hétvégi (szombati) vagy az ünnepi (Karácsony, Húsvét, Március 15 stb.) lapszámokban jelennek meg. Ha megnézzük az Ellenzékben közölt versek szerzőinek listáját[8], feltűnő, hogy néhány kivételtől eltekintve inkább a második-harmadik vonalba tartozó költőktől közöl, különösen a (Dsida, Szemlér kortársaiból összeálló) ún. második nemzedék egy-egy kötettel, antológiadarabbal már rendelkező szerzőitől, mint például Dánér Lajos, Hobán Jenő, Varró Dezső, Flórián Tibor vagy Mihály László. Ők valamennyien már bemutatkoztak a kánonformáló erővel bíró irodalmi fórumokon

---

8 Áprily Lajos, Bartalis János, Dánér Lajos, Flórián Tibor, Hegyi Endre, Hobán Jenő, Horváth István, Jékely Zoltán, Kiss Jenő, Mihály László, Reményik Sándor, Takáts Gyula, Varró Dezső. A lista csak a gyakran közlő vagy ismert költők nevét tartalmazza, a kegyeleti okokból (pl. a hatalomváltást követő zűrzavaros időkben meggyilkolt Gáliszter Gyula Estilap-szerkesztő) vagy érdekességként (népköltők, hadiköltők stb.) közölt alapvetően dilettáns művek szerzőinek nevét nem!

(pl. az Erdélyi Helikon, Pásztortűz lapjain), de az irodalmi élet élvonalától távol eső költőnek számítottak.

Dánér Lajosnak *Vakoktól rabokig* című, 1940 végén megjelenő kötetéből közölnek mintegy ízelítőül néhány verset, melyek hangsúlyozott szociális érzékenységről és megbízható formai érzékről, ugyanakkor viszonylag szűk érzelmi, gondolati tartalomról tanúskodnak. A halál, pusztulás gondolata kiemelt szerepet játszik, *Anyák a Golgotán* című versében például a kínhalál képe általánossá válik, nemcsak a lírai én, hanem minden egyes ember („fiú") kereszten függ. *Erdélyi diák* című verse szürrealista képeket felvillantó portré, amelyben a hétköznapi tárgyak, a ruházat elemei válnak a pusztulás hírnökeivé: „szemedben a gond kutyája üvölt / rongyos cipőd és lyukas kabátod / terhét úgy hordod magadon, mint / valami fekete sorsot, fekete / célt, igát, mint rohamra induló / katona a ruhába varrt / halál-cédulát" (1940. november 9.). Dánér Lajos 1943-as, *Az állatok dalolnak* című utolsó verseskötetéből, melyet háborúellenes célzatú tartalma miatt az ügyészség elkobozott, nem közöl mutatót az Ellenzék.

Varró Dezső többnyire vallásos érzelmekre reflektáló-bölcselkedő verseket, epigrammákat közöl az Ellenzékben (*Ecce Homo, Zsoltár, Anyám* – 1940. november 23., *Dés* – 1940. december 24., *Az élet ablakából* – 1941. február 15.). Hajlik a szürrealista vagy a groteszk képhasználatra, *A vén leány* című verse groteszk portré („Nagy halfejében égszínkék szem / szörnyű orrának fele se tréfa"), mely szecessziós-adys zárlatban oldódik fel („Felette ellenséges repülőrajként / bombáz a gesztenye (...) Fekete fákat fúj a szél, / árnyéktánc reszket a falon, / bent zendül, sír a cimbalom, / A vén kisasszony benn zenél / – Fekete fákat fúj a szél"). Ugyanakkor ő is kísérletezik a dalformával, a *Vers-sorok a télről*ben (1940. december 14.) egymás váltják a dalszerű, metaforikus sorok és a naturalista vagy groteszk képek. „A hattyú hó lett. / Jégcsillár a tó. / Az ég márvány-finom zizegő" – indítja a verset, hogy aztán a tél trágár füttyel utat seperő cseléd alakjában

személyesedjék meg, aki „szemem közé köpött”, „orrom páviánvörösre festi”.

Gyakran közöl az Ellenzék és az Estilap munkatársa, Hobán Jenő is, főleg dalszerű, elégikus verseket. A századfordulós költészet finom/ismeretlen bánatának motívuma jelenik meg *Egyszerű őszi nóta* című elégiájában (1940. november 7.). A dalforma hol a századfordulós költészet modorában („Furcsa játék / furcsa nóta. / Kósza álmok éje ez. / A gondolat álmodozva, / rejtekúton tévedez.” *Szélsodorta, könnyű dal*, 1941. február 22.), hol pedig Kosztolányi *Hajnali részegségé*nek vershelyzetét idéző, a nagyvárosi éjszakát figyelő, cigarettázva virrasztó férfi monológjában jelenik meg („Magam maradtam: mélabús Robinzon / múló időbe ábrándokat oltó / éber szomjúság, emberért sóvárgón, / embertől rejtőző hajótörött.” *Botorka dal az éjszakában*, 1944. február 12.). Ady hatása alól ő sem szabadulhat, az *Eltévedt csavargók beszélnek* visszautalás Ady *Két kuruc beszélget* című versére, itt azonban az útvesztés/ úttévesztés/ kisemmizettség érzelmes/érzengős hangszerelésben, a váratlan „kedves” megszólítással jelenik meg. „’Hegynek fel, völgynek le, mi cél vezet még? / Voltunkat talán már rég el is feledték.’ / ’Voltunkat sohase jegyezte senki...’ / ’Üljünk le, kedvesem. Nincs merre, meddig. / Elég volt gyatra út vak terhe eddig. / Fagyot élez a szél.’ ’Jöjj ide mellém. / Álmodjunk jó tavaszt síranyánk mellén.’” (1941. április 12.).

Reményik Sándor kétségtelenül a két világháború közti korszak legnépszerűbb költője, mind a belső (erdélyi), mind pedig a külső (magyarországi) kritika vélekedése szerint, Babits és Németh László szófordulatát átvéve ő „az erdélyi költő”. Ehhez mérten 1941 októberében bekövetkező haláláig mindössze kétszer szerepel az Ellenzék lapjain, a Dél-Erdélyben maradt magyaroknak ajánlott *Ott túl* című versével (1941. február 8.) és az *Összes versek*ből kihagyott *Sólyommadár*ral (1940. november 23.). Utóbbi a népköltészet sólyom-motívumát újra felhasználó alle-

gorikus költemény, nyilvánvaló politikai töltettel, melynek képkezelése, motívumrendszere egyaránt a korai „Végvári-verseket" idézi. A „vérehullató vitézség, mást kiszolgáló kába kétség" sólyommadara a magyarság metaforája, de a hazafias versek (vagy a Végvári-líra) hagyományától eltérően a vers nem a mozgósításra, hanem éppen ellenkezőleg, a harcból való kimaradásra, a „bölcs gyávaságra" szólít fel („Ha ezer évig voltál bátor, / Most bölcsen gyáva lenni merj, / Szikládon nyugton ülni merj – / Sólyommadár, sólyom madár. (...) A cél tied most, ámde drága vért / Azért is minek ontanál, miért? / Vért, melyből bölcsek, szentek nőnek, / S a betű százszor áldott hősei: Kár volna újból elfecsérleni."). A véres csatatér képét felvillantó verszárlat csattanója visszavezet a Végvári-versek asszertív, fenyegetéseket megfogalmazó gondolatköréhez, az egymás vérében ázó „nagy sasokra" úgy csap le a sólyommadár, „mint dögre a keselyű".

Reményik Sándor az erdélyi magyar közélet kultikus figurája lévén, halálának csaknem egy teljes lapszámot szentel az Ellenzék, nemcsak a temetésről közöl hosszú beszámolókat, de közli a sírnál elhangzott beszédeket, a részletes életrajzot és egy csokornyi Reményik-verset is. (*Ave halott, Ahogy lehet, Eredj, ha tudsz, Lövés, Romon virág, Téli rózsa,* 1941. október 26.). A válogatásban keverednek a kánonban központi helyet elfoglaló, esetenként kultikus tiszteletnek örvendő versek a kevésbé ismertekkel. Reményik utolsó korszakának formailag lazább, a pálya egészéhez mérten már-már alulretorizált versei (pl. *Korszerűtlen versek*) azonban hiányoznak az összeállításból.

Reményik költészetét, posztumusz megjelenő *Összes verse*it természetesen a továbbiakban is méltatja az Ellenzék, de költőként immár csak az utolsó hónapokban jelenik meg, a Reményik-kánon egyik központi darabjának, a maga korában csakúgy, mint a 90-es évek elején már-már kultikus versnek számító *Templom és iskola* című költeménye olvasható az 1944. július 18-i számban.

Az Ellenzék egyik leggyakrabban közölt lírikusa az 1941-ben nyolc év pilisvörösvári tanárkodás után Kolozsvárra visszaköltöző Bartalis János. A költő ekkor már csaknem teljesen eltávolodott korai, sodró lendületű szabadverseitől, a forma megmarad ugyan, de a változó hosszúságú sorok, a rímet és ritmust fellazító parttalanság-érzés csak ritkán teremt a korai korszakéhoz hasonló, átütő erejű verseket. Az Erdélybe való visszaköltözést, a hazatérésélményt megfogalmazó *Így rendeltetett* című versében (1941. december 24.) az elhagyott és újra megtalált otthon, az egymással rész-egész viszonyban álló ház-haza metafora a legfőbb versszervező erő. („... csak megnyomom a régi kilincset / és belépek a nyolc év előtt elhagyott házba. / Házba és hazába. / Ismerős itt minden: / az ajtó, a küszöb, az ablakok. / Az ég, a felhő s a zúgó patakok. / Az utca őrzi a lábnyomot, / ahogy akkor hagytam. / A kert a mosolyt, a hegy a bánatot.")

Néhány kétes értékű, közéleti fogantatású, a múlt nehézségeit felsoroló, a nemzeti érzést hangsúlyozó vers mellett (*Erdélyi álom, Isten kezében, A lélek ünnepén*) a Bartalis-líra két hagyományos nagy tematikája, az elmúlás/pusztulás és a természet panteisztikus csodálata van jelen az Ellenzékben közölt versekben is. A tavaszt, a természet megújulását, a teremtés misztériumát már-már himnikus vagy ódai hangon magasztaló versek mellett (*Jaj, a hegyeket nézd!*, *Az eke elindul*, *Aranygyümölcsös Kosály*) megjelennek a pusztulást önmagukban hordozó természeti képek is. A *Pedig tavasz jő* című versben[9] (1943. május 1.) a tavaszi pompában ragyogó mező és a pusztulás tere a verszárlatban azonosnak bizonyul. („Pedig tavasz jő / Fekete tócsák / és vad göröngyök / orcádról elsimulnak. / Nemsokára zöld vetés / lobog / szemed kicsillan / az arany márciusi napra, / gólyahírrel

---

[9] Az 1968-as összegyűjtött verseket tartalmazó kiadásban a vers tévesen 1955-ös keltezéssel szerepel.

és liliommal / tűzdeled fel kontyod. (…) és őszire telerakod / az életed kereszttel.")

A Bartalis-lírában különösen fontos szerepet játszó Kosály, amely addig a gazdagság, a megvalósult tökéletesség szimbólumaként szerepelt, itt már nem a panteisztikus idill képe, hanem az én számára elérhetetlen, mindörökre elveszett paradicsomé, amitől a lírai én elégikus hangú versben búcsúzik. („Te bölcső-koporsó. / Tündérszép képzelet. / Kicsi barázda, utolsó. / Úgy elmerültél előlem, / tenger fenekére / úgy elsüllyedtél előlem, / hogy már / nincs az a nagy búvár, / nincs az a varázsló, / ki isten fényére, / isten napfényére / még egyszer felhozzon." 1943. december 31.)

A természeti idill megszűnik, akár a harmincas évek derekán írott, az egzisztenciális fenyegetést megszólaltató *No, idilli világ*ban. „Október aranyló fái" *A nagy temetés*ben (1943. október 23.) már a feltámadás ígéretét sem hordozó grandiózus pusztulásnak jelképei. A halotti szertartásként felidézett őszben a vers alanya az ország pusztulásának előjátékát látja. („A nagy temetés már készen, / a halott kiterítve már… / égnek a gyertyák. / Eljöttem én is utolsó utadra, / s megyek csendesen, hol sírnak a fák. (…) A hegyek aranykoporsót visznek/ vállukon. Én Erdélyre gondolok.")

Az Ellenzék teret ad az 1942-ben a Termés című folyóirat köré csoportosult fiatal lírikusoknak is. Hegyi Endre verseit nosztalgikus természetvágy, a szegénység, a céltalan kallódás szomorúsága és a nyelvi egyszerűségre való törekvés jellemzi. Sikeresen kísérletezik a dalformával is, az *Erzsébet út* (1941. április 12., húsvéti ünnepi szám) dallamos soraival a korabeli chanson-divatba illeszkedő, az elveszett kedvest megszokott környezete által felidéző, szomorkás, szerelmes vers. („Bántó lárma se kint, se bent / Erzsébet út huszonkilenc – / nyáron virág, / télen habhó / nézd, itt lakott / fent Anikó / ahol a kert / dombokra fut – / Erzsébet út.")

A háborús tematika, az érintésközelbe került pusztulás élménye őt sem hagyja érintetlenül, *Szörnymadarak* című verse a

kolozsvári szőnyegbombázás ihletében született, mitikus szörnyekként jeleníti meg a harcirepülőket, a támadást megelőző pillanatot pedig az idő folyamatából kiemelve, felnagyítva, ösztönös, irracionális félelmek intenzitásában ábrázolja. („Nem sasok, nem griffek, nem keselyűk, / testük hűs acél, a színük ezüst. / Ha búgásuk hallik, tompa moraj – / megáll a mozgás, az élet kihal. // Vak féltés lehe csap, / rossz pillanat / kutyáink szűkölve vonítanak.")

Ugyanezt a témát Kiss Jenő erősebb, a bombázások után holtestekkel borított utca helyenként sokkoló leírásával fogalmazza meg: „Úgy hevertek csonkán, mint a bábuk, / kezük elszállt, szétrepült a lábuk / kialudtak körmükön a holdak." (*Borzalmak tejútja*, 1944. június 24.) Indulásakor akárcsak Szemlér Ferenc, ő is a Nyugat első nemzedékének hatása alatt állt, költészete azonban nem a szabadvers, hanem a népi versformák felé tájékozódva alakul tovább, 1942-ben megjelent *Napforduló* című kötetére már ez a hangütés jellemző. Bár viszonylag sokat ír ebben az időszakban, az Ellenzékben Kiss Jenő a fentebb idézett vers mellett csupán egy alkalmi ihletésű és értékű, a bécsi döntés első évfordulójára írott verssel van jelen (*Tavalyi ősz*, 1941 szeptember 11.).

1944 nyarán jelennek meg az Ellenzékben Horváth István versei. A közvetlenül a paraszti sorból kiemelkedő Horváth költészete nem a Szabédi László vagy Illyés Gyula által képviselt intellektualizáló, tárgyias népiség vonalába illeszkedik, hanem az archaikus népköltészeti formákat (sirató, ballada, ráolvasás stb.) közvetlenül idéző népi mitologizmus irányzatába. A Termés köréhez tartozó költő lírája azonban nem sorolható a naiv, „ösztönös népi költészet" kategóriájába, hiszen már korai verseire is jellemző az élet értelmét feszegető nyugtalanság, amely verseinek intellektuális reflektáltságot biztosít. A negyvenes évek elején írott verseiben megalkot egy sajátos, szülőfalujához kötődő, személyes emlékekből ihletődő magánmitológiát, amely a paraszti

lét élethelyzeteire, problémáira összpontosítva átfogó világértelmezést nyújt. *Az volt a szép!* című versében (1944. július 1.) (ajánlása szerint „Barátaimnak, akik a várost dicsérik”) a falu a természettel való transzcendens találkozás mitikus helyszíne lesz. Horváth sajátos mikrouniverzumot rajzol fel, amely éppen familiáris voltának köszönhetően válik a világ középpontjává. A faluszéli dombról „a világ is látható”, a tájat benépesítő alakok viszont mind néven nevezett ismerősök, a világ végső soron csak addig tágul ki, ameddig megismerhető. Mitikus hellyé a természettel való egybeolvadás transzcendenciája varázsolja: „a szépség elrengetett. / Kitárt karral, széllel szemben: / – kérges kezű áldozó pap – / áradtam a végtelenbe.”

Akárcsak Sinka István vagy Gellért Sándor, a második világháború hatására Horváth István is jelképes erejű, mitizáló versekben juttatja kifejezésre a szubjektum és a közösség szorongását. A *Kincskeresők*ben (1944. június 17.) a primér szükségletekre alapozó növényi/állati lét kerül ellentétbe az emberi világban tapasztalható irracionális pusztítással. Az erdei mikrovilágot életes képekkel, leltárszerű felsorolást imitálva rajzolja meg: „Moha tövén gomba, száz is / Gomba felett moha-erdő / Moha felett fűszál, virág s / felette vadmurok-ernyő. / Avar között halott bogár, / fűvel keltem, de nem éled / és egy meggymag, bús koporsó, / csirája a halálé lett.” A természet világa, ahol a különböző élőlények „ha küzdenek is egymással / nem gyilkolnak, ölnek soha”, ezen a ponton egy naiv jó-rossz szembeállításban különböződik el az emberi világtól.

A Termés köréhez és a Nyugat harmadik nemzedékéhez egyaránt tartozó Jékely Zoltán inkább fordítóként, publicistaként szerepel az Ellenzékben, csupán egyetlen verssel van jelen. A *Búcsú Budapesttől* (1944. június 17.) a Jékely-líra tipikus darabja, a múló idővel való szembesülés fájdalmának játékos, dalszerű formában való visszaadása. A hajdani lányokat, „meglakott lakásokat” kereső régi érzelmeinek, régi lépteinek nyomát nem találó

lírai én a verszárlat dallamos soraiban a „fugit irreparabile tempus” klasszikus tanulságát fogalmazza meg: „Az élet füst, Budapest kő s hamu, / az ifjúság csak egyszer hallható dal, / a szerelem sebeslő iramú / ár: packázik törékeny csónakokkal.”

A háború fenyegetését, a korábbi irracionális borzongásból immár testközelivé lett halálfélelmet Áprily Lajos Francis Jammes nyomán, költészetében új versformán keresztül, négysorosokkal próbálja megragadni. Az egyik legutolsó Ellenzékben közölt vers (egyúttal az egyetlen, ami a vizsgált korszakban Áprilytól megjelenik, holott korábban viszonylag gyakran jelentek meg itt versei) *A titkos véső* című négysoros (1944. szeptember 2.). A vers utólag az *Ábel füstje* című 1957-es kötetben *Az öregség árnyékában* című vers zárószakaszaként jelenik meg.

A kontextus, amelyben egy irodalmi szöveg megjelenik, soha nem elhanyagolható tényező, a napilap vagy folyóirat publikációk esetében azonban erőteljesen befolyásolhatja az adott szöveg értelmezését. Áprily verse 1944 szeptemberében a városhoz közeledő frontról, általános összeomlásról szóló hírek között nem csupán a testi változás, az egyéni elmúlás verse (mint a kötetbeli változat), hanem az élettől való búcsúzás, az ismeretlennel való szembesülés transzcendens soraiként olvasódik. „Valaki nyílnak szánt. Kivárja / míg még könnyebbre szikkadok. / messze repít a nagy komor kéz, / ha majd sötét íjjába fog.”

5.3. Próza, dráma, műfordítás az Ellenzékben

A líra kezdeti hegemóniája után a húszas évek második felétől egyre inkább a próza vált kitüntetett kifejezési formává. A második világháború idején a próza még őrizte uralkodó szerepét, különösen a nagyprózai alkotások (regények) örvendtek a maihoz hasonló nagy népszerűségnek. A napilap terjedelmi okokból inkább rövidprózát (novella, tárca, elbeszélés, portré, helyzetkép stb.) tud közölni, a vizsgált korszakban nem is találhatunk folytatásos regényközlést az Ellenzékben.

Hosszabb szöveg (elbeszélés, novella) többnyire a nagyobb terjedelmű ünnepi számokban jelenik meg, az egyszerű hétvégi számok inkább karcolatot, tárcát, rövidebb elbeszélést közölnek. Az előbbi kategóriába illeszthető szövegek egy része azonos formában vagy csekély módosítással (pl. más címen) megjelenik a kor valamelyik irodalmi folyóiratában is (Erdélyi Helikon, Pásztortűz, Termés vagy Magyar Csillag). Az Ellenzék például átvesz az Erdélyi Helikon felkérésére született szövegekből. (1940 őszén az Erdély Helikon azzal a kéréssel fordult szerzőihez, hogy írják meg, hogyan látták, hogyan élték meg a bécsi döntés és a magyar honvédség bevonulása között eltelt időt.[10]) Kós Károly *Ezerkilencszáznegyven* című, önvizsgálatra, az értelmiségi szerep fontosságára, lefokozásának veszélyeire figyelmeztető szövegét kétszer is közli az Ellenzék (az 1940. december 24-i lapszámban teljes terjedelmében, a bevonulás egyéves évfordulójára készített ünnepi összeállításban részleteit, Kemény János: *Így léptünk át a szabadságba* és Wass Albert: *Két nap* című írása mellett).

Az Ellenzék prózaanyaga valamivel színvonalasabb, színesebb, mint a líra: szerzőit, témáit vizsgálva a művelt középosztály ízlését tükrözi.

A kor legnépszerűbb írója, Tamási Áron közéletre reflektáló esszéíróként, publicistaként és prózaíróként egyaránt jelen van az Ellenzékben, bár ebben a korszakban nem annyira elbeszélőként, mint inkább drámaíróként számít sikeresnek. Ekkor írott munkái között sok egyetlen ötletre épül, ezekben egy-egy karcolatra elegendő anyagot anekdotikus elemekkel, tréfás „feleselő” párbeszédekkel hosszabb elbeszéléssé, novellává duzzaszt.

A *Gondviselő Gáspár*[11] (1940. december 24.) hőse Tamási jellegzetes világgal ismerkedő, azon alakítani akaró kamaszfigurája. Ezt az alakot az Ábel-trilógiában dolgozta ki a legalaposabban, a

---

[10] Az ankét elemzését lásd: (Vallasek 2001).

[11] Tamási Áron *Összes novellái*ban (1979) *Kikelet* címen szerepel.

harmincas évek végén, negyvenes évek elején írott elbeszélései, novellái, karcolatai közt újra és újra felbukkan. Gáspár, a kicsi szolga, melléknevének megfelelően segít abban, hogy megöregedett gazdája és Regina nénje, akik hajdan egymást szerették, most újra megtalálják egymást. Tamási humoros figuraként rajzolja meg az öreg csendőrt és a tisztes özvegyasszonyt, a jellemábrázolást a helyzetkomikum erősíti. Gáspár, aki „már minden mozdulatban úgy érti János urat, mint a kicsi kakas a nagy tollahullatót", elhiteti a babonás öreggel, hogy aki nagypénteki vecsernyén átnéz egy pirosra festett, lyukas fakanálon, megtudja ki a boszorkány a faluban, mert a boszorkány visszanéz rá. János úr így „leleplezi" bűbájosnak hitt hajdani kedvesét, de gyanúja beigazolódása voltaképpen a bonyodalom megoldásához vezet, hiszen Gáspár tréfájának köszönhetően a két öreg ember egymásra talál.

A M*egszépített világ*[12] (1942. május 16.) anekdotikus történet egy inasnak álló parasztfiúról, aki játékos formában próbál változtatni az őt körülvevő világon, a csúnya, elhanyagolt külsejű mestert előbb apjával együtt megborotváltatja, csak azután hajlandó beszegődni inasnak.

A *Magyari jégvirág,* alcíme szerint „derűs példabeszéd haragosok számára", ugyancsak anekdotikus történet az egymással negyven éven át haragot tartó öregemberekről, és arról, hogy virtusból, egymás bosszantására, hogyan vállalja a megrögzött agglegény Magyari Sámson, hogy egy éven belül megnősül. Sámson különleges, már-már természetfeletti figuraként jelenik meg az erdőmérés után pihenő társaság előtt: „Hosszú haja volt, majdnem egészen fehér, megérett, finom arca és hideg homloka. Két nagy szeme csillogva repdesett folytonosan, mintha többet akart volna látni, mint amennyit lehetséges, de az ábrázatán s két

---

[12] Tamási Áron *Összes novelláiban* (1979) *Igazítás a világon* címen szerepel.

nagy szemén kívül egyéb rezdülni se rezdült. Vékony volt, de nem éppen olyan kicsi, mint ahogy messziről gondolni lehetett. A két kezében két pálcikát lógatott: az egyikre halakat fűzött valahol, s a másikra változatos gombákat. Ezüstösen és hideg homlokkal állott a két fa között, melynek a koronája összeborult fölötte, rebegő szemekkel és mozdulatlan arccal, egyik kezében a halakkal, s a másikban a gombákkal. *Ahogy ott állt, ezüstösen és furcsán, az ég ablakában a két fa között, egészen úgy tetszett, mintha nem is ember volna, hanem az ég ablakában egy Magyari jégvirág.*" (Kiemelés tőlem: V. J.) A novellában mindvégig fontos szerepet kap a szójáték, a nevek szemantikai asszociációival való játék. A konfliktust kiváltó harag is egy szójátékból, tréfából ered, Mihály bácsi negyven éve haragszik Sámsonra, amiért az, még katonakorukban megtréfálta: huszárkorukban, elméleti oktatáson arra a kérdésre, hogy „mi a lovas szellem", azt súgta neki, hogy „kísértet lóháton". A Sámson név bibliai allúziói például a beszélgetés során oldódó hangulat egyes stációit jelzik, a történet végén a nagy elhatározás hevében könnyező Sámson pedig „olvadó jégvirágként" jelenik meg.

Tamási Ellenzékben közölt novellái ezen írói korszakának jellegzetes, helyzetkomikumra, nyelvi humorra, meseszerű történetszövésre alapozó írásai közé tartoznak. Hiányzik a korábbi novellákra jellemző drámaiság, „a mítoszt, a balladát, a hiedelemtörténetet elsősorban a mese, illetve járulékos formái, az anekdota, az adoma helyettesítik, követik. (...) az újromantikus (affektív) emocionalizmussal, az expresszionalizmussal, az avantgárddal kapcsolatos nyelvi felfokozottság, lírai pátosz és szenvedélystilizálás helyébe döntően realista szemléleti és intonációs formák kerülnek" (Bertha 2001: 136).

Tamási korábbi, „liturgikus" (Szabédi 1943: 92–102) novelláinak hagyománya Nyirő József korai elbeszéléseinek stílusával ötvöződve epigonizált formában jelenik meg Hobán Jenő és Szabó Endre egy-egy novellájában. Szabó *Ábris meg a rendelet* című

írásának (1941. február 8.) képzavaros első sorai a Tamási és Nyirő novellisztika jellegzetes szimbolikus értelmű természeti nyitóképére utalnak vissza már-már parodikus módon: „A Hargita gerincéről letekintő nap fehér kévéi vörösen törtek át a gyülekező felhőfoszlányok rengetegén." Hobán Jenő *Világ épül*je (1941. december 24.) a falutól elvonuló, a természeti egyszerűségben helyét megtaláló, önmaga számára a meglévőnél jobb világot teremtő havasi ember története. (Ez a jellegzetes nyirői figura és tematika a negyvenes években még népszerűnek számított, hasonló hőst, konfliktushelyzetet, cselekménybonyolítást idéz Wass Albert 1943-as kisregénye, az *Egyedül a világ ellen* is.) A *Zivatar* (1943. január 2.) már inkább a Tamási-novellákra utal vissza, az erdei kunyhóban egymást ugrató, lánykérésre, húsvéti ünnepre készülő öreg és fiatal favágó beszélgetése jellegzetes Tamási-párbeszéd. A baljóslatú, tragédiát sugalló természeti nyitóképek a korai Tamási-novellák szakrális tér- és tájviszonyait idézik: „Üszkös fenyő. Villám gyújtott vele lármafát, vihar múltán a láng kihunyt s a holtat hagyta emlékeztetőnek: – Vigyázz világ, van úgy, hogy baj virrad! (...) A baj tán nem is vendégül kerül erre a tájra, hanem itt lakik. Fészke lehet egy vén fa odva mélyén, vagy kőnyílásban, hova fény se lát, s onnan fúj a rémüldöző világra zsoltárt és káromlást ébresztgetőn."

A harmincas évek második felében megerősödő, a negyvenes évek elején rendkívül népszerű népi irányzat erdélyi szerzői közül Asztalos István közöl gyakrabban az Ellenzékben. Asztalos számára a negyvenes évek jelentik a sikeres írói kanonizáció első állomását, sorra jelennek meg elbeszéléskötetei, regényei, aktív szerzője a Termés körének, 1943-ban Baumgarten-díjat is kap. Az Ellenzékben közölt mindkét novella, *A vén Zsiga* és a *Virtus* ünnepi összeállítások részeként jelenik meg (az első az 1941. április 12-i húsvéti összeállításban, a második 1941. december 24-én, a karácsonyiban). Az előbbiben megjelenik az Asztalos-kisprózára jellemző néma, lázadásmentes szegénység, emberi

kiszolgáltatottság motívuma. A külvilág sivár és vigasztalan, akár a szereplők élete: „Szürkén virradt a reggel. Fagyszínű volt az ég, akár a hamu.” Zsiga, az öregbéres lassan már semmilyen munkára nem alkalmas, dohányt lop a fiától, egy családi veszekedés során, miközben férj, feleség a maga panaszát sorolja, az öreg rájön, hogy ő már csak teher a családja számára, életének többé semmilyen értelme, haszna nincs. Asztalos hősei általában nem lázadnak: Zsiga fiatal társa otromba tréfájára „hirtelen káromkodni akart, de csak sóhajtott. Zsebébe tette a dohányt s szó nélkül, szomorú-komolyan kiment.”

A negyvenes évek Jékely-prózájának kitüntetett témája az elmúlás, amely azonban mindig áttételes formában, álmokon, félelmeken, furcsa kalandokon keresztül jelentkezik. *A három Kredátusz*[13] hőse itt még nem a kedvelt Jékely-figura, Gyöngyházy Kálmán, csupán egy névtelen, egyes szám első személyben megszólaló elbeszélő, aki egy kellemetlen-humoros esemény történetét meséli el. „Az élők zsivajától” temetői kószálásba menekülő, a régen látott osztálytárssal egy temetésen találkozó hős zavarát (és egyúttal a jelenet humorát és az elbeszélés érzelmi intenzitását) az okozza, hogy az elbeszélő nem tudja, kinek a temetésén van jelen.

Az *Óesztendő éjszakája* (1943. december 31.) Jékely római történeteinek egyike: az elbeszélő önfeledt szilveszteri mulatságának és egy ígéretesen alakuló szerelmi kalandjának a római tűzvész látványa vet véget. Az iszonyodva háborút jósoló kapus, apokalipszist hirdető őrült festő alakja köré az író apokaliptikus képekben festi le az emeleti ablakokból látható tűzvészt. A Jékely-novellisztikára jellemzően itt is keverednek a valószerű és valószerűtlen, sugallatos, asszociációkra késztető elemek. Ugyanez

---

[13] Jékely 1948-ig csekély módosításokat hajtott végre a szövegen, amely *Sétatéri madonna* címen jelenik meg összegyűjtött novelláit tartalmazó 1986-os kötetében.

a technika figyelhető meg a Jékely-kispróza egyik legszebb darabjában, az 1944. július 8-i számban közölt *Isten madará*ban. A csoda itt az emlék szűrőjén keresztül jelentkezik, a tapasztalt és elképzelt egyaránt emlékké válik, míg összemosódik a kettő: álomszerűek lesznek a tapasztalatok és élményszerűek az álmok. „Tele voltam figyeléssel, tépelődéssel, s főleg csodálatosnál csodálatosabb álmok látogattak! Pedig élményeim is majdnem álomszerűek voltak...” – meséli a római tartózkodására vissza*emlékező* narrátor. Az emberhangon felsíró, angyalszerű madár brutális meggyilkolásának történetét eltávolítással, elbizonytalanítással fejezi be, ismét elmossa az álom és a valóság közti határt: „El kellett mondanom, mert végigéltem, mostanában pedig mind gyakrabban jár el hozzám a rejtelmes madár árnyéka-emléke, s mind tépelődőbben találgatom magamban: minek is voltam tanúja voltaképpen, mert mind nagyobb bizonyossággal érzem - nem lehetett e világból való.”

Költészetével, illetve a harmincas-negyvenes években írott tanulmányaival ellentétben Szabédi László prózáját nem a népi gondolat ihlető ereje határozta meg, hanem a lelki folyamatok analízisét ábrázoló, részben a freudi pszichoanalízis eredményeit hasznosító elbeszéléseket írt. A férjhez soha nem menő, elképzelt vőlegényüket dédelgető vénlányok története, a *Berkesi lányok vőlegénye* (1944. július 1.) ennek az irányzatnak egy könnyedebb, adomára, anekdotára támaszkodó vonulatába tartozik.

Ugyancsak az Ellenzék utolsó számaiban jelenik meg két folytatásban Berde Mária: *Anyám emlékei* (1944. augusztus 19., 1944. szeptember 2.) című írása, amely *A hajnal emberei* című regényében ábrázolt XIX. századi nagyenyedi világba vezet vissza. Az édesanya gyermekkori történetei a „nem hivatalos biedermeier kor” gyermekvilágáról, a korabeli elemi iskolai nőnevelés visszásságairól festenek humoros-kedves képet.

Az Ellenzék prózaanyagának zömét nem a hosszabb elbeszélések, novellák, hanem a napilapnak terjedelmileg sokkal inkább

megfelelő tárcák, jegyzetek, rövid humoros történetek, vagy a korhangulat által megkövetelt háborús történetek teszik ki. Ezek többnyire nem a honvédek hőstetteiről szólnak, hanem a frontélet mindennapjairól, a bajtársi kapcsolatokról, egyszerű emberek néma, pózmentes helytállásáról. (Hasonló szövegeket ír Hobán Jenő, Parajdi Incze Lajos, Wass Albert és mások.)

Egyik legkedveltebb műfaj a szórakoztató, kikapcsolódást szolgáló tárcanovella. Nagy Kálmán történeteinek kiindulópontja többnyire a háborús gazdálkodás fonáksága, a kisemberek, a vásáros kofa, a cigányok rászedik a jólszituált városi gazdagokat (*Élelmezés* – 1940. november 23., *Cukorjegy*. 1942. április 11.). Thury Zsuzsa és Marton Lili tárcái a polgári közönség ízlését tükrözik, ezen réteg problémáit, élethelyzeteit jelenítik meg. Ugyanakkor helyenként rejtett feminista éllel előszeretettel jelenítik meg a dolgozó, önálló, független és gyakorlatias „modern nő" típusát, kifigurázzák a hagyományos nőszemléletet (pl. Marton Lili: *Annát férjhez adják*, 1942. május 9. vagy Thury Zsuzsa: *Aki egyszer az ördögé*, 1943. július 3.).

Kedvelt az esszéműfajok közé tartozó portré vagy helyzetkép is, általában a korabeli erdélyi valóság egy-egy szeletét, egy-egy jellegzetes hétköznapi figuráját mutatják be. (A jeles közéleti személyiségek – Horthy Miklós, Teleki Pál – vagy az éppen elhunyt irodalmi nagyságok – Reményik Sándor, Móricz Zsigmond – portréja a politikai híreket helyenként háttérbe szorítva az első oldalakon és nem irodalmi/esszéisztikus, inkább jelentősen retorizált, felstilizált, vezércikk jellegű szövegekben jelenik meg.) A portrék és helyzetképek tömegéből kiemelendő Tomcsa Sándor és Márai Sándor egy-egy írása. Előbbi (*Székelyudvarhely–Székelykeresztúr*, 1943. december 24.) a székelyföldi vonat néhány jellegzetes utasát mutatja be, alighogy elindul a vonat, a katona elalszik, az éhes tisztviselők beszélgetni kezdenek, az őstermelő viszont enni, emberek találkoznak, hajdani haragosok kibékülnek, a beszélgetésekből pedig kirajzolódik a világháborús

hátország egy reggele. Márai portréja (*Egy polgár Ohióban*, 1940. december 24.) a tipikus amerikai polgárról egy akkoriban aktuális kérdésre keresi a választ: hogyan gondolkodik a háborúról az amerikai polgár? „Aki magatartásával állást foglal a világban előbb-utóbb hős lesz” – fogalmazza meg a szentenciát Márai, az ohiói polgár gondolatmenetén keresztül ugyanakkor arra is rámutat, hogy sem a földrajzi távolság, sem pedig az otthon szentsége nem teszi elkerülhetővé a világháború tényével való szembenézést. Márai tipikus amerikai polgárembere „szeretne úgy tenni, mint akinek semmi köze az egész dologhoz, s megdöbbenéssel és kényelmetlenül érzi, hogy éppen olyan köze van, mintha colonial style-ban épített háza nem is Ohio állam egy városában állana, hanem Európa kellős közepén”.

Az Ellenzék mindvégig nyomon követi a korszak virágzó színházi életét, a kolozsvári színház bemutatóiról egytől-egyig közöl tudósítást, színikritikát, nemcsak a kor híres, ünnepelt színészeivel, primadonnáival, hanem a szerzőkkel (Jékely Zoltán, Kemény János, Asztalos István stb.) is készülnek interjúk. Drámát, drámarészletet ugyanakkor a napilap-hagyományokhoz híven csak a legritkább esetben közöl az Ellenzék, ekkor is viszonylag szűk terjedelemben, mintegy ízelítőként, reklámként az éppen beharangozott színházi esemény előtt. Így olvasható az Ellenzék 1942. december 5-i számában Kovách Aladár Apáczai Csere János életét feldolgozó *Téli zsoltár* című darabjának, illetve Goethe *ŐsFaust*jának egy részlete Jékely Zoltán fordításában (1944. február 26.).

A korabeli irodalmi élet legtöbb neves írója, költője megjelenik az Ellenzék hétvégi számaiban, bár az irodalmi anyag javát nem ők, hanem inkább a másod-harmadvonalbeli szerzők írják. 1943-tól megnövekszik az irodalmi anyagok aránya, ekkortól viszonylag gyakran lehet fordításokat is olvasni. Heszke Béla *Kitekintés a világra* című rovata mellett, amely alapvetően kulturális/irodalmi híreket, események közölt, illetve alkalmanként egy-

egy könyv vagy jelenség kritikáját, megindul a *Külföldi elbeszélők* rovat, ahol elsősorban olyan, az akkori jelenben népszerű, esetenként a magyar irodalmi tájékozódás számára is meghatározó szerzőktől jelennek meg versek, rövidebb elbeszélések, novellák, mint például Rilke, Supervielle, Laforgue, Paul Claudel vagy Tamási és Nyirő prózáját, sőt az egész népi irodalmi tájékozódást befolyásoló Jean Giono. Jékely fordításainak (is) köszönhetően viszonylag sok, a huszadik század első felében alkotó olasz szerzőt közölnek (Guido Gozzano, Giovanni Papini, Alfredo Panzini), de megjelenik az erdélyi olvasók számára még az Erdélyi Helikonból ismert Heinrich Zillich, illetve olyan egzotikusnak számító szerzők, mint a török Ömer Seyfeddin, a belga Franz Hellens, a japán Ibuse Masuji vagy a finn V. A. Koskenniemi.

Az állandó irodalmi rovat hiányának, az ezzel járó szerkesztői figyelmetlenségnek tudható be, hogy 1943-ban több szöveg (Thury Zsuzsa két tárcanovellája, Heinrich Zillich egy elbeszélése) kis időeltolódással kétszer is megjelenik.

5.4. Irodalomkritika, viták, olvasatok az Ellenzékben

A napilap a maga napi rendszerességű megjelenésével, széles, különböző rétegekből összeálló olvasóközönségével olyan lehetőségeket is biztosíthat az irodalom számára, amelyekre bevett irodalmi publikációs fórumok (könyv, irodalmi folyóiratok) nem képesek. Éppen ezért különböző kiáltványok, szándéknyilatkozatok vagy éppenséggel éles kritikák vagy fennen nem hangoztatható, de burkolt formában mégis megfogalmazható ellenvélemények számára ideális terepnek bizonyult.

Az Ellenzék rendszeresen közöl könyvismertetőt, sőt Kuncz Aladár által megteremtett hagyományának szellemében irodalomkritikát is. Ennek egy része informatív jellegű, zsurnaliszta nyelvhasználattal és minimális esztétikai érveléssel rendelkező szöveg. Parajdi Incze Lajos például a Reményik összegyűjtött

verseit tartalmazó 1941-es kötet recenzálásában látványos zsurnálfogásként a Reményik-kötetcímekből alkot narratívát: „A költő meghallotta a Vadvizek zúgását (1921). (...) Aztán kitárta lelkét, megmutatott egy zugot A műhelyből (1924). Megérezte a magyar, hogy most itt Egy eszme indul (1925), meghallotta, hogy Atlantisz harangoz (1925). (...) Ekkor jött a Magasfeszültség (1940) egész Európában." (Parajdi Incze Lajos: *Erdély látnoka,* 1941. június 21.)

Az Ellenzékben megjelenő irodalomkritika Szabó István, illetve Jékely Zoltán néhány, jól körvonalazott esztétikai értékrendszerre alapozó, logikusan érvelő esszéisztikus írását kivéve többnyire baráti gesztusértékű szöveg vagy egyszerű könyvismertetés. Valószínűleg a napilap szélesebb körű olvasottságával magyarázható, hogy bár ekkor már az Ellenzék nem tekinthető szakpublikációnak (még a hétvégi számai sem), sokkal több támadó, negatív élű kritika jelenik meg itt, mint az irodalmi folyóiratokban. A kor ismert, kedvelt szerzői is szigorú kritikában részesülnek, például Wass Albert *Mire a fák megnőnek* (1942. június 20.) és Nyirő József *Az elszántak* (1943. augusztus 7.) című regényei.

Erős (bár nem irodalmi értékekre alapozó) támadás éri Tabéry Géza: *A Frimont palota* című regényének Benedek Marcell-féle értelmezését, amiért negatív szereplőnek állítja be a politikai karrierista Kuthy Lajost, magát a regényt „megrendelésre készült szabadelvű műnek" bélyegezi (1941. október 10., aláíratlan). Az 1941. december 24-i lapszámban, ugyancsak egy szignálatlan cikkben Nagy István: *A szomszédság nevében* című regényét osztályszempontú, realitást mellőző társadalomrajzáért támadja, mondván, hogy azt az Adyn, József Attilán, Kassákon és Veres Péteren iskolázott öntudatos magyar munkásság „az igazság nevében erélyesen visszautasítja". Hasonlóképpen nem fedi fel kilétét az a szerző sem, aki Ligeti Ernő *Súly alatt a pálma* című, a két világháború közti erdélyi irodalom alakulását bemu-

tató munkáját esztétikai vagy tudományos érvelés helyett fajelméleti szentenciákkal támadja meg.

A korabeli közhangulatra jellemző, vehemensen antiszemita, keresztény-konzervatív, baloldal-ellenes megnyilvánulások viszonylag ritkák az Ellenzékben, különösen ami az irodalmi/kulturális történéseket illeti, a fentebb említett Ligeti-kritika nem normának, hanem kivételnek bizonyul. Helyenként (igaz, a kontextuális értelmet mozgósító rejtett formában) egyes újságírók megpróbálják megkérdőjelezni a művelődést sújtó rendeletek egyikét-másikát. Az 1943. január 9-i (szombati, tehát irodalmi anyagot is tartalmazó, ráérősebben, nagyobb figyelemmel olvasható) lapszám tudósít arról, hogy Szerb Antal *Magyar irodalomtörténet*ét bevonják az iskolai könyvtárakból, majd kommentár helyett ismerteti az Erdélyi Helikon pályázatának történetét, a bírálóbizottság összetételét, értékelését. Név szerint megidéz tehát néhány, az erdélyi magyar kulturális és közéletben nagy tekintélynek örvendő írót (Babits Mihályt, Kuncz Aladárt, Molter Károlyt, Makkai Sándort, illetve az Ellenzék olvasóihoz nemrég még közéleti személyként szóló Bánffy Miklóst), az ő szakértelmüket szegezvén a rendelet megalkotóival szemben. 1941 márciusában pedig tiltakozik a Hitel, az Erdélyi Helikon és az Erdélyi Iskola (ideiglenes) felfüggesztését jelentő 7979/1940-es rendelet ellen.

Az Ellenzék alkalmasnak bizonyult néhány irodalmi szándéknyilatkozat, proklamáció nyilvánossá tételére is. 1942. augusztus 22-i számában jelenik meg először (az Erdélyi Helikont megelőzve) a Helikon írói közösség nyilatkozata, amelyben az aláírók határozott kritikával illetik a berendezkedett új hatalom egyes túlkapásait, például a lokális értékek, hagyományok figyelmen kívül hagyását.[14] Ugyancsak az Ellenzék biztosít nyilvánosságot az irodalmi csatározásoknak, itt jelenik meg például a Termés

---

[14] Erről bővebben lásd: (Vallasek 2001).

körének válasza Vásárhelyi Ziegler Emil támadására (*A Termés válasza a Pásztortűz felelős szerkesztőjének.* 1943. április 24.)[15].

Fennállásának utolsó éveiben az Ellenzék nem irodalmi fórumként, hanem politikai napilap profiljához illően elsősorban az informálódás, a közvélemény-formálás eszközeként működött. A szépirodalom, illetve az irodalom peremvidékén elhelyezkedő műfajokba tartozó írások elsősorban a szórakoztatást, kikapcsolódást szolgálják. A nyilvánvaló „használati érték", a terjedelmi és cenzurális korlátozások ellenére az Ellenzék szépirodalmi anyaga a Keleti Újságénál hangsúlyozottabban minőségi irodalom, amely talán éppen ezáltal alkalmanként az irodalom eszközeivel és egyes szerzők tekintélyével élve ellenpontozhatta mindazt, ami a szigorú(bb) cenzúrának kitett híroldalakon megjelent.

---

[15] A vitát Vásárhelyi Ziegler Emil robbantja ki, amikor a Pásztortűz 1943/3-as számában egy minden bizonnyal fiktív olvasói kérdésre válaszolva saját szemszögéből ismerteti a Termés első két számát, illetve a Termés köré csoportosuló írók munkásságát. Az időnként pamflet stílusban íródott levélben egyebek közt jelzi, hogy a Termés köre túlzottan heterogén ahhoz, hogy nemzedéki csoportosulás legyen, népi érdeklődés nem fogja össze őket, mert valójában távol állnak a népi mozgalom szellemétől. Több-kevesebb malíciával értékeli az első Termés-szám szerzőit, jelezve, hogy Jékely, Kiss Jenő vagy Szabédi „pontosan azokat az erényeiket csillogtatják, amelyekért a Helikon tagjaivá lettek". Végezetül azzal vádolja a Termést, hogy az ott közölt írások másodközlések vagy olyan szövegek, amelyeket más lapok (elsősorban a Pásztortűz) nem közöltek.

Vásárhelyi Ziegler vehemens kirohanására a Termés szerzőinek (Asztalos, Bözödi, Jékely, Kiss és Szabédi által aláírt) válaszát a Szabédi-hagyatékban talált piszkozat alapján egyértelműen Szabédi László fogalmazta. Válaszában Szabédi visszautasítja a Termést ért vádakat, részletesen ismerteti a Pásztortűz átvételére tett sikertelen kísérletük történetét, majd bibliográfiai adatokkal bizonyítja, hogy a Termésben közölt írások valóban első közlések, és nem más lapok „papírkosarából" kerültek ki.

6. A Keleti Újság mint irodalmi publikációs fórum

6.1. A Keleti Újság szerepe a két világháború közötti kulturális életben

„A belső és külső adminisztrációt erős kézzel vezette az új igazgató (ti. Zágoni), a redakció sokrétű gárdája változatossá tette a lapot, s a haladottabb városi polgárság a maga progresszív eszméinek orgánumát látta a Keleti Újságban" – jellemzi a Keleti Újság első éveit Osvát Kálmán *Erdélyi Lexikon*a (Osvát 2002:168). A két világháború közötti korszak egyik leghosszabb életű és legnagyobb befolyású napilapja a polgári radikális körök fórumaként indult 1928-ban, a Lapkiadó Részvénytársaság kiadásában. Első felelős szerkesztői (Szentmiklósi József, Zágoni István) mellett szellemi irányadója 1924-ig Paál Árpád. A belső munkatársak (Szentimrei Jenő, Kádár Imre, Ligeti Ernő, Kőmíves Lajos, Kacsó Sándor stb.) többnyire maguk is a baloldali, radikális felfogást osztják, megtalálható köztük néhány, a Magyar Tanácsköztársaság bukása után emigrációt választó író, gondolkodó is (mint például az 1922 második felében főszerkesztőként dolgozó Ignotus vagy a Korunk indítója, Dienes László).

A korszerű nyomdatechnikai felszereléssel nyomtatott, tőkeerős lap a tiszavirágéletű publikációk korszakában csakhamar megvetette lábát az erdélyi sajtópiacon, és a húszas évek első felében nemcsak informáló, hanem véleményformáló fórummá nőtte ki magát. „Elsősorban szerkesztőinek és munkatársainak a felfogásával, de részben üzleti szempontokkal (több olvasó, magasabb példányszám – nagyobb nyereség) magyarázható, hogy a lap (...) a politikai passzivitás, a hazai reakció és a magyarországi fehérterror megnyilvánulásai ellen emeli fel szavát, a kisebbségi életlehetőségek kimunkálásán, a román magyar közeledés elősegítésén fáradozva" (Mózes 1983: 95).

1924 őszétől a Keleti Újság programja fokozatosan elveszíti polgári radikális jellegét, aminek következtében olyan fontos, a lap szellemi arculatát kialakító munkatársak hagyják el a szerkesztőséget, mint Paál Árpád, Zágon István, Kacsó Sándor, Nyirő József. (Nyirő visszatér, 1939-től felelős szerkesztőként jegyzi a lapot.) 1927-ben az olvasóközönséget „frappírozva" (Osvát) a Lapkiadó Társaság főrészvényese, Weiss Sándor ügyvéd eladja a lapot az Országos Magyar Pártnak, így 1927. augusztus 14-től a Keleti Újság az OMP hivatalos orgánumaként jelenik meg. A Keleti Újság ezáltal pozíciót cserélt korábbi ellenlábasával és vitapartnerével, az Ellenzékkel, ettől kezdve inkább ez utóbbi ütött meg liberálisabb hangnemet. A hirtelen szerepcsere egyébként nem volt előzmény nélküli a két világháború közti sajtótörténetben, szépirodalmi publikációk terén hasonló jelenség játszódott le a Tavasz és a Magyar Szó hangnemváltásakor is (Kovács 1971: 22–31.). A Keleti Újság 1944 őszén a volt „krajcáros kiadványával", a Magyar Újsággal összevonva Keleti Magyar Újság néven jelenik meg néhány hétig, majd október első napjaiban megszűnik.

Az első világháborút követő években a több-kevesebb rendszerességgel megjelenő, és megfelelő tőke hiányában többnyire gyorsan megszűnő irodalmi publikációk mellett a napilapok a szépirodalmi publikációk számára is teret biztosítottak. A Keleti Újság 1919 őszétől közöl rendszeresen irodalmat, 1927-ig a szerveződő, akkor körvonalazódó erdélyi irodalom egyik legfontosabb fóruma[16]. Leggyakrabban szereplő szerzői: Balázs Ferenc, Bárd Oszkár, Bartalis János, Becski Irén, Benedek Elek, Kaczér

[16] Mózes Huba statisztikája szerint 1919 őszétől 1927. augusztus 13-ig a Keleti Újságban mintegy 270 magyar szerző szólal meg. A szépirodalmi publikációk műfajonkénti megoszlása a következő: „kb. 86 költő, kb. 144 prózaíró, kb. 10 színműíró, kb. 85 irodalomkritikus és irodalompublicista, több mint 38 műfordító."

Illés, Kádár Imre, Kakassy Endre, Karácsony Benő, Kiss Ida, Ligeti Ernő, Nagy Dániel, Szentimrei Jenő, Szombati-Szabó István és Zsolt Béla (Mózes 1983: 102).

A fenti lista is jelzi, hogy a korszak irodalmi publikációi közül a Keleti Újság irodalomkoncepciója az 1920–22 között ugyancsak a Lapkiadó RT. által megjelentetett, szintén a baloldali írók eszméihez közelálló, az erdélyi avantgárd próbálkozásaira nyitott Napkeletéhez állt közel. A Keleti Újság az irodalmi élet szervezésében, új tehetségek felkutatásában is fontos szerepet vállalt, a Napkelettel közösen az Ellenzéket megelőzve próbálkozott irodalmi pályázatok kiírásával. Az 1920 őszén három kategóriában (regény, elbeszélés és költemény) kiírt pályázatra szép számmal érkeztek munkák, melyek közül olyan szerzők és művek kerültek díjazásra (és kerültek be az irodalmi köztudatba), mint a Nyirő József, Nagy Dániel, Gulácsy Irén vagy a verskategória „viszonylagosan legjobbjának bizonyuló” Bartalis János.[17] A két évvel később (1922. március 3-án) kiírt, majd a beérkezett pályamunkák színvonaltalansága miatt 1922. június 15-én megújított novellapályázat győztese pedig *Föld embere* című novellájával a két világháború közti korszak legismertebb és legsikeresebb írója, Tamási Áron, akinek munkásságát a harmincas évek differenciálódott irodalmi erőviszonyai között is mind a transzilvanista, mind a Korunk által képviselt balos, mind pedig a népi irodalom kánonja egyaránt nagyra értékeli, sőt sajátjaként ismeri el. Tamási írói indulása a Keleti Újsághoz kötődik, 1922 és 23 kötött itt jelennek meg első, részben az 1925-ös *Lélekindulás* című novelláskötetbe is bevett írásai (*Szász Tamás a pogány,*

---

[17] Szentimrei Jenő visszaemlékező írása szerint (A nagy Napkeletről és a kicsi Vasárnapról, Igaz Szó, 1957/7. 63.) a verspályázatot megújították, mert egyes zsűritagok a pályázók jeligés leveleit előre felbontották, ezt az eljárást pedig a szerkesztőbizottság többsége helytelenítette.

Mikor az erdő ébred, Tengersok ideje annak, Vigadjatok ügyesen, Föld embere).

Bár a húszas évek első felében az erdélyi irodalomra a lírai kifejezésformák túltengése, a próza részleges visszamaradottsága jellemző, a Keleti Újság szépirodalmi anyagát mind mennyiségileg, mind színvonalát tekintve a próza, különösen a rövidpróza uralja. Nemcsak Sipos Domokos, Gulácsy Irén, Kádár Imre és Szentimrei Jenő, hanem a *Tizenegyek* csoportosulása néven ismert, népi tájékozódású fiatal írók számára is fontos publikációs fórumnak számít a Keleti Újság: Tamási Áron említett művei mellett Kacsó Sándor novellái, Balázs Ferenc társadalmi élű meséi is itt jelennek meg. 1925-től a Keleti Újság prózarovatában feltűnnek a folytatásos regényközlések, Ligeti Ernő *Az ifjító szűz* (1925) és Schöpflin Aladár *Balatoni tragédia* (1926) című írása után a korszak több nyelvre lefordított sikerregényét, Markovits Rodion *Szibériai garnizon*ját közli folytatásokban a Keleti Újság. (Utóbbi a szerzőség kérdését elbizonytalanító, különleges irodalmi „performansz" szimulálására is alkalmat ad, hiszen a *Szibériai Garnizon* alcíme szerint „kollektív riportregény", melynek megírásához Markovits a Keleti Újság 1926. december 25-i számában az olvasóközönség segítségét kéri, regénytervének felvázolása után arra szólítja fel az olvasókat, hogy írják meg neki saját világháborús, illetve fogság-élményeiket, „vegyenek részt a teljes kép kialakításában".

A prózarovathoz képest a Keleti Újság versrovata (annak ellenére, hogy a korabeli poétikai formák csaknem mindegyikét megszólaltatja) mind minőség, mind pedig mennyiség tekintetében alulmarad. A zömében népies-nemzeti epigonlíra körébe tartozó versek és a transzilván szimbolista költészet mellett a lap teret nyújtott a merészebb, avantgárd szellemiségű alkotásoknak is. A Keleti Újság irodalmi rovatának nem volt Kuncz Aladárhoz hasonló nagyformátumú szerkesztőegyénisége (az irodalmi szerkesztő feladatát Dsida Jenő, majd Finta Zoltán töltötték be), az

Erdélyi Vasárnap, majd a Keleti Újság Vasárnapja címmel megjelenő képes vasárnapi mellékletben azonban ha kis számban is, de mindvégig jelentek meg figyelemreméltó irodalmi alkotások.

A húszas-harmincas évek fordulójára a rendszeres megjelenésű, jól körvonalazott értékrenddel, stabil szerkesztő-, szerző- és olvasógárdával rendelkező szépirodalmi folyóiratok megerősödésével a napilapok (s így a Keleti Újság) irodalmi fórumként betöltött szerepe módosul: a szépirodalom ekkor már elsősorban a hétvégi pihenés, szórakozás, kikapcsolódás egyik lehetséges eszköze. (Erre utalnak a tipográfiai megoldások, a lap tördelése is, a szépirodalmi szövegek helyenként egy oldalra kerülnek a keresztrejtvénnyel, sakkfeladvánnyal.) Az írók/költők számára a napilap a szakfolyóiratokénál lényegesen nagyobb, ugyanakkor heterogénebb olvasóközönségével, gyorsabb átfutási/megjelenési idejével mindig kéznél levő, alternatív publikációs fórumot biztosít.

6.2. Költészet a Keleti Újságban

A második bécsi döntést megelőző hónapokban a Keleti Újság Vasárnapjában közölt irodalmi anyag az Ellenzék irodalmi rovatához mérten esetlegesebb, kevésbé színvonalas. Nincsenek rovatok, nem a közelmúlt klasszikus magyar irodalmából, hanem a jelen fiatal vagy másod-harmadvonalbeli költőitől (Létay Lajos, Finta Zoltán, Huzella Ödön, Botár Béla) közöl verseket, illetve Szemlér Ferenc fordításában a századelő román költészetét (George Bacovia, Ion Pillat, Nichifor Crainic) bemutató versösszeállítást. Észak-Erdély Magyarországhoz csatolásával a „Keleti Újság Vasárnapja" cím szerint megszűnik ugyan (helyette mindvégig rádióműsor melléklet található a szombati számokban), de a szépirodalom, a rejtvények, illetve az utolsó oldalas fotóösszeállítás továbbra is megmarad a vasárnapi lapszámokban. (Általában a világháborús politikai eseményeket illusztráló fotóanyagot közöl a Keleti Újság, amely többnyire az angolszász,

illetve a szovjet hadsereg veszteségeit, a német, majd később a magyar haderők sikereit, illetve a hátország életét ábrázolja.)

A magyar honvédség Kolozsvárra való bevonulását, illetve a kormányzói pár kolozsvári látogatását az 1940. szeptember 15-i vasárnapi lapszám ünnepi irodalmi összeállítással köszönti: az erdélyi irodalom emblematikus költőjének, Reményik Sándornak két versével (*Hét vezér, Atlantisz harangoz*), illetve Dsida Jenő cenzúra miatt addig nem publikált *Psalmus Hungaricus*ával[18] (Láng 2000: 270). A vers itt rituális gesztusként szerepel, a két költő (Reményik, Dsida) egymás mellé helyezése egyúttal mintha az akkor már két éve halott Dsidáról kialakult kritikai értékelés feloldása, elmosása is lenne. A megjelenés alkalma által meghatározott rituális kontextusba helyezve az egyetemes értékeket célzó, apolitikus és européer Dsida „transzilvanizmus válságérzetét" (Láng 2000: 248) megfogalmazó költeménye a par excellence nemzeti-kisebbségi költőnek tekintett Reményik verseivel összeolvasva ez utóbbi vonulat egyeduralmát hivatott visszamenőleg megerősíteni. Dsida nevét Reményik mellett nemcsak az indokolja, hogy a *Psalmus Hungaricus* eszmei tartalma tökéletesen illeszkedett a megjelenés helye és ideje által megkövetelt rituális szituációhoz, hanem az is, hogy Dsidát a lap eszmei tájékozódását, presztízsét jelképező „saját szerzőnek" tekintették, hiszen 1934-től a Keleti Újság helyettes szerkesztőjeként dolgozott. (Halálának ötödik évfordulójáról is megemlékezik a lap az *Azrael árnyékában* című vers közlésével. 1943.június 6.)

Az Ellenzékben közölt, magyar katonai erényeket kidomborító versösszeállítás párja a Keleti Újságban is megtalálható, csakhogy itt nem a határváltoztatást üdvözlő 1940-es számokban,

---

[18] A vers első változata a Pesti Napló 1939. szeptember 3-i számában jelenik meg, amihez képest a Keleti Újságban közölt változat apróbb módosításokat tartalmaz, a vers recepciótörténete is ezzel a megjelenéssel indul (Láng 2000: 270).

hanem sokkal inkább aktualizáló kontextusban, a magyar hadba lépés első évfordulóján. Az 1942. június 28-i lapszám *Halhatatlan versek a magyar katonáról* címmel a katonai költészet közismert, népszerű darabjaiból közöl mintegy kétoldalas összeállítást (Amadé László: *Katonaének*, Balassi Bálint: *Ének a végekről*, Gyulai Pál*: Hadnagy uram*, Thaly Kálmán: *Balogh Ádám nótája*, Petőfi Sándor: *Csatadal*, Gyóni Géza: *Csak egy éjszaka*).

A Keleti Újság nagyjából ugyanazokat a költőket közli, mint az Ellenzék, az irodalmi összeállítások ad-hoc jellegűek, néha hosszabb ideig kimaradnak a versek, máskor több is szerepel egy-egy hétvégi számban. Egyaránt jelen vannak a transzilvanista első nemzedék (Reményik, Bartalis, Berde) lírikusai, a második nemzedék kevésbé jelentős költői, illetve a Termés köré csoportosuló szerzők egyike-másika (Derzsi Sándor, Szabédi László, Jékely Zoltán).

Az Ellenzékben csak prózaíróként szereplő Berde Mária itt költőként, sőt drámaíróként jelentkezik (az 1944. február 13-i szám közöl egy részletet *Tisztítótűz* című drámájából). Berde nem annyira lírikusként, mint inkább prózaíróként él a köztudatban, a Keleti Újságban közölt három verse jobbára korábbi keletű, alkalmi jellegű költemény: az örök emberi értékek és a szellem elmúlás fölötti győzelmét hirdető szonett (*A kolozsvári egyetem falára*, 1940. január 19.) és két, bibliai motívumokra épülő vers az 1941-es húsvéti, illetve karácsonyi számban (*Veronika*, 1941. április 11. és *Evangélium*, 1941. december 24.).

Bartalis János költészetének ebben a termékeny, de nem különösebben színvonalas korszakában mintha kifejezetten kedvelné a napilapot mint megjelenési formát, mind az Ellenzékben, mind pedig a Keleti Újságban ő az egyik leggyakrabban publikáló költő. Itt közölt verseinek többsége a Bartalis-lírára jellemző panteisztikus természetélményből ihletődött, a föld, földművelés motívuma vallásos motívumokkal mosódik egybe (*Ó föld*, 1943. augusztus 9., *A mezőket ne feledd*, 1943. augusztus 22., *Vallomás,*

1944. augusztus 8.). A lírai én belső világa, egzisztenciális szorongása még a maga túláradó szépségében ábrázolt természetet is átitatja. Az aratás előtt a mező, ahol a termékenység és pusztítás rituális szertartása zajlik, egyszerre lesz a gazdagság, földi paradicsom helyszíne és az áldozatvállalásé. „A föld most teli van, dús és megáldott. / Arany tenger mossa a látóhatárt. / Hajlik a búza, könnyesőben ázott. / Bús fejét lehajtja s várja a kaszást. // (...) Suhog a kasza s hull, / hull a vetés, / dőlnek az ázott rendek. / S mögöttük sorban a szemhatáron túl, / föltünedeznek az örök keresztek." (*Hajlik a búza,* 1942. július 5.) Bartalis a Keleti Újság olvasóival is megosztja Erdélybe való visszaköltözésének örömét, *Hazaértem* (1941. június 7.) című versének zárlatában az Odüsszeusz bolyongásait idéző képek után az otthonra találás élménye a természetet átjáró kozmikus örömben oldódik fel: „Az erdők ujjongtak, / tapsoltak a falevelek. / A vén hegyek bömböltek, – együtt sírtak velem.../ és én hazaértem." Bartalis Keleti Újságban közölt versei között akad hazafias ihletésű költemény (*Zászló előtt*, 1941. április 11.), a távollét, az otthontalanság fájdalmának lírai megfogalmazása (*Távolból*, 1942 április 5.), illetve a lemondást, pesszimista világszemléletet tükröző, a túláradó érzésekről tanúskodó verseket ezáltal mintegy ellenpontozó szöveg (*Erdély hegyei közt,* 1940. december 25., *Ez olyan idő,* 1942. augusztus 23.).

Akárcsak az Ellenzékben, a Keleti Újságban is leggyakrabban a második költői nemzedék másod-harmadvonalbeli költői szerepelnek (Botár Béla, Flórián Tibor, Hegyi Endre, Varró Dezső).

Botár Béla Tompa László költészetére támaszkodó versei népies motívumokat, versformákat ötvöznek a transzilván szimbolista líra elemeivel. Itt közölt verseinek visszatérő témája a háború, ennek borzalmait, elidegenítő hatását énekli meg nem különösebben találékonyan. Helyenként a korszellemnek megfelelően naivan rácsodálkozik a katonai erényekre: „Most titeket dalollak bátor férfiak / Kik az ég küszöbéről, mint kilőtt nyilak, /

szálltok a földre le." (*Ejtőernyősök*, 1941. április 11.) A könnyed dalformába oldódó helyzetkép, a szentimentális érzések szintén megjelennek verseiben, néha kellemes (pl. „Hulló levél hullva neszez / bezárt szívek városa ez", *Eső előtt, kapu alatt*, 1940. november 24.), máskor dilettánsan csikorgó, már-már parodisztikusan ható sorokban („Szerelmem, mindenem – / Hold, te égi isten! / Amint látod, hozzád, / rendes szavam nincsen.", *A holdhoz*, 1941. augusztus 24.).

A Keleti Újságban gyakran közlő, ekkor már két önálló kötetet (1935, 1936) megjelentetett Flórián Tibor elsősorban az *Új Arcvonal*ból (1931), illetve a fiatal realistákat egybegyűjtő *Új erdélyi antológiá*ból (1937) ismert a mai olvasóknak. Meditatív jellegű, nyomokban az expresszionista szabadvers hatását mutató, laza kötésű költeményeiben egyaránt jelen van a vallásos érzés és az erotika (*Rózsa, Maradj velem, Vársz rám*). Szerelmes verseihez többnyire ő is a divatos chanson-formát választja: „Halvány vonalakat / írnak az égre a fák, / a nyáj kolompja felhőkig ér / vörös bogyókat csipked a szél." (*Szeptember*, 1943. szeptember 19.) A Keleti Újságban megjelent, a magyar honvédek helytállását sematikus megoldásokkal érzékeltető, alkalmi jellegű utolsó verseit már tábori postaszámával a frontról küldi (*A honvéd imája, Karddal és hittel*).

Egyetemi hallgatóként sokat közöl a Keleti Újságban az akkor pályakezdő fiatal költőnek számító Létay Lajos. Több évtizedes költészete hangszerelését, tematikáját, poétikai eszközeit tekintve rendkívül egynemű, indulásakor ugyanazt a családias idillt felidéző, nosztalgikus-elégikus, impresszionista képalkotási technikával jellemezhető költészetet műveli, ami mellett hosszú pályája során mindvégig kitart. Jellemző témái a búcsúzás, az emlékezés, amely többnyire elégikus hangütéssel párosulva szólal meg. Korai verseiben az elégikus hangnem az elidegenedés, az otthontalanság felismerésének fájdalmát hivatott kifejezni. A transzszilvanista vershagyományt követve a szubjektum világképe, érzései több-

nyire kivetülnek a természetre, s a külvilág így szimbolikus tartalmat nyer. Helyenként az elégikus hangnem dalformával ötvöződik: „Tavasszal rámsütött az ég, / feketébb lettem, feketébb. // Hogy átalléptem a nyarat, / nyomomban holt virág maradt. // Az ősznek megloptam borát, / koldusként vánszorgott tovább. // Tél álmodott a rét felett, / elrejtettem a lelkemet." (*Számadás*, 1941. április 11.)

A zömével a Termés szerzőit tömörítő 1942-es *Üdvözlégy szabadság* című antológia nyitóversét jegyző Derzsi Sándor neve 1940-ben tűnik fel a Keleti Újság hétvégi számaiban, mégpedig nem a költészetére jellemző Petőfi-féle népies műköltészet harcias közéletiségéhez visszanyúló versekkel, hanem könnyed, nem túl igényes, dalszerű szerelmi lírával (*Altató-dal,* 1940. december 1. vagy a dallamos sorokat összecsengető *Vihar után,* 1940. október 6.).

A népi líra vonzáskörében alkotó erdélyi költők közül Szabédi László költészetét jellemzi a legkevésbé a közösség nevében megszólaló, szimbolikusan felnagyított lírai én versbeli jelenléte. A Szabédi-líra gerincét (a Keleti Újságban közölt versekét is) a szubjektum önmagáról és világáról alkotott reflexiói képezik, a népköltészeti formák intellektuális, elsősorban a költő szerepre reflektáló használata jellemzi. Szabédi egyébként nemcsak költőként, hanem rövidebb nyelvészeti tanulmányokkal, nyelvművelő, nyelvtörténeti jegyzetekkel is fel-feltűnik a Keleti Újságban. 1940. november 5-én Bíró János készít vele költészetének jellemzőit, világlátását, életútját feltérképező interjút (*Két világ közt,* 1940. november 5.). Szabédi itt közölt verseiből kettő: a *Hosszú levél* és a *Külön kerék* (1940. november 24.) az egész életmű kiemelkedő, antológiákba bekerülő darabja. Az első ballada a fiát harminckét hosszú éve váró öregasszonyról, a vers feszültsége abból fakad, hogy a megélt fájdalom kifejezésére sem a kontempláló, háttérbe húzódó lírai énnek, sem a balladahősnőként kiemelt öregasszonynak nincsenek szavai. A címbeli „hosszú levél" így volta-

képpen egyetlen fájdalmas kiáltás variálása. Szabédi lírájában a költő szerep gyakran jelenik meg „köztes létként” (*Árva csillag*) vagy eltávolított, ironikus megközelítésben (*Ars poetica, Sárkányölő*). A közösség nevében megszólaló, a világon változtatni akaró költő szerepének hiteltelenné válását fogalmazza meg a *Külön kerék*ben, ahol a címbe emelt kép az értelmiségi lét, sőt tágabban az emberi állapot újraértelmezésének szimbóluma. A romantikus vátesz-szerep „feleslegessé” válik, a költő vegetatív állapotra van kárhoztatva: „Hiába. Ép egész, tökéletes / a pokol is, a föld s az ég is. / Hadd járjon a világ! Fölösleges / külön kerékként elkeringek én is.”

Jékely Zoltán Keleti Újságban közölt versei (*A kakukkhoz, Flórenci síremléknél, Mint pupilla*, 1941. július 13.) korábban, a harmincas évek első felében írott, kisebb jelentőségű munkák, melyek a Jékely-líra sajátos nosztalgikus múltidézését, élénkérzéki képeit, haláltól való borzongását variálják. A *Mint pupilla* az élettel való szembenézés, leltárkészítés verse, amit az elmúlás gondolatának tudatosítása indokol: „vakítón hull be szobámba a fény, / s életem is elszűkül, mint pupilla.” Jékely egyébként nemcsak költőként, hanem fordítóként is megjelenik néhányszor: két XVI. századi olasz költő, Ammanati és Sannozaro, valamint Gerard de Nerval egy-egy versét tolmácsolja.

Érdekessége a Keleti Újság versanyagának, hogy a vizsgált korszakban több Juhász Gyula-verset is közöl (holott egyébként alig közöl az összmagyar irodalomból). Ezek egytől egyik hangsúlyos pozícióban, az irodalom körén kívül eső szerepkörben jelennek meg. Az 1941. április 11-i, húsvéti összeállításban napvilágot látott *Arad* című szonettben az „örök magyar gyász szép arájának” nevezett várost köszönti „tört lobogót lengetve” a „csonka Magyarország” – ezzel tesz eleget a Keleti Újság a dél-erdélyi magyarsággal való szolidaritás követelményének, a Romániában maradt magyarok sorsára való odafigyelésnek. (Ez egyébként minden észak-erdélyi sajtótermék programjában szerepelt.) Az

1941. április 27- i számban pedig Bácska és Muraköz megszállását üdvözlik a *Dél hazatér* cím alatt megjelenő Juhász Gyula-versek (*Újvidék, Csáktornya*).

1944 szeptemberében, amikor a magyar közvélemény nagy része már tisztában volt azzal, hogy Magyarország veszteseként kerül ki a második világháborúból, az Ellenzékhez hasonlóan a Keleti Újság is az irodalmi kánon néhány kiemelkedő verséhez nyúl, hogy a híroldalakon még kimondhatatlant megfogalmazza. Ezek a versek[19] már a hétköznapi számokban jelennek meg, és nem az irodalom számára általában fenntartott utolsó oldalakon, hanem a *Hírek* rovat elején, rögtön a fejléc alatt. Az irodalom közéleti szerepvállalása itt abszolutizálódik, az esztétikai olvasat teljesen háttérbe szorul, a vers a harc feladására, helyben maradásra, megnyugvásra való felhívásként olvastatja önmagát.

6.3. Próza a Keleti Újságban

Bár gazdag hagyománnyal rendelkezett ezen a téren, 1940–44 között a Keleti Újság csaknem elenyésző számban közöl novellát, elbeszélést, regényrészletet, prózaanyagában a rövidforma (tárca, tárcanovella, jegyzet) dominál. Az írások zömét irodalmi formákkal kísérletező jótollú újságírók, másod-harmadvonalbeli szerzők, műkedvelő írók (Bíró János, Gesztelyi Nagy Zoltán, Dobry Lajos, Jagamas Lili, Nagy Elek, Orbók Attila, Terescsényi Gyula, Turán Lajos) jegyzik. A tudománynépszerűsítést és a lírai

---

[19] Ady Endre: *A mesebeli János* (szeptember 16.), *Az ütések alatt* (szeptember 19.), *Az eltévedt lovas* (szeptember 26.), Dsida Jenő: *Csokonai sírjánál* (szeptember 24.), József Attila: *A Dunánál* (szeptember 21.), Juhász Gyula: *Ének a toll katonáiról, Gyászmagyarok* (szeptember 28.) és végül stílszerűen, a lap tájékozódásába, hagyományaiba illeszkedően Reményik Sándor: *A menekülő, Egyszer talán majd mégis vége lesz* és *Benéz a havas* (október 1.).

természetleírást ötvöző sajátos tárcákat, publicisztikát közöl a Keleti Újságban Xantus János.

A két első (az alkalomra gondosan szerkesztett) ünnepi számban (1940. Karácsony, 1941. Húsvét) a lap két hosszabb részletet közöl felelős szerkesztője, Nyirő József *Halhatatlan élet* című készülő regényéből.[20] A regény a székely falu idilli képét rajzolja meg két fiatal, Bojzás Küs Dani és Péter Anikó szerelmének hátteréül. A csavaros eszű, mindig tréfálkozó Bojzás Ignác és Dani fia a rendkívül népszerű Uz Bence-típusú góbéfigurák. A regény az egyszerű falusi élet mindennapjaiban (aratás, kapálás, helyi szokások stb.) kívánja felmutatni az élet szépségeit és erejét. A *Halhatatlan élet* amolyan könnyű, szórakoztató olvasmány, a szereplők állandóan megtréfálják egymást, a konfliktusok vígjátékba illő könnyedséggel megoldódnak, csupán az utolsó oldalakon komorul el a történet, amikor a katonának bevonuló főhős eltűnik a háborúban. A Keleti Újságban közölt részleteket azonban a derűsek közül választották: a lánykérés gondjairól (*Szerelem*, 1940. december 24.) és a szerelemféltés okozta galibákról szólnak (*Mátkaság*, 1941. április 11.).

A konzervatív népiség anekdotikus jellemábrázoló és cselekményalakító poétikájának jegyében alkotó Gyallay Domokos *A lovag* című keretes elbeszélése az új gazdához került öreg vadász, Marci bácsi karakán kiállásának története. Az öregember azzal érdemli ki a temetési szertartását celebráló paptól a címbe kiugratott „lovag" jelzőt, hogy nem hajlandó a régi gazda parancsa ellenére elpusztítani a vadászat híján a házkörüli majorságot ritkító Rigó kutyát, inkább kutyástól otthagyja jövedelmező és megbecsülést jelentő intézői állását, és juhásznak szegődik.

Wass Albert Keleti Újságban közölt két elbeszélését az 1940-es határváltoztatások eseményei ihlették. A *Kívül a métán* (1941. április 11.) a Dél-Erdélybe kerültek reménykedésének és csalódá-

[20] A regény 1941-ben jelenik meg.

sának története. Az új világot és vele bírói kinevezését váró Telkes István gazda, miután megbizonyosodik arról, hogy reményeivel ellentétben az új határ éppen a falu melletti dombok gerincén húzódik, sorsába beletörődve a munkát választja vigasztalásul és éjszaka indul szántani. Az elbeszélés jelképes elemekben bővelkedő zárójelenetében Wass mitikus figurává növeli a „megtartó munkát" vállaló embert: „Ment Telkes István gazda a szekér előtt tovább, szemben a holddal. Olyan volt a hold, mint egy nagy, tüzes kerék, amely addig gurult csak s métát emelve a falu fölé hirtelen megállt. Ahogy ment, háta mögött óriásira nőtt az árnyék, átesett a két ökrön, át a falu utcáján s emberentúli távolságba nyúlt."

A *Máté Feri hazatér* című elbeszélés nyíltan uszító hangú történet a második bécsi döntés hírére bukaresti állását otthagyó, falujába visszatérő legényről, akit a falu határában a magyar hadsereg bevonulásának ünnepén a távozó román csendőrök ok nélkül, kegyetlenül megvernek és kirabolnak. A zárójelenet, amelyben az összevert legény ingének véres és fehéren maradt darabjaiból és cserefaágból nemzeti szín lobogót köt, a giccs-, illetve patetikus elemekben egyébként is bővelkedő Wass Albert-próza egyik mélypontja.

Jékely Zoltán római tartózkodásának emlékét idéző, kultúrtörténeti adatokat felelevenítő néhány jegyzete mellett egyetlen, hasonló ihletkörben fogant elbeszélése olvasható a Keleti Újságban. A *Római harangok* a Jékely-próza jellegzetes darabja, elmúlás/képzelet/álom egymásba mosódó motívumai jelölik ki az elbeszélés terét. Az egyes szám első személyben megszólaló narrátor az otthontalanság és álomformában megtapasztalt bűntudat érzésével küzd. A karácsonyt egyedül, otthonától távol töltő elbeszélő már a bevezetésben a halál állapotához hasonlítja a honvágyat: „Rádöbbentem, hogy a holtak másvilágon kóborló, kisebb nagyobb mértékben együtt maradt énegységei is így tengődnek odaát (...) Tudják, hogy vissza nem jöhetnek, tudják, hogy

kapcsolatot nem teremthetnek többé a világgal – hát nem vágyakoznak, nem áhítoznak, nem sóhajtoznak. Örök várakozásban lappanganak.” Álom és valóság Jékely-prózára oly jellemző egybemosása itt is nyomon követhető: a fikcióban „realitásként” tételeződő római utcakép a piaci nyüzsgéssel, a virágtól roskadozó pultokkal, mészárszékek kitárulkozó állattetemeivel, kísérteties hangon kukorékoló, ketrecbezárt kakasokkal élénkebb színekkel festett és irreálisabb, mint az „álomként” elmondott gyermekkori élmények foszlányaiból összeálló jelenet.

A Keleti Újság irodalmi anyagának legnagyobb részét kitevő tárca, tárcanovella, jegyzet egyedül Tomcsa Sándor munkáiban hoz autentikus irodalmi értéket. A rövidpróza mesterének tartott Tomcsa Sándor számára a második bécsi döntés ösztönző „munkahelyének” elvesztését jelenti: megszűnik a korábban legfőbb publikációs fórumának számító Brassói Lapok. Ebben az időben nagyon keveset ír, karcolatai, jegyzetei többnyire a marosvásárhelyi Székely Szóban jelennek meg. Tomcsa csaknem minden írásában az ironikus hangnem dominál. A Keleti Újságban 1941 közepéig közölt kisebb írások egy része amolyan színes helyzetkép, „riport” a bécsi döntés utáni székely (udvarhelyi) világról (*„Idegent” vezetek Székelyudvarhelyen,* 1940. november 30., *A babona áldozatai,* 1941. január 22., *Egy malac megmenekül,* 1941. május 16.). Az *„Idegent” vezetek Székelyudvarhelyen* az új világgal ismerkedő idegen motívumára épül: a székelyekért rajongó, de a helyi világból mit sem értő frissen kinevezett finánctisztviselő propagandisztikus szövegeket pufogtatva ismerkedik a székely kisváros lakóival, mentalitásával. „A székely föld és népe, nyelvjárása, szokásai, lelkisége, megnyilatkozása oly meglepően üdén, elragadóan új” – állapítja meg, majd miközben a narrátor kalauzolása mellett bejárja a hetivásárt, kiderül, hogy a székely világból semmit nem ért, még az egyes szavakat, sajátos kifejezési formákat sem, ami minden újabb találkozás esetén vígjátéki helyzetet eredményez.

Tomcsa kisprózáját az abszurd vagy groteszk helyzetek iránti vonzalom és a filmszerű látásmód jellemzi. Az *Ebéd zenével* (1941. január 12.) egy kihalt vendéglőben elköltött ebéd története, ahol egy bevett szófordulatra Tomcsa egy egész jelenetet épít. A pincérre váró vendég lehajtott fejjel „tanulmányozza az abroszt", majd a szókép hirtelen önállósul: „Az abroszról elhatároztam, hogy húslevest fogok enni hosszú laskával és borsófőzeléket feltéttel. Utána almásrétest." A rendelés felvételére megérkező pincér már magától értődően kezeli étlapként az abroszt, mivel a borsófőzelék már elfogyott, „egy határozottan elegáns és szakszerű mozdulattal áthúzta az abroszon a borsófőzelék nyomát". A *Körhintá*ban a vásári forgatag, az olcsó szédület közepén az elbeszélő észreveszi, hogy a körhinta nem csodaszerűen, csengetésre indul, hanem egy nyomorult, „rongyos" alak forgatja, akit, amikor egy pár perc pihenőre kilép a hintából, a felháborodott tömeg és a harcias vurslitulajdonosnő visszakerget a rúd mellé. *Kortársaink* című portrésorozatából *Az élelmes* és *Hölgy, aki észre akar vetetni valamit* szerepel a Keleti Újságban (1941. június 15., 1941. május 25.). Utóbbi egy abszurd szituációra épül, a Hölgy minden különösebb ok nélkül és mindenáron észre akarja vétetni új retiküljét, beszélgetőtársa, az elbeszélő pedig (ugyancsak indokolatlanul) nem hajlandó észrevenni azt. Az abszurd beszédhelyzet abszurd kommunikációt eredményez: „Őnagysága elejtette a retikült, majd »ah, most vettem százhatvanért!« felkiáltással melléje rogyott. Mire Őnagyságát felemeltem s a retikült nyakába akasztva ezt jegyeztem meg futólag: »Fel-feldobott kő, hazajött fiad.«" A Hölgy egyre agresszívebb figyelemfelkeltő próbálkozásai és az elbeszélő reakciói fokozatosan emelik a feszültséget, a beszélgetés filmszerűen pergő jelenetben ér véget: a felháborodott Hölgy a retiküllel ájulásig veri a narrátort.

Hasonló fogantatású humoros tárcákat, szórakoztató történeteket ír Nagy Elek, Dobry Lajos, Turán Lajos és Finta Zoltán is. Dobry saját rajzokkal illusztrálja a városi élet egy-egy mozza-

natát (autóbuszos utazás, csónakázás a ligeti tavon) és jellegzetes helyszínét (Fellegvár, cselédkorzó, külváros, ócskapiac, gyógyszertár, focimeccs) bemutató írásait. Ezekből azonban hiányzik a legtöbb Tomcsa-írásra jellemző, a dolgok egyértelműségét megkérdőjelező, a valóságot a maga összetettségében megmutató abszurd látásmód.

1943-tól a Keleti Újságban viszonylag rendszeresen jelennek meg elbeszélések, novellák a kortárs világirodalomból (különösen a német irodalomból), legtöbbjük Mihályfi Jenő fordításában. Kurt Strohmeyer, Ante Kovacsevics, Günther Wandel, Gottlieb Scheuffer stb. írásainak többsége nem képvisel különösebb irodalmi értéket, a háborús, katonai erényeket, a hátország civil lakosságának helytállását kidomborító anekdotikus történetek. 1944-ben az irodalmi anyag tekintélyes hányadát Peter Nikolajev *Parasztok a sarló és kalapács árnyékában* című, a szovjet rendszer visszásságait leleplezni hivatott propagandaregénye teszi ki, amelyet fejezetekben közöl a Keleti Újság.

6.4. Irodalomkritika, viták, olvasatok a Keleti Újságban

„Korszerűtlen mesterség ma az írás” – idéz egy háborús világtól megcsömörlött fiktív írót a Keleti Újság szerkesztője, (a népi mozgalom ihletkörében fogant prózájával irodalmi lapokban is jelentkező) Bíró János, majd írásának végén egy közösségi/nemzeti értékeknek elkötelezett irodalom és író képét rajzolja meg: „A katona békében készül a háborúra, az író háborúban készítse a békét. (...) Az írónak hivatása van. Ma nagyobb, mint bármikor. Igaz, a felelőssége is mérhetetlenül megnövekedett. Csak az emlegeti az írás hiábavalóságát, aki az írói felelősség igaz magaslatára soha nem emelkedett.” Nagyjából ez a szemlélet jellemzi 1940–1944 között a Keleti Újság irodalomhoz (tágabban kultúrához) való viszonyulását.

Napilapról lévén szó a Keleti Újság írókkal, művekkel foglalkozó írásainak célja elsősorban az olvasóközönség tájékoztatása.

Könyvek között című rendszertelenül megjelenő rovatában a recenzensek válogatás nélkül ismertetnek szépirodalmat és tudományos, kulturális műveket vagy akár szakácskönyveket is, valódi (esztétikai értékek alapján érvelő-értékelő) kritika alig akad a napilap utolsó évfolyamaiban. A könyvismertetések általában informáló, vásárlásra ösztönző pársoros írások, a kritikák túlnyomó része gesztusértékű vagy lelkes, ám megalapozatlan és csaknem minden érvelést mellőző dicséret. (Pl. Dávid Iván értékeli hasonló szellemben Nyirőnek a kortársak által is igen szigorú kritikában részesített *Halhatatlan élet* című regényét az 1941. június 29-i számban.)

A fentebb vázolt irodalomszemlélet szellemében Finta Zoltán azért támadja Márait, mert a „magyar valóság" helyett Európára figyel (1943. november 27.), ugyanezen logika alapján (-y -r) szignójú recenzens „korszerűtlennek" nevezi a *Kassai polgárok*at (1941. december 21.). Zilahy Lajos *Fatornyok* című drámáját Nagy Elek azért marasztalja el, mert mind a német, mind a zsidó szellem megtalálja benne a maga ideáltipikus megtestesítőjét, csupán „a népbe húzódó magyar ember" alakja hiányzik a darabból (1944. március 10.).

A vehemens kritikák, akárcsak az Ellenzékben, itt is aláíratlanul jelennek meg, de anélkül, hogy a szerkesztőség elhatárolná magát ezektől. Kifejezetten antiszemitának tekinthető támadás a Magyar Csillag 1944. márciusi számát éri, amiért a Nyugat-szerkesztő Osvát Ernő alakját idézte (*Lecke a „szellem szabadságáról"*, 1944. március 19.), a hasonló szellemben fogant írások általában nem az irodalomról, művelődésről szólnak. Finta Zoltán szigorú kritikával illeti Tamási *Csalóka szivárvány* című darabját, majd mikor a *Március* című főiskolás lapban megjelenik egy, a Tamási darabját védő írás, személyeskedő, vehemens hangú pamfletben támadja Tamásit, akit szabadkőművességgel és írói pályájának szándékos ellehetetlenítésével vádol (1943. március).

A napilap mindig ideális keretet biztosított a különböző irodalmi csoportosulások kiáltványai, szándéknyilatkozatai vagy akár az egyes szerzők különvéleményét megfogalmazó írások számára. 1940–44 között ezt a szerepet inkább az Ellenzék tölti be, a két lapban közöltek helyenként vitáznak is egymással. Az utolsó, tizenötödik marosvécsi találkozó (Ellenzékben közölt) nyilatkozata kapcsán a Keleti Újságban jelenik meg Berde Mária Kemény Jánoshoz intézett nyílt levele (*Levél Kemény János báróhoz,* 1942. augusztus 23.), amely részben cáfolja a Nyilatkozat állításait. A helikoni csoportosulástól eltávolodott Berde szerénytelennek és a hibákat elhallgatónak tartja a Nyilatkozat múltképét, és megalapozatlannak a helikonisták magyar közigazgatást érintő vádjait, a kulturális megvalósítások monopolizálásával, az egyet nem értők kiszorításával vádolja az Erdélyi Helikon körét.

Fennállásának utolsó éveiben a Keleti Újság nem tudott valóban jelentős irodalmi/kulturális fórumként működni, még azok között a keretek között sem, amelyek egy napilap számára nyitva állnak. Ennek nem csupán az az oka, hogy a szépirodalmi publikációk alapvetően szolgáltatás jelleget öltenek, hanem (elsősorban) az, hogy nem fordítottak figyelmet arra, hogy valóban értékes, színvonalas írásokat közöljenek.

7. Konklúziók

Az irodalom, az írói státus bevezetőben említett tekintélyének köszönhetően mind az Ellenzék, mind pedig a Keleti Újság fokozott figyelemmel követte az irodalmi élethez kapcsolódó eseményeket, rendezvényeket. Az Ünnepi Könyvhét idején minden évben megszaporodnak a könyvvel, irodalommal kapcsolatos anyagok. A többoldalas és általában a belföldi eseményekről készített összeállítások elejére helyezett tudósítások mellett a könyvhéten írókkal készített interjúk, pályaképek, a frissen megje-

lent könyvekről szóló értékelések olvashatók. Az írókkal készített interjúk egy része nem annyira az illető szerző művészi koncepciójára, műveire, mint inkább a közéletről vallott felfogására, illetve műveinek (vagy tágabban az irodalomnak) közéletben betöltött szerepére kérdez rá.

Habár a húszas években mindkét napilap jelentős irodalmi fórumként működött, a vizsgált korszakban sem az Ellenzék, sem a Keleti Újság nem tölt be ilyen szerepet. Erre már csak azért sem volt szükség, mert ekkorra már kialakult és megerősödött az irodalmi jellegű szakkiadványok piaca, egyre jobban eltávolodhatott egymástól a szakszerű hírlapírás és az irodalom. (A második világháború végén, a két világháború közötti lapok többségének megszűnésekor létrejött, az 1919-es állapotokra emlékeztető helyzetben rövid ideig a Világosság próbál majd propagandisztikus céllal visszanyúlni a hangsúlyozottan irodalmi fórumként is működő napilap-hagyományhoz.)

Ugyanakkor a vizsgált korszakban sem szűnik meg teljesen az az igény, hogy a napilapok a mainál sokkal nagyobb mértékben foglalkozzanak szépirodalommal, mégpedig nem csupán kritikákon, recenziókon keresztül, hanem vers/próza, sőt drámarészletek (igaz, többnyire szórakoztató vagy ismertető-reklámozó célú) megjelentetésével.

Ily módon az irodalmi szövegek létmódjukat, olvasatukat megváltoztató sajátos kontextusba kerülnek. Nemcsak arról van szó, hogy a könyvektől eltérően, a rendszeres (napi) megjelenésű újságokban közölt szépirodalom jobban kötődik a megjelenés pillanatának aktualitásához, hogy „írókat közvetít az olvasóknak és olvasókat az írókhoz" (Bradbury 1971: 180). Azáltal, hogy a szépirodalmi szövegek nem önmagukban, hanem egy bizonyos kontextuson belül más szövegekkel együtt jelennek meg, ezekkel a szövegekkel való összeolvasásuk elkerülhetetlenné válik. A szövegek már a cím olvasásakor hatnak egymásra: a „blikkfan-

gos” címek, leadek szenzációhajhász stílusa[21] például alkalmas előkészítést teremt az utolsó oldalakon megjelenő igénytelenebb tárcák olvasásához, ugyanakkor kiemeli a szépirodalmi alkotások (különösen a versek) rövidebb, metaforikus jelentéstöbbletre alapozó címeit.

Az irodalmi értéket képviselő szövegek a legtöbb esetben elkülönülten (túlnyomórészt a hétvégi számokban, utolsó oldalakon) jelennek meg, amikor viszont kilépnek ebből a keretből, és „Hírek” cím alatt vagy vezércikkként előrehozva jelennek meg, akkor voltaképpen már nem szépirodalomként, hanem (politikai napilapokról lévén szó!) az irodalom presztízsére, illetve a más jellegű megszólalásmód esetenként cenzúrát kijátszó természetére alapozva politikai állásfoglalásként olvastatják magukat.

Hivatkozásjegyzék

BERTHA Zoltán (2001) Egzisztencia és forma. A drámai novella alakváltozatai és elmozdulásai Tamási Áron első írói korszakában. Uő. Sorstükör. Miskolc, Felsőmagyarország. 85–141.

BRADBURY, Malcolm (1971) The Social Context of Modern English Literature. Oxford, Basil Blackwell.

CSEKE Péter (2003) Paradigmaváltó erdélyi törekvések. Kolozsvár, Kriterion.

GYÖRGY Lajos (1924) A romániai magyar sajtó öt esztendeje (1919–1924). Erdélyi Irodalmi Szemle. 1924. p. 24.

JÉKELY Zoltán (1935) Az erdélyi magyar irodalom kezdetei a háború után és Kuncz Aladár. Budapest, Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet.

---

21 Néhány cím az Ellenzék, illetve a Keleti Újság 1941-es évfolyamából: *Asszonykémet lepleztek le a honvédek az olasz fronton*, *Miért bolsevista a kapitalista zsidó?*, *Lélekbemarkoló ünnepséggel nyitották meg a kolozsvári középiskolák az új tanévet*, *Biztonságban ülő idegen bérencek küldik a szerb nemzetet halálba* stb.

KÓKAY György–BUZINKAY Géza–MURÁNYI Gábor (1994) A magyar sajtó története. Budapest, a MÚOSZ és a Bálint György Újságíró-iskola kiadása.

KOVÁCS János (1971) A hőskorszak kezdetén. In: Uő. (szerk.). Magyar szó Tavasz 1919–1920 antológiája. Bukarest, Kriterion.

KUNCZ Aladár (1928) Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában, Nyugat, II kötet, 501-508.

LÁNG Gusztáv (2000) Dsida Jenő költészete. Kolozsvár, Kriterion.

LIGETI Ernő (1941) Súly alatt a pálma. h.n.

OSVÁT Kálmán (2002) Erdélyi Lexikon. Marosvásárhely, Mentor (Nagyvárad, 1928.).

MÓZES Huba (1983) A Keleti Újság 1918–1927 között. In: Uő. Sajtó, kritika, irodalom. Bukarest, Kriterion.

PETCU, Marian (1999) Puterea şi cultura. Iaşi, Polirom.

POMOGÁTS Béla (2001) Kuncz Aladár. Kolozsvár, Kriterion.

ROMSICS Ignác (1999) Magyarország története a XX. században. Budapest, Osiris.

SIPOS Balázs (2002) Irodalom és újságírás viszonya a 20. század első felében Magyarországon. Médiakutató, 9. 2002 Tél. p. 65–78.

SZABÉDI László (1943) Tamási novellái. In: Ész és bűbáj. Budapest, Magyar élet kiadás. p. 92–102.

SZERDAHELYI István (1997) Műfajelmélet mindenkinek. Budapest, Akadémiai Kiadó.

THIENEMANN Tivadar (1931) Irodalomtörténeti alapfogalmak. Pécs, Minerva-könyvtár. XXV. k.

VALLASEK Júlia (2001) Hagyomány és önkanonizáció. Az Erdélyi Helikon 1940–1944 közötti szakasza. In: Szabó Levente–Tóth Zsombor (szerk.) Rodosz-tanulmányok 2001 I. Diskurzusok, Perspektívák, Relevanciák. Kolozsvár, Kriterion. p. 193–221.

Zeidler Miklós (2001) A revizionista gondolat. Budapest, Osiris.

Tőmondatokban a jelen valóságairól

(Jékely Zoltán mint a Világosság publicistája)

Pontosan egy héttel azután, hogy 1944. október 11-én bevonultak a szovjet csapatok Kolozsvárra, megjelent „az erdélyi magyar dolgozók lapja”, a Világosság. Sok minden történt Kolozsváron az alatt a néhány nap alatt, amíg nem volt napilapja (a több évtizede megjelenő Ellenzék és Keleti Újság a szovjetek bevonulásával megszűnt), főleg olyasmi, amiről azokban az időkben éppenséggel nem írhatott volna napilap. Többek közt arról sem, hogy október 12. és 15. között a szovjet hatóságok valósággal megtizedelték Kolozsvár lakosságát, 3-5000 civil férfit hurcoltak el a városból.[1] Nagy részük a munkát fegyelmezetten elkezdő gyári munkás volt, de köztük volt az ex parlamenti képviselő Mikó Imre, a „Kolozsvár Wallenbergjeként” emlegetett Pásztortűz-szerkesztő, Járosi Andor és Jékely Zoltán sógora, a fiatal történész Mikecs László is.

1944 decembere és 1946 szeptembere közt Jékely Zoltán a Világosság című napilap szerkesztője. Ez a rövid másfél esztendő Jékely pályájához mérten jelentéktelen, annál is inkább, mert fontos verseit, novelláit, regényeit sem ekkor írta. Ugyanakkor Jékely újságírói pályájának megrajzolása képet nyújthat arról, hogy a transzilvanista hagyományokhoz kötődő, ugyanakkor a baloldali eszmékhez korábban kevés affinitást mutató értelmiségi hogyan próbál helyet találni magának egy akkor még csak körvonalazódó új világban.

---

1 Az elhurcoltak számát Murádin János Kristóf egykori elhurcoltaktól származó információkat is tárgyaló tanulmányában 5000 és 5500 közé teszi. (Murádin 2004)

Azon, hogy író napilapnál újságíróként kezd dolgozni, aligha lepődött meg valaki akkoriban – a hírlapírást, noha többnyire az írás alacsonyabb rendű formájának tekintették, a napisajtó tizenkilencedik századi megerősödése óta igen sok magyar író gyakorolta ideig-óráig vagy akár hosszú távon. Az erdélyi irodalmi intézmények huszadik századi történetében pedig kifejezetten fontos szerepet kapott a napisajtó. Erdélyben mind az első, mind a második világháború után, más publikációs fórumok híján napilapok hasábjain kezd körvonalazódni az irodalmi élet, a hírek, tudósítások, interjúk és apróhirdetések között helyet szorítanak a versnek, rövidebb prózarészleteknek is. Az irodalmi lapok (Erdélyi Helikon, Pásztortűz) megjelenéséig olyan napilapok, mint az Ellenzék vagy a Keleti Újság nemcsak fontos publikációs fórumnak bizonyultak, de különféle pályázatok kiírásával, versenyek szervezésével elébe mentek az elvárásoknak, és olyan írók jelentkezését segítették elő, mint Tamási Áron. A második világháború, Észak-Erdély visszakerülése Romániához, a kulturális és tudományos élet számos jelentős személyiségének halála ismét súlyos helyzetbe sodorta az erdélyi magyar publikációs fórumokat. Az Erdélyi Helikon, a Pásztortűz, a Termés, a Hitel megszűnt, elhallgatott, mint 1940-ben, az ellenkező előjelű hatalomváltásnál a Korunk. Egyedül az Erdélyi Múzeum című tudományos folyóirat folytatta működését 1947-ig. Az irodalom ismét visszakerült a napilapok hasábjaira, csakhogy ezúttal nemcsak egy mostohább közeghez, de a győztes új, kommunista eszmékhez is igazodnia kellett.

Kolozsvári tartózkodásának (1941–1946) egy szakaszában Jékely Zoltán az Egyetemi Könyvtárban végzett munkája mellett szerkesztő is volt, mégpedig a fiatal, többnyire népi érdeklődésű írókat egybegyűjtő Termés című negyedéves irodalmi/kulturális folyóirat szerkesztője. A Termés, noha kiegyensúlyozásra, eszmetisztázásra törekedett, és különösen *Vélemény* rovatában igyekezett minél több hangot megszólaltatni, irodalmi anyagát tekintve

a népi mozgalom eszményeihez kötődött erősebben. A Termés szerkesztői 1943-as *Elvek, gondolatok* című ankétjukban megtették azt is, amit akkoriban kevesen, a kommunista munkásíró, Nagy István véleményét is kikérték. Nem telt el másfél esztendő, és hosszú időre éppen Nagy István lett az irodalmi, tudományos, kulturális stb. élet programadó személyisége. A Termés utolsó, 1944. őszi számát, amelyben Jékelynek *Az akragaszi halászverseny* című novellája is olvasható, egyébként a Világosság második számában megjelent hirdetés szerint éppen a Világosság kiadóhivatalában lehetett beszerezni.

Az alábbiakban Jékely Zoltán Világosságban megjelent írásai alapján rajzolom fel utolsó, Kolozsváron töltött hónapjait és hírlapírói munkásságát. Ahhoz, hogy Jékely ekkor született, egyébként viszonylag csekély számú írását a maga helyén értékelni tudjuk, ismernünk kell megjelenésük kontextusát is.

A Világosság napilap a Magyar Népi Szövetség lapja azon a Kolozsváron, ahol ezen kívül még két napilap, a szociáldemokrata Erdély és a Kommunista Párt 1945-ben induló lapja, az Erdélyi Szikra (néhány szám után Igazság) feladata napi információval ellátni az olvasókat.

Szerkesztője Balogh Edgár, a szerkesztésért felel Nagy István, aki a Szikra indulásával annak a lapnak lesz főszerkesztője. Később, 1946. február 25-től Benedek Marcell, Kacsó Sándor és Kós Károly neve tűnik fel az impresszumban. Ekkor már a MNSZ központi napilapjaként hirdeti magát, de a benne közölt anyagok zöme Kolozsvárra és környékére figyel.

A Világosság a második világháborút követően Erdély első magyar nyelvű napilapja, amely cikkeivel és híranyagával a szervezkedő új hatóságoknak az új közigazgatás kiépítésében hivatott segíteni, illetve az előrenyomuló szovjet és román hadsereget támogatni.

Első vezércikkében Balogh Edgár kiemeli, hogy „A tények világos látását akarjuk szolgálni, pontos, hív szolgálatunkkal. Az

emberiesség fényét akarjuk terjeszteni minden sötétséggel szemben. Az igazság tiszta szellemében akarjuk védeni Erdély érdekeit és a magyar nép minden emberi jogát.” Ennek biztosítékát magában az új politikai rendszerben látják, hiszen „ahol maga a nép határoz, maga a munkás, iparos, földművelő tömeg, kell-e ott félnünk továbbra is a nemzeti gyűlölködéstől és viszálykodástól?” (Balogh, 1944)

Bizonyos, hogy a Világossághoz kizárólag olyanok kerülhettek munkatársnak, akiket Balogh Edgár erre alkalmasnak talált. Az indulás pillanatára így emlékszik vissza *Szolgálatban* című 1981-es emlékiratában Balogh Edgár: „Villanyáramot még nem kaptunk, a lap kézi szedéssel készült, s a nyomdaszemélyzet, a szerkesztőség és a rikkancshad felváltva forgatta a rotációs gép nagy kerekét. Ott volt Nagy István, Szabédi László, Nagy Elek, Székely Gyula, Jablánczy László, Nemes István, László Béla, Balázs Péter, ők lettek az új világ első magyar napilapjának első szerkesztői. Talán ott volt már Jékely Zoltán is, a Világosság irodalompolitikusa…” (Balogh, 1981) Hogyan lett a keresztény és polgári világrendhez kötődő Jékely, a szerelem, az enyészet és más klasszikus költői témák megéneklője a berendezkedő baloldali mozgalom lapjánál „irodalompolitikus”?

A népi mozgalomhoz kötődő Termés szerkesztői 1943-ban elhatárolódtak az 1848-as forradalom emlékére kiadott *48-as Erdély* című, Balogh Edgár, Kovács Katona Jenő és más baloldali személyiségek munkája nyomán Krenner Miklós (Spectator) szerkesztette zsebkönyvtől, sőt Szabédi utóbb szigorú kritikát közölt róla a Termésben. Jékely ellenben (ahogy több más helikonista szerző) küldött nekik írást, a *Vasvári Pál nyomában* című verset. Ha bizalmas baráti viszonyban nem is állt Balogh Edgárral, az erdélyi magyar szellemi élet viszonylag szűk terén belül tudhattak egymás munkáiról. Balogh emlékirataiban némi önironiával idézi fel azt az 1944. nyári pillanatot, amikor verset küldött neki, amire „Jékely Zoli (sic) leszögezte (…) hogy próbál-

kozása »ha valami nagy prozódiai készségről nem is, de magával a költészettel való hódoló rokonszenvről« ad tanúbizonyságot”. (Balogh, 1981: 132)

Jékely személye megbízhatónak tűnhetett Balogh Edgár szemében, minden bizonnyal rajta keresztül próbált nyitni a polgárság felé. Személyében az igen gyorsan működésbe lépő „tisztogató bizottság” sem talált kivetnivalót: az 1945. február 27-i szám közli a hírt, miszerint „az újságírók szakszervezetének tisztogató bizottsága (mások mellett) Jékely Zoltán hírlapíró (sic!) múltban kifejtett tevékenységét vizsgálta meg és hivatásának gyakorlására jogosítottnak nyilvánította”.

A második világháború végén, szovjet megszállás alatt rendkívül fontossá vált az erdélyi társadalom számára annak bizonyítása, hogy semmi közük a hitlerizmushoz, sőt hogy az erdélyi társadalom széles rétegei (néhány, a rendszer által megvásárolt arisztokratát és értelmiségit kivéve) voltaképpen baloldali érzelműek voltak. Ennek fényében sokatmondó az, hogy miről és hogyan beszélhet ebben az időben egy napilap, hogy melyek az állandóan napirenden tartott kérdések, és melyek azok, amelyeket csakis bizonyos megvilágításban lehet tematizálni, hogy miről lehet és miről tilos beszélni. A lapindításkor feltett optimista retorikai kérdésre a Maniu-gárdák által elkövetett atrocitásokról szóló hírek, tudósítások felelnek, ám ezek egytől egyig kiegészülnek azzal az információval, hogy ezeket a „gaztetteket” a románság mélyen elítéli. A baráti (és 1945 márciusáig Erdélyben felügyeletet betöltő) Szovjetunióról, ahogy a dél-erdélyi magyarok internálásáról is, csak óvatosan lehetett írni. Így fordulhatott elő az a szituáció, hogy vezető anyagában a lap homlokegyenest mást ír, mint amire a második-harmadik, hírekben, felhívásokban bővelkedő oldalakon közöltekből következtetni lehet, és egészen mást, mint amit az olvasóközönség a bőrén tapasztal.

1944 novemberében, alig fél évvel a kolozsvári zsidóság gettóba hurcolása után *Az erdélyi zsidóság tragédiája* című kétrészes

megemlékezésében László Béla például úgy idézi fel az eseményeket az azokra még jól emlékező olvasóknak, mint SS-tisztek gaztettét, amelyben a város magyarsága egyáltalán nem vett részt.

1945 nyarán a Világosság nagy teret szentel a román gyűjtőtáborokból hazafelé igyekvő volt hadifoglyok kérdésének. Míg a vezetőanyag (Név nélkül, 1945) emberséges bánásmódról, normális kosztról, boldog hazatérőkről beszél, a harmadik oldalon olvasható glosszákban már „rongyosan, idegen ruhadarabokkal, orosz zubbonyban és betétes osztrák félcipőben, megaszalódott testtel, torzonborz bajusszal és ősz halántékkal" vánszorognak haza a hadifoglyok. (Név nélkül, 1945: 3)

Nyilvánvaló, hogy az a lap, amelyik mást közöl, mint amit olvasói tapasztalnak, elveszíti hitelét. Ám nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a pontatlan, sokszor egymásnak ellentmondó hírek és híresztelések mindennaposak ekkoriban. Az erdélyi közvélemény pedig (jogosan) sokkal jobban tartott a jobboldali román politikától, mint akár a szovjet vezetéstől, akár a román baloldaltól, így érthető, hogy egyetlen lap sem kívánt az esetleges szövetségesekkel nyíltan szembefordulni.

Szembeszökő a lap mozgósító, aktivizáló, optimista retorikája, amely gyakorlatilag minden anyagra jellemző. A vizsgált időszakban a művészet/kultúra csaknem teljesen háttérbe szorul, és csupán 1946-tól különül el a laptestben. A *Színház és művészet* rovat azonban gyakran mindössze egyetlen rövid, keretes írás és a színház programja a különféle rövid hírek, hirdetések, felhívások között.

Jékely Zoltán a Világosság művelődési rovatát vezette. A lapban közölt több mint száz apró, publicisztikai írásának zöme itt jelenik meg aláírva vagy különféle szignókkal (jz, j.z., -y- n, -yn-)[2].

---

[2] Jékely Zoltán Világosságban közölt írásainak teljes jegyzéke megtalálható Kántor Lajos: Itt valami más van. Erdélyi Krónika 1911–1959 c. kötetében. Héttorony Könyvkiadó, é.n. [1992] h.n.

Vannak aláíratlan cikkek is, amelyekről stílus, tematika, illetve a laptestben való elhelyezés alapján sejteni lehet, hogy ugyancsak Jékely munkái, ezeket jelen tanulmány írásakor nem vettem figyelembe.

Az irodalom kérdése először a Világosság november 26-i számában kerül előtérbe, mégpedig nem esztétikai, hanem mozgalmi szempontból. Nagy István *Szorítsunk időt az irodalom számára is!* címet viselő felhívása programadó írás, amely megszabja az új korszak irodalmi irányvonalait, megpróbálja kijelölni azt a beszédteret, amelyben az irodalomról ezentúl szó eshet. A Tamási Áront, illetve Budapestre való távozását név szerint is támadó írás határozott, mozgósító retorikával jelöli ki az irodalom szerepét a kommunista mozgalomban. „A hosszú téli hónapok hosszú estéit mégsem hagyhatjuk kárba veszni. Elénk mered tehát az adott helyzet szabta irodalompolitikai feladat: így vagy úgy, de haladéktalanul meg kell kezdenünk a tömegek demokratikus szellemű irodalmi átnevelését." Ehhez, lévén, hogy az új művek születését kivárni nincs idő, „eleven kritikai folyóiratra" és „olcsó, új szellemű könyvek" kiadására, minél nagyobb tömegekhez való eljuttatására van szükség.

Az elhangzott irányítás szellemében két héttel később Jancsó Elemér veszi szűkszavú lajstromba az erdélyi irodalom addigi teljesítményét, és az immár néhány könyvecskét kihozott Józsa Béla Atheneum működését, majd maga is mozgósítással zárja cikkét: „Az írói elzárkózottság, a művészet és a tudomány fellegváraiba való menekülés kora lejárt. A szellem munkásainak, akik oly sokszor hivatkoztak a transzilvanizmusra, részt kell venniük abban az építőmunkában és harcban, amelyik éppen az általuk megálmodott Erdélyért, a kibékülő és egymásnak kezet nyújtó népek közös hazájáért folyik."

Műfaját tekintve a Világosságban közölt Jékely-írások többsége színikritika vagy könyvismertető, de akad képzőművészeti tárlat-ismertetés, glossza, interjú és publicisztika, sőt egy esetben

vezércikk is. Az 1946. április 26-i szám első oldalon, *A Bárány Vére* címen vezércikként hozza Jékelynek az utóbb 1981-es kötetének címadójaként visszaköszönő írást. Nápolyi emlékek idézésén keresztül jut el először arra a következtetésre, hogy az ölés parancsa az emberben „valami állatsorból maradt babonaszerű ösztön", amelyet Jézus „mint forradalmár" pusztított el. Az írás megbékélésre, kölcsönös elfogadásra való felszólítással zárul: „A »ne ölj« parancsa lehetett-e valaha komolyabban veendő, mint ma? Akkor is fogadd meg, ha történetesen nem vagy keresztény (...) utóvégre Voltaire sem tartotta magát annak, mégis azt tanácsolta a békességet hiába kereső embernek, – Ne gyújtsd meg a szomszédod házfedelét, hogy a tiédet se gyújthassák meg. Mintha csak azt mondta volna: szeresd felebarátodat."

Világosságban közölt könyvismertetői többnyire rövid, pár jellegzetességet megragadó, számos világirodalmi párhuzamot is felvázoló írások. Eleinte a Nagy István és Jancsó Elemér által képviselt elvek térnek vissza értékeléseiben, majd fokozatosan erősödik a mozgalmi érték helyett az irodalom esztétikai funkciójára való figyelem. A lapnál töltött első hónapokban írt rajongóan pozitív hangú ismertetőt Lenin sofőrjének emlékiratairól vagy a Józsa Béla Atheneum néhány sebtében kihozott, filléres kiadványáról, lelkendező ismertetőt szovjet színdarabok bemutatójáról, hogy később érvelő, példákat kereső, értő kritikát közöljön Benedek Marcell *Irodalmi Kalauz*áról, Kacsó Sándor novelláiról vagy Kiss Jenő verseiről.

1945. február 13-án közölt *Hol vannak a magyar írók* című cikkében feltérképezi, mit lehetett tudni abban a pillanatban az írótársak hollétéről. Elöljáróban leszögezi azt, amit akkor a Világosság az apróhirdetéseket kivéve gyakorlatilag minden írásában hangsúlyozni próbált: „A magyar írók egyáltalán nem vállaltak közösséget azzal a kormányzattal, mely az országot oktalan háborúba sodorta. Lettek légyen bármilyen világnézetet vallók, a szovjet birodalom ellen egyetlen valamire való írónk sem mártotta tintába a tollát."

Jékely listája elég szomorú, pedig a halottakat nem is sorolja, ám sokak sorsáról még nem tudni semmit, vagy csupán azt, hogy fogságban vannak. Az írás mégis azzal a bizakodó megállapítással zárul, hogy „… ki-ki keresi azt a helyet és azt a munkakört, melyben legcélszerűbben veheti ki részét az új világ építéséből".

A Világosság szerkesztőségében ő maga is ezt teszi, nem anynyira költőként, hanem elsősorban publicistaként. A művészet nagy halottait búcsúztató portrékat közöl (Szerb Antalról, Romain Rollandról, Bartók Béláról, Móricz Zsigmondról, Krúdy Gyuláról, József Attiláról és másokról). Több interjút készít: többek közt a budapesti harcokból hazatért Szentimrei Jenővel, László Gyula történésszel, Benedek Marcellal, az új tankönyveken dolgozó Létay Lajossal, Victor Eftimiu román íróval, egy orosz–magyar társalgási zsebkönyvet készítő ferences szerzetessel és másokkal.

Zolnai Bélával beszélgetve érzékletes sorokban ábrázolja a tudós veszteségeit: „lakását a front összedúlta, könyvei egy része megsemmisült, tudományos jegyzetei elégtek, szétszóródtak. Egy szál ruhában maradt bútorai és jegyzetei szemétdombbá változott törmeléke közt. Így nőtt az erdélyi tudós jelképévé mindnyájunk szemében, azé, aki egy élet szorgalmas munkáját kell esetleg a semmiből újrakezdje, mint néhai való Páriz Pápai Ferenc, elődje, aki Enyeden, a kuruc-labanc világ pusztításai után »romlott scholánknak hamva közt« kezdte meg fordítgatni Calvin Institutióját." (*Min dolgozik az erdélyi tudós?* 1945. május 20.)

Készít vérbeli bulvárújságíróhoz illő „halottas-házi" interjút is: az EMKE agg elnökének, Pákéi Sándor Józsefnek halálakor az özvegyet és az utcabizalmit, később tüntetésen lelőtt bőrgyári munkás szomszédait látogatja meg és kérdezi az elhunytakról. Sztárinterjút is készít, az 1946 augusztusában Kolozsváron szereplő Jávor Pállal beszélget annak öltözőjében, és csípős megjegyzésekkel ostorozza a sztárkultuszt, a nevetségesen viselkedő rajongókat.

Egyik glosszájában örömmel nyugtázza, hogy különféle pártok színeiben több író is szerepet kapott az ideiglenes nemzetgyűlésben, harcias retorikával bizonygatva, hogy korábban „Egy megveszekedett eszmei frazeológia dadogói és demagógjai, a »vérvalóság« és más hibbantság megszállottjai az ingatag magyar tömegeket ostoba és gyalázattal végződő háborúba szédítették.” (*Írók az országvezetésben*, 1945. április 12.)

Mihelyst az első hónapok feszültsége csökken, Jékely írásaiban (ahogy a Világosság teljes anyagában is) csökken a szovjet vagy román hatalommal szembeni óvatos vagy túlbuzgó hangnem, a baloldaliság kényszeres bizonygatása. Már nem jelentéktelen szovjet szerzők munkáit dicséri, hanem a például a Mojszejev táncegyüttes fellépése kapcsán a néptáncot klasszikus elemekkel keverve színpadképessé tevő koreográfia és a Nizsinszkij féle klasszikus balett viszonyáról elmélkedik. (*Nizsinszkyéktől Mojszejevékig*, 1945. december 9.) A harcias lendület és az erőteljesen retorizált stílus immár elsősorban az olcsó siker érdekében a közízlésnek hódoló színházi produkciókat veszi célba. A Farkas Imre *Cseregyerekek* című operettjének bemutatójáról írott tudósítás például ezzel az összefoglalóval indul: „Egy zacskó jóféle alföldi tősgyökér, egy tégely hajdúsági bajuszpedrés, néhány lélegzetvételnyi cifra káromkodás, egy pint hegyes sercintés s néhány icce cipszer diákromantika – íme a recept, melynek szemmel tartásával ez a szirupos dallam és mondókamassza operetté állt össze”. (*A Cseregyerek*, 1946. február 18.) A változtatásokat követelő mozgósító szándék az írói felolvasóestek szervezési kérdéseire (és nem a felolvasandók tartalmára) vonatkozik. (*Reformot az irodalmi estélyek rendezésében*, 1946. július 19.)

Noha Balogh Edgár „irodalompolitikusnak” nevezi, mint láttuk, az irodalompolitikai irányelveket nem Jékely, hanem Nagy István jelöli ki. Művészetpolitikai elveit az 1945. november 21-i

számban egy képzőművészeti tárlat kapcsán fogalmazza meg Jékely Zoltán. Felfigyel arra, hogy a kiállított művek egyike sem hirdet valamilyen tant, miközben az íróktól éppen ezt várják. „Az irodalmi hangadók ugyanis (…) az íróktól nem kevesebbet kívánnak, mint hogy lehetőleg tőmondatokban és feltétlenül a jelen valóságairól írjanak, felvilágosító, népművelő célzattal s hogy művüket az idő kívánatos selejtező szűrőjének kikerülésével egyenest a kultúrára szomjas, elhanyagolt tömegek közé juttassák.” (Jékely, 1945)

A kettős kódolású zárlat a Szovjetunióra való utalással klaszszikus példája annak, hogyan lehetett az irányelvekkel nem egyező véleményt megírni. „A végső választ mégis az a könyörtelen idő adja meg, amely nem ismer polgárt és parasztot, urat és szolgát – csak tehetséget. S az időnek ezt a döntőbírói tisztjét ma már a Szovjetunióban is számon és tiszteletben tartják.” (*A vásárhelyi képzőművészeti kiállítás tanulságai,* 1945. november 21.)

Az írás és az íróként való érvényesülés lehetőségeit nem is ábrázolhatja másként, mint optimistán. Az 1945. karácsonyi lapszámban a magyarországi irodalom helyzetét vázolja fel, „rom irodalomként” jellemzi, amelyben „a magyarországi író manapság kísértetként kóválygog egykori lakása romfalai között, könyveinek és bútorainak hamvában gázolva, mint Márai Sándor, vagy a háború névtelen katonaáldozatainak sírjaira tereget egy-egy szál virágot, mint Illyés Gyula”. Konkrét műveket nem emel ki, de bízik a Szovjetunióból visszatért szerzők (Illés Béla, Háy Gyula, Balázs Béla, Gergely Sándor) hatásában és abban, hogy rövidesen „az íróknak egyre hallhatóbbá válik a szavuk: majdnem mind belefolynak a napi politikába is vagy legalább közművelődési síkon fáradoznak (…) Ha kenyeret soványat is, de szerepet bőséggel kaptak, álmuk, ha mégoly zilált körülmények közt is, de bizonyára a megvalósulás szélén áll.” (*Virág a törtderekú cseresznyefán*, 1945. december 25.)

Ritkán, de előfordul, hogy egy-egy történelmi eseményről való megemlékezés nem feltétlenül követeli meg a lap vezető ideológiájának hangoztatását. Július 14-e, Franciaország nemzeti ünnepe, a Bastille lerombolása akár kínálhatná az alkalmat a nép forradalmi szerepének elemzésére (a 14-i lapszámban ebben a megközelítésben is említik). Két nappal később Jékely Zoltán publicisztikája, *Emlékezés egy nyolc év előtti július tizennegyedikére* viszont már személyes hangú, nosztalgikus megjelenítése1937-es párizsi kalandjainak, Jékely-novellába illő jelenetekkel. Apja, Áprily Lajos fiatalkori alakját idézi, aki „1909-ben 19 éves korában 150 koronával és egy ócska kézitáskával vágott neki Kolozsvárról Baudelaire és Verlaine városának, mint valami Balzac regényhős, hogy másfél hónapnyi padlásszobázás, éhezés és szörnyű szívszúrások után hazatántorogjon a legszörnyűbb betegséggel: a Páris-nosztalgiával szívében, melyről akkor még nem tudhatta, hogy örökölhető". (*Emlékezés egy nyolc év előtti július tizennegyedikére*, 1945. június 16.)

Arról, hogy hogyan élte meg a rövid újságírói korszakát Jékely, családi levelezése nyújt némi támpontot. Az átmenetiség, bizonytalanság, családtagokért való aggódás fogalmazódik meg bennük. „A Világosságnál dolgozom. De minden átmeneti." - írja 1945. január 28.-án Áprily Lajosnak. Pár hónap múlva már a magyar intézményeket, elsősorban az egyetemet sújtó megszorításokról ír. „A magyar intézmények körül szorul a hurok. A struggle for life megint nagyon régi írókkal és szavakkal kezdi ölni az emberek életkedvét. Mindazonáltal maradni szándékozom, amíg ki nem rúgnak valamiért." (Jékely, 2013. 438)

1946 augusztusában Jékely már a Budapestre való visszaköltözés mellett döntött, e mellett és ez ellen felhozott érvei közt szerepel a napilapos munka könyvtári munkával való felcserélésének szándéka is. „Mi is visz ki innét? 1, A családdal való egy fedél alatt élés vágya 2, a múzeum (ti. a Széchényi Könyvtár) nem

szerkesztőség volta 3, hogy Párizs és Velence közelebb van, mint Kolozsvártól. Mi tart vissza? 1) az árulópecsét, melyet homlokomra ütnek az itteni ultraradikálisok 2) a szerencsétlen, szép Kalotaszeg, Székelyföld stb. 3) néhány drága jó barátom, akikkel együtt vészeltük át az utóbbi éveket." (Jékely 2013, 449)

Jékely költői, írói munkássága háttérbe szorul ebben az időszakban. Két prózakötete jelenik meg: a *Minden mulandó* című kisregény (Marosvásárhely, 1946) és *A halászok és a halál* című elbeszéléskötet (Kolozsvár, 1946). Több verset, versfordítást közöl az 1946. július 2-én induló Utunkban, de ebben az időben a próza (és a napilapos újságírói penzum) foglalkoztatja, önálló verseskötettel nem jelentkezik.

A Világosság különösen az első hónapokban, illetve ünnepi (ekkor még karácsony, húsvét, május 1.) lapszámaiban közölt verseket. Ezek eleinte a híroldalakon, keretben közölt versek (pl. Ady Endre*: Isten harsonája*, József Attila: *Munkások*), amelyek kifejezetten politikai üzenet funkcióval bírnak. Aminthogy üzenete van annak is, hogy 1945 tavaszáig többször is közölnek dilettáns munkásköltők gyengécske verseiből.

Jékely öt alkalommal jelenik meg költőként az őt újságíróként alkalmazó Világosság hasábjain (néhány fordítását nem számítva). Első két írása éppen vers. A lap 1944. október 25-i számában az *Október* című verse, 1944. november 4-én pedig, abban a lapszámban, amely Horthy lemondásáról és Szálasi nemzetvezetővé való kinevezéséről ad hírt, az *Őrült velők* hírfej helyén megjelent közlése akár szerkesztőségi állásfoglalásként vagy a címoldal híreihez kapcsolódó kommentárként is értelmezhető. „Ott kívánom már látni társaságotok, / kik ezt a szörnyűséget ránkhozátok / mert odavalók vagytok holmi ronda / ordináré vásári pantheonba."

Versben siratja halottait is: az 1945. november 3-i szám *Kiáltás halottak* után című versét, az 1946. húsvéti lapszám *Feltámadás* című versét közli. Az *Összegyűjtött versek*ben „Mikecs László

emlékére” ajánlott vers itt tágabb, a háború minden áldozatát magába foglaló mottóval jelenik meg: „Tisztelgés Halász Gábor, Mikecs László, Szerb Antal és még ötvenmillió emléke előtt, akik véres áldozatul múltak ki a veszett Mars-isten oltárán”.

Arra a tanulmány elején feltett kérdésre, hogy miképpen került az új hatalom berendezkedéséért küzdő baloldali napilap újságírói közé Jékely Zoltán, lírai formában ő maga felel meg. Az 1945. május 13-i lapszámban az enyészet, a szerelem, az álmok és finom kulturális utalások költője új szerepet keres és vél megtalálni önmaga számára *A harminckettedik tavasz* című (*Összegyűjtött versei* közül hiányzó) születésnapi versében: „Most élni kell és nem emlékeinkkel / bajmolódni / Pattantsd le arcom / sápadt, vértelen epidermisét, / hogy új csókokra még méltó legyek, / s új hittel töltsenek meg új misék // Nem kellesz bús, temetési menet / nem kelletek kísértetek, / én egy óriási lakodalmi / vigasság vőfélye szeretnék lenni / hogy bősz torokkal kiabáljam ottan / éljen a Béke, a Mirtuszos mennyasszony, / s vőlegénye a daliás Szabadság!”

Mint tudjuk, „óriás lakodalmi vigasság” helyett nehéz esztendők, „bősz torokkal” való kiabálás helyett hosszas elhallgattatás következett.

Hivatkozásjegyzék

BALOGH Edgár (1944) Hídverők. Világosság, okt. 18., p. 1.

BALOGH Edgár (1981) Hét próba. Szolgálatban. Budapest, Magvető Könyvkiadó. 153. p.

KÁNTOR Lajos (é.n.), [1992] Itt valami más van. Erdélyi Krónika 1911–1959 c. Héttorony Könyvkiadó, h.n.

JÉKELY Zoltán (1945) A vásárhelyi képzőművészeti kiállítás tanulságai, Világosság, nov. 23., p. 3.

JÉKELY Zoltán (2013) Jékely Zoltán és Áprily Lajos levelezéséből, közreadja Péterfy Sarolt, Holmi, XXV. évf. 4. sz., pp. 407-453.
MURÁDIN János Kristóf (2004) A megtizedelt város, Korunk, III. folyam, XV. évf., 126. sz. p. 12.
Név nélkül (1945) Beszélnek a zöldágas fogolyvonat boldog utasai. Világosság, aug. 31., p. 1.
Név nélkül (1945) (cím nélkül). Világosság, aug. 31., p. 3.

„Irodalmibb ifjúsági irodalmat!”

A gyermekkép alakítása a Gheorghiu-Dej
korszak ifjúsági lapjaiban

Mottó
„Legyen bár gyermek, még kicsi, a kommunizmust építi”
(Veress Zoltán)

1. Viták a gyermekirodalomról

Az egyén társadalomba való beilleszkedésének első szakasza a beszéd (az anyanyelv) elsajátítása, az irodalom a szocializáció másodlagos eszközei közé tartozik. A gyermekirodalom szerepe hagyományosan az, hogy értelmezési technikákat, tájékozódási pontokat biztosít a fiatal olvasó számára, amelyek segítségével az felismeri a világában uralkodó rendet és megtanul tájékozódni e rend sajátos szabályai között. A gyermekirodalom ezen, végső soron didaktikus funkcióját a gyermekolvasó fantáziájának, érdeklődésének, nyelvi kreativitásának megragadásával, vagyis esztétikai, retorikai elemek segítségével tudja betölteni. A nevelődés eszközeként és a pihenés, szórakozás egyik módjaként egyaránt felfogható irodalomolvasás nemcsak a gyermekolvasó világképének tágításában játszik szerepet, hanem az adott világkép aktuális hatalmi célirányos formálásában, sőt akár szűkítésében is. „Miközben látszólag tiszteljük a differenciálatlan gyermeki látásmódot, amely képtelen meglátni a császár új ruháját, az ipari forradalomtól napjainkig számtalan olyan könyv íródott, amely elnyomja a gyermeki látásmódban rejlő anarchiát, és helyette arra tanít, hogyan ismerjük fel a császár hatalmát.” (Foulkes 1983: 45)

A gyermekirodalomban spontán módon benne rejlő propagandisztikus lehetőségek kiaknázása nem a kommunista hatalom találmánya, a didaktikus vonatkozásoktól el nem választható (mert a világot – vagy akár még annak nyelvét is – tanuló, megismerő, formálódásban levő olvasónak szánt) gyermekirodalom tekintélyes hányadában kimutathatók propagandisztikusként is értelmezhető vonások. (Isaac Kramnick egyik tanulmányában például azt vizsgálja, hogyan jelenik meg az ipari kapitalizmus és a polgári rend ideológiája a kora tizenkilencedik századi népszerű gyermekirodalmi munkákban.) (Kramnick 1980: 203–240)

Propaganda és (gyermek)irodalom kapcsolatának vizsgálatában különbséget kell tennünk az agitációs és az integrációs propaganda között. (Ellul 1973: 81) Míg az előbbi szubverzív módszerként egy adott rendszer megdöntését, az ellenállás megtörését, a mozgósítást tűzi ki céljául, az utóbbinak elsősorban az a célja, hogy a már kialakult rendet megőrizze, azt automatikusan elfogadtassa. Ezért lesz a forradalmakat követő korok jellemzője az egyszerűségre való törekvés, a komplex formák, nyelv, képi világ elvetése, a sajátos mítoszok megteremtése, a művészet szubverzív erejének felismerése, s ennek kordában tartására a cenzúra megerősítése. Az, hogy egy rendszer mennyire tekinti propagandaeszköznek a gyermekirodalmat, gyakorlatilag azon mérhető le, hogy a klasszikus ellentétpárokban (*dulce et utile, delectare et educare)* leírható vonások közül milyen szerepet biztosít a gyermekirodalom didaktikus vonásának. Minél erősebben támaszkodik az irodalom tanító/nevelő jellegére, annál inkább fontosnak tartja az olvasóhoz eljutó információ célzatos szűrését, az olvasmányokból körvonalozódó eszmények, követendő és elrettentő példák adott doktrínába illeszkedő válogatását.

Farkas János, a Napsugár főszerkesztője a Korunk 1961/10-es számában a gyermeklap szerkesztése kapcsán felmerülő problémákról írván egy olyan, alapvetően didaktikus gyermekirodalom eszményét rajzolja fel, amelynek célja az új (kommunista) esz-

méknek megfelelő ember megformálása. Úgy véli, ennek érdekében kötelessége az írónak „a gyermek figyelmét a mindennapi élet és a munka hősiességének lehetőségére felhívni.” (Farkas 1961) Farkas cikkére ugyancsak a Korunk lapjain reagálva Dáné Tibor *Irodalmibb ifjúsági irodalmat* című kétrészes írásában feltérképezi a romániai gyermekirodalom aktuális helyzetét, és amint a címválasztásból is sejthető, esztétikailag igényesebb, a gyermek- vagy kamaszolvasó életkori igényeit jobban szem előtt tartó gyermek- és ifjúsági irodalmat sürget. (Dáné 1962a)

Leszögezi ugyan, hogy az irodalom célja a(z ideológiai) nevelés („Célunk: a pártos, kommunista ifjúsági irodalom, mert harcos, fegyelmezett, boldog embereket akarunk nevelni gyermekeinkből a szocialista építés és társadalom számára.”), de nyomatékosan figyelmeztet arra, hogy a jelenlegi gyermekirodalom tekintélyes hányada szélsőségesen didaktikus, s ennek érdekében „irodalmiatlan” módszereket használ, nem veszi figyelembe a gyermekolvasó életkori sajátosságait, és gyakran egyszerűen nem üti meg a kívánt esztétikai mértéket. „Semmilyen tematikai szükséglet nem indokolhatja az olyan verbális tantörténetek megjelentetését, amelyek világosan tükrözik, hogy szerzőjük még csak meg sem kísérli irodalmi eszközökkel megoldani művészi nevelői feladatát.”

Az esztétikai érték és a valós olvasói igényeknek való megfelelés fókuszba állítása eretnekségként hangozhatott, hiszen az „irodalmibb ifjúsági irodalmat” igény megfogalmazása csaknem egy éven át tartó vitát kavart. Először Izsák József védi a didaktikus gyermekirodalom fontosságát, „hibás, helytelen, polgári világból maradt előítéletnek” nevezi Dáné esztétikai hiányosságokra való hivatkozását, és Nagy István közelmúltban megjelent *Ácsék tábort vernek* című könyvét hozza fel követendő példának. (Izsák 1962) Utóbb az akkor nagytekintélyű írónak, sőt közéleti szereplőnek is számító Nagy István is megszólal, aki a kommunista fejlődés-mítoszra támaszkodva elutasítja a gyermekolvasók kü-

lönböző érdeklődéssel és érettséggel rendelkező életkori csoportokra való osztását („a műveltebb kommunista szülők s a művelődés fókuszainak közelében élő gyerekek – ha mindehhez ésszerű táplálkozás és a sport is hozzájárul – felfogó képessége, öntudata, sőt biológiai alkata is korábban beérhet"). Ugyancsak elutasítja a klasszikus gyermekirodalom tekintélyes hányadát, mivel az egyéni vágyak vagy spontán kialakuló közösségek hőse helyett a szervezett pionír- vagy IMSZ közösségbe tartozó „kollektív erőfeszítések hősét" kéri számon az íróktól. (Nagy 1962)

A vita kirobbantója válaszcikkében a korabeli retorikai szabályok szerint jár el, nem annyira a klasszikus gyermekirodalom hagyományára, hanem elsősorban a vitapartnerek által is említett szovjet gyermekirodalom néhány, a maga korában kanonikusnak mondható példájára hivatkozik (Gajdar: *Timur és csapata*, Makarenko: *Új ember kovácsa*), hogy még egyszer leszögezhesse esztétikum-centrikus álláspontját: „akár ifjúságnak, akár felnőtteknek szánt művészetről vagy irodalomról legyen is szó: *a művészetben és irodalomban az esztétikum az eszmei mondanivaló létezési formája*." (Dáné 1962b. Kiemelés D. T.)

A Korunk lapjain lezajló *esztétikum versus didaxis* vita a kommunizmus (s ezen belül az itt vizsgált Gheorghe Gheorgiu-Dej-korszak) évei alatt írott gyermekirodalom alapvető funkciójára hívja fel a figyelmet. A berendezkedő kommunista államhatalom a gyermekirodalmat propagandisztikus eszköznek tekintette. Mivel publikálni csakis az államhatalom által jóváhagyott csatornákon keresztül lehetett, a megjelenő műveknek alkalmazkodniuk kellett a folyton változó, hol szigorodó, hol enyhülő, tematikai restrikciókat támasztó, majd azokat feloldó mindenkori elvárásokhoz.

Jelen kutatásban azt vizsgálom, milyen szerepet játszott az irodalom két (9–14, illetve 6–14 éves) gyermekeknek szánt folyóiratban, a Pionírban, illetve a Napsugárban. Az itt közölt szövegek tekintélyes hányada (kisebb-nagyobb átdolgozásokkal) utóbb az

egyes szerzők verses-, illetve elbeszélés-köteteiben, önálló könyv formában is megjelent. Ha a propagandisztikus célokat vesszük figyelembe, a folyóiratokban való megjelenés potenciálisan nagyobb hatást gyakorolhatott, hiszen (a sok helyen kötelezővé tett előfizetésnek és a szervezett értelmező tevékenységeknek köszönhetően) tekintélyes számú gyermekolvasóhoz jutott el.

A folyóiratokban megjelenő szövegek túlnyomó része valóban nem más, mint a hivatalos tananyag kiegészítőjéül szolgáló irodalmi adalék, amely az oktatás és a szervezett pionírtevékenységek során zajló, lehető legjobban ellenőrzött ideológiai nevelés céljait szolgálja. (Nem szabad elfelejteni, hogy az iskolában, pionírfoglalkozásokon elhangzottakat legfennebb informális szinten, családi körben lehetett kritikával illetni, amennyiben a szülők vállalták az ellentmondás kockázatát, ám az így szerzett tudás nyilvánosan továbbra is kimondhatatlan maradt. A felnövekvő generációk számára tehát elvileg csak az öncenzúra vagy a „ferdített" tudattal való élés lehetősége adatott meg (Luka 1982: 58).) Hogy a gyakorlatilag a legzsengébb gyerekkortól véghezvitt ideológiai nevelés mégsem tudott tökéletesen megvalósulni, annak legfőbb oka nyilván az volt, hogy a hirdetett és az egyén által tapasztalt valóság a 80-as évekre olyannyira kiáltó ellentétbe került egymással, hogy azt már a propagandisztikus eszközökkel konstruált tudat sem lehetett képes problémátlanul elfogadni.

Nagyon ritka, hogy egy-egy irodalmi szöveg a hivatalosan hirdetendő ideológiát kikerülő, esetleg azzal (ha nem is nyíltan, de) szembeforduló, szubverzív szerepet töltsön be. Ennek egyik eszköze paradox módon az esztétikai igényesség. A végtelenségig ismételt klisékből építkező „verbális tanmesék" és hazafias rigmusok szövegtengerében egy-egy valós esztétikai mércét megütő vers (mert többnyire versekről, verses mesékről van szó) azzal, hogy más (ha mégoly ártatlan) témát választ, és azt a megszokottól eltérő eszközökkel fogalmazza meg, már a hatás-ellenhatás elve alapján is kiemelkedik a többi közül. Ez a kiválás segítheti

aztán azt a kettős kóddal történő, vagy csupán a nyilvánvalóként felkínált értelmezést részben megváltoztató olvasásmódot, amely már kritikával vagy iróniával viszonyul a hivatalos ideológia által előírt irodalomértelmezési gyakorlathoz. Ezek a szövegek tehát elsősorban megfelelő értelmezés esetén válhatnak „kettős értelművé", látens szubverzivitásról van szó, amely a felszínen, a szüzsé, a szavak, ritmikai megoldások stb. szintjén valósul meg.

2. A Pionír

2.1. A lapszerkesztési elvek változásai

A 9–14 éves gyermekeknek szánt Pionír című hetilap 1951. június 10-én az Ifjúmunkás Szövetség Központi Bizottságának mozgalmi lapjaként indul Bukarestben. 1953 szeptemberétől 1956 februárjáig a frissen létrehozott Magyar Autonóm Tartomány központjában, Marosvásárhelyen, a pionírszervezetek tartományi lapjaként a Tartományi Néptanács kiadásában jelenik meg. Ezután ismét Bukarestben adják ki, ezúttal már az Országos Pionírtanács lapjaként 1967. november 21-ig, amikor átadja helyét az induló Jóbarátnak.

Mozgalmi lap lévén célja már nem a gyermekolvasó szórakoztatása, illetve szórakoztatva nevelése, hanem az ifjúság célzatos, uralkodó ideológiának megfelelő formálása. Fazekas János (ekkor az Ifjúmunkás Szövetség Központi Vezetőségének /IMSZ KV/ titkára) első számban publikált köszöntőjében a korabeli militarista retorika szellemében így fogalmazza meg az induló lap célkitűzéseit: „Szervezetünk a lappal magyar nyelvű pionírjaink és iskolásaink kezébe újabb fegyvert ad, olyan fegyvert, amellyel sikeresen harcolhatnak feladataik végrehajtásáért", továbbá megfogalmazza a gyermeknevelés alapelvét: „Pártunk és szervezetünk iránti határtalan odaadás szellemében kell pionírjainkat nevelni".

Egy évvel később Bokor András (ugyancsak IMSZ KV tag) elégedetten nyugtázza (ugyancsak vezércikkben), miszerint: „Megjelenésének egy esztendejében a Pionír arra nevelte olvasóinak tízezreit, hogy szeressék a Pártot, hogy odaadó ragaszkodással kövessék abban a harcban, melyet a dolgozó nép élén, a szocializmus felépítéséért vív. Sosem feledkezett meg a lap arról, hogy megmagyarázza, mennyi mindent köszönhetnek hazánk dolgozóinak gyermekei a Pártnak, hogy boldog gyermekkor, lehetőség a tanulásra, a pionírélet, a pionírtáborok, a bukaresti Pionírpalota, a pionírházak és még sok-sok más mind a Párt harcának eredménye. A gyerekek hazafias nevelésének feladatát csak akkor töltheti be a Pionír, ha ezen az úton halad tovább, ha a haza, a Párt, a Szovjetunió és Sztálin elvtárs iránti lángoló szeretet szelleme hatja át a jövőben is minden cikkét, minden sorát."

A személyiségformálás (öntudatos pártkáderré nevelés) hármas eszköze az önállóságot feladó, vak engedelmességre nevelő fegyelmezés, a különbséget és ezzel a különállást is elmosó egységesítés, illetve a pártideológiai képzés. (Manolescu 2004: 215)

A Pionír által (különböző időpontokban különböző fokú) agresszivitással közvetített értékrend és gondolkodásmód gyakorlatilag az ország minden egyes 9–14 éves gyermekéhez eljutott, hiszen mind a pioníroknak, mind pedig a szervezet soraiba még fel nem vett (esetleg származásuk miatt onnan eleve kizárt) ún. „tanulóknak" egyaránt kötelező volt rá előfizetni. A lapban közölt egyes írások kifejezetten a pionírtevékenységek megszervezésére tartalmaztak utasításokat, technikai leírásokat, másokat viszont „osztag vagy csoportgyűléseken" kellett megbeszélni, „feldolgozni".

Mozgalmi lap lévén a Pionír eleinte csupán minimális önállósággal rendelkezett, anyaga különösen az első időkben (a Marosvásárhelyre való átköltöztetéséig) szinte szó szerint megegyezett román testvérlapja, az ugyancsak az IMSZ KB által kiadott Pionierul, illetve a Scânteia Pionierului anyagával. Ez alól gyakorlatilag csak a magyar diákok által beküldött olvasói levelek, illetve

néhány (Kányádi Sándor, Majtényi Erik, Páskándi Géza által jegyzett) vers jelent kivételt. A Pionír lapjain megjelenő írások javarésze voltaképpen kettős idézetnek tekinthető, hiszen a román nyelvű lapokból átvett szövegek jelentős hányada a Pionierszkaja Pravdából származik. A szovjet pionírok lapja témaválogatás és szerkesztés szempontjából mindvégig példaképéül szolgál, „itt mindig megtaláljuk az iránymutató, tanító, bátorító cikkeket" – fogalmazzák meg a fennállásának 25. évfordulójára Lenin érdemrenddel kitüntetett szovjet laptestvér köszöntésében. (1950/3.)

A megjelenés helyének, illetve a lapot kiadó szervezetnek a változása nagyjából egybeesik az ötvenes-hatvanas évek főbb, a korabeli diszkurzust is érintő változásaival. Jóllehet a továbbiakban a Pionírban megjelent szépirodalmi alkotásokat vizsgálva egy korszakként tárgyalom az 1950–1964-es időszakot, az alábbiakban részletesebb lebontásban felvázolom az egyes alkorszakok jellemzőit. Annak vizsgálatára, hogy a Pionír az adott időintervallumokban milyen paraméterek közt töltötte be a maga agitációs szerepkörét, az alábbi tényezőket használom támpontként: a szépirodalom lapban betöltött szerepe és a lap általános összképe (ideértve – a vizualitásra általában nagyobb súlyt fektető gyermekolvasóknak szánt kiadványról lévén szó – a fotó- és képanyagot, a témaválasztást és retorikát).

1. Az első időkben a lap a legszorosabban vett politikai nevelés feladatkörét tölti be, szektárius szigorral közvetíti a gyermekolvasó felé a Párt elvárásait. A szépirodalom gyakorlatilag dekorációs, szimbolikus szerepet játszik: a versek (próza szinte egyáltalán nincs ezekben a lapszámokban!) többnyire a kommunista ünnepkör egy-egy jeles napjához kapcsolódva jelennek meg. A lap illusztrációs anyaga elsősorban győzelmet ünneplő felvonulásokon vagy különböző közmunkák során (kalászszedés, szüret stb.) mutat gyermekszereplőket. Nemcsak a szövegekben, hanem a vizuális megjelenítés síkján is állandó a Párt romániai vezetőire (elsősorban Gheorghe Gheorghiu-Dejre), az illegalista

korszak hőseire, illetve Sztálin és Lenin személyére tett utalás. Az ellentétezésre épülő vizuális ábrázolás pontosan jelzi a sztálinista személyi kultusz éveinek mitizáló szemléletét: hatalmasra nagyított Sztálin, Lenin, Gheorghiu-Dej (ritkábban névtelen Vöröskatona vagy Zoja Koszmodemszkája, a „hős partizánlány") portré mellett, azokra felnézve apró, általában egészalakosan ábrázolt pionírnyakkendős gyerekek állnak. A mitizálás az ellenségkép megformálásában is szerepet játszik: a gyűlöletversekben, illetve a hasonló érzelmi indíttatású, hasonlóan propagandisztikus célú kiselbeszélésekben a külső (imperialisták, Tito stb.) vagy belső (kulákok, reakciósok, papság stb.) ellenség a mitikus gonosz attribútumaival (testi deformáltság, állati jegyek stb.) ruházódik fel.

A korabeli retorika agresszivitását jelzi az értékrend elfogadására alkalmazott, bio/fizikai folyamatokra építkező metaforasor rögeszmésen visszatérő használata. A Pártnak az IMSZ-en, illetve Pionírszervezeten keresztül érkező, a Pionírban közzétett utasításait az olvasók feladata „elsajátítani", „magukévá tenni", „feldolgozni". Mindez a kapcsolódó „határtalan odaadás", „önfeledt" stb. jelzőkkel együtt megteremti a passzív, önálló gondolkodásra, cselekvésre képtelen befogadó eszményképét, azét a személyét, aki aztán a megfelelő célok érdekében az éppen aktuális külső vagy belső ellenséggel szemben aktivizálható.

2. 1953–56 között, mialatt a Pionír a Magyar Autonóm Tartomány lapjaként jelenik meg, előtérbe kerül a regionális sajátosság. A nagyobb tömegeket megmozgató különböző eseményekről (Augusztus 23-i, Május 1-i felvonulás) szóló beszámolók, fotóanyag elsősorban az adott régióra (MAT), illetve központjára, Marosvásárhelyre összpontosít. A tudósítások is elsősorban a MAT területéről, illetve a magyarság lakta régiók eseményeiről szólnak, a fővárosi pionírélet hírei között is túlsúlyban vannak a bukaresti magyar iskola pionírtevékenységeiről szóló információk. Az illusztrációs anyagra jellemző a magyar/székely népviselet és pionírnyakkendő ikonértékű együttes ábrázolása.

Fokozatosan csökken az ellenséget ostorozó írások aránya, ezzel párhuzamosan a korábbi militarista retorika is oldódik valamelyest. Előtérbe kerül a munka mennyiségével mérhető hazaszeretet témája, az ország gazdagságának, szépségének leltárba vétele mellett megjelenik a szülőföld, a szűkebb régió szépségeinek dicsérete. A helytörténeti írások, népmondák, népköltészeti alkotások stb. segítségével kísérlet történik a (noha mindvégig másodlagos fontosságúnak ítélt) kommunista világkép és értékrend sajátos, regionális értékekre, regionális hagyományra alapozó változatának megteremtésére.

3. A Bukarestbe visszakerülő Pionír már az „olvadásnak", „enyhülésnek" nevezett korszak mozgalmi gyermeklapja. Továbbra is fontos szerepet játszik a pioníréletre, illetve a pártfegyelemre való nevelés. Csökken a regionális érdekeltségű témák aránya, ellenben viszonylag nagy súlyban vannak jelen a gyermek/kiskamasz olvasók érdeklődési köréhez igazodó jegyzetek, tudósítások, cikkek (tudományos és technikai újdonságokról, űrkutatásról, művészetekről vagy a közösségi élet egyes „pártsemleges" rendezvényeiről pl. karnevál, sportesemények stb.). A regionális jelleg csökkenése és az oldódás a figurák vizuális megjelenítésében is tetten érhető, nagyjából eltűnik a népviselet, a kötelező iskolai, illetve pioníregyenruha mellett feltűnik a „polgári", utcai viselet. Nemcsak fikcionális síkon (különböző elbeszélések, regényrészletek hősei esetében), de a tudósítások többnyire néven nevezett, azonosítható szereplőinél is változatosabbá válik a tevékenységek köre. Míg az ötvenes évek elején kizárólag pionírtevékenység, tanulás vagy közmunka során, tehát gyakorlatilag közéleti szerepben ábrázolták az egyes szereplőket, itt már szerepet kap a magánszféra is. Pihenő, hobbitevékenységben elmerülő, szórakozó (sőt a hatvanas évek elején teret hódító, deviánsnak, elítélendőnek bélyegzett twist és rockzenére táncoló) fiatalok is megjelennek a szövegekben, képanyagban. Az irodalom itt már szolgáltatás szerepet is játszik: a fontosabb eseményekre készülve

(elsősorban Augusztus 23-ra, illetve December 30-ra, de akár olyan kisebb jelentőségű eseményekre is, mint egy tábori ünnepség, évzáró ünnepély vagy akár egy-egy pionírgyűlés) a Pionír egész oldalas versösszeállítást, egyfelvonásos jelenetet, zenés-táncos összeállítást, szavalókórus számára összeállított műsortervet közöl.

2.2. Az olvasó fantomképe

Propagandisztikus céljait nyíltan vállaló lapról lévén szó, a pionírkorú, tehát 9–14 éves (de nem feltétlenül a szervezet kötelékeibe tartozó) gyermekolvasók egymást követő évfolyamai a nekik szánt hetilap hasábjain nem önnön képmásukkal, hanem az idealizált pionír figurájával szembesülhettek. A kommunista propaganda voltaképpen a valóság szurrogátumaként funkcionált (Pipes 1998: 289–290), célja immár nem a létező megszépítése, deformálása, hanem egy olyan fiktív világ megteremtése, amely hiába áll ellentmondásban az egyén mindennapi tapasztalataival, az kénytelen úgy viselkedni, mintha realitásnak fogadná el. A Pionírban megjelent versek, elbeszélések, de a szorosan vett sajtóműfajok (cikkek, tudósítások) is a pionír ideáltipikus figuráját rajzolják fel. Viselete az iskolai egyenruha és az emblematikus pionírnyakkendő, tevékenysége pedig csupán részben az életkora és helyzete (iskolás) alapján feltételezhető tanulás, elenyésző mennyiségben az otthoni, házkörüli segédkezés, legfőbb elfoglaltsága és kedvtelése a különböző közmunkákban való részvétel. Semmilyen ezektől eltérő érdeklődése nincs, az egyéni kezdeményezés kimerül a közmunka éppen gyakorolt változatától eltérő, ám még hatékonyabb változatok kitalálásában és véghezvitelében. Az alvás kivételével gyakorlatilag minden pillanatban közösségben (tehát szem előtt) van, nem rendelkezik szabadon használható magánidővel. (Még az olyan, alapvetően magányos tevékenységet, mint az olvasást is olvasókörök és irányított olvasmány-megbeszélések fogják/fognák keretbe.) Kényszeres akti-

vitási lázban ég, egy fotó tanúsága szerint a vakáció első napján a „szünidei munkatervet” beszélik meg a pionírok. A munka szerepének hangsúlyozása összhangban áll a Makarenko-féle, a világháború során elárvult, kisebb-nagyobb bűntetteket is elkövető gyerekek szó szoros értelmében vett munkatáborai számára kidolgozott pedagógiai eszménnyel.

Ahogy a RNK Pionírszervezetének szabályzata összekeveri a kötelesség és a jog fogalmát, és előbbit mindvégig az utóbbi kategóriában tárgyalja, úgy a gyakran emlegetett, és a Párt jótéteményének elkönyvelt táborok, hétvégi programok is voltaképpen jobbik esetben az ellenőrzés alá vonás és egységesítés eszközei, rosszabb esetben pedig egyszerűen az intézményesített gyermekmunka különböző formái. Az írásokból így körvonalazódó, a lap potenciális olvasói számára követendő példának szánt gyermekszereplő tehát az RNK Pionírszervezetének Szabályzatát testesíti meg.[1] A propagandairodalom által szimulált valóság működésének vakfoltjaira éppen egy író hívja fel a figyelmet. Lev Kasszil, a *Vologya utcája* című korabeli ifjúsági sikerregény szer-

---

[1] Lásd RNK Pionírszervezetének Szabályzata III. évf. /104., 1955. szept. 8.

A Pionír kötelességei és jogai címet viselő II. sz. paragrafus a következő kötelességeket írja elő: teljesíteni a fogadalmat, szorgalmasan tanulni, fegyelmezettnek lenni, mind az iskolában mind azon kívül, tisztelni a felnőtteket, a munkát megtiszteltetésnek tekinteni, tevékenyen részt venni benne, segítségére lenni szüleinek, becsületes, igazságos, szerény és jó elvtársnak lenni, gondoskodni a kisebbekről, foglalkozni testneveléssel. Ezzel szemben a jogai abban állnak, hogy mindezt szervezett formában megteheti, vagyis: „részt vehet csoportjának minden munkájában”, részt vehet a pionírszervezet munkájával kapcsolatos kérdések megvitatásában, a pionírházak működésében, kérhet ajánlást az IMSZ kötelékébe való belépéshez, és végül választhat és választható. Amint látható, csupán ez utóbbi tekinthető valóban jognak.

zője, egy bukaresti író-olvasó találkozón így foglalja össze a valóság- és jellemábrázolás írói módszerét: „Az írónak ismernie kell a népet, a jó és rossz embereket. *Ki kell választania egy nagyon jót, ez lesz a tipikus*, akiről ír. Ez tehát nem mindig élő, valóságos gyerek.” (1955/111 kiemelés tőlem V. J.)

Arról az eszményi figuráról szólván, amellyé a konkrét olvasó a lapban közölt útmutatásokat megfogadva változhat, szót kell ejtenünk az ideológiai neveléssel párhuzamos testkultuszról. A sport, a versengés, általában a fizikai erő kultusza a Pionír cikkeiben legalább olyan fontos szerepet kap, mint a tanulásra, munkára való biztatás. A testi és szellemi értékek viszonya így fogalmazódik meg az egyik versben: „A színötös még nem babér. / Izmod is legyen oly feszes, mint szablyaél! / Nyakkendőd arra kötelez: / légy bátor, hű, vidám, eszes, / s erőben legyél oly nemes, / mint vert acél!” (Tamás Mária: *Folyóparton*. 1956/151)

2.3. A Pionírirodalom

2.3.1. Infantilizmus, emancipáció, megfélemlítés

A Pionírban megjelent irodalmi alkotások nyelvi és tematikai vizsgálatát megelőzően azt a világképet kell felrajzolni, amelynek alakítására ezek a versek, elbeszélések íródtak. A Gheorghiu-Dej korszak gyermekirodalmának gyermek-képét vizsgálva feltűnő, hogy két ellentétes tendencia feszül benne egymásnak: az infantilizálás és az emancipatorikus szándék.

Az előbbi voltaképpen a gyermeket csökkent értelmi képességű olvasónak tekintő gyermekirodalmi hagyomány továbbvitele, amelyben szerepet játszik az a tizenkilencedik század kezdetétől megerősödő szemlélet, amely a gyermeket immár nem „vadembernek”, hanem „király gyermeknek”, védelemre szoruló pótolhatatlan értéknek tekintette (Badinter 1999: 174). Ennek a félreértése, eltúlzása áll a nem gyermeki, hanem infantilis világképet tükröző, „gügyögő” hangú (és többnyire nem is élvonalbeli) alko-

tások mögött. Az új ember formálását célul kitűző propagandisztikus gyermekirodalom megőrzi ezt a vonást, ahogy a nyelvhasználatot is. A versek címzettjei tehát a formálódásra váró gyermekek: „Ők is fények / Féltett fényei a népnek, / Napocskái a hazának, szemefényei a Pártnak" (Anavi Ádám: *A párt szíve bennünk lüktet* 1955/119). Ellenkező előjellel ugyan, de tovább él a két világháború közti magyar gyermekirodalom jelentős részének „harsány, elfogult, didaktikus" hangja is (Komáromi 2001: 30).

Az alárendelt helyzetben, passzív szituációban, álnaiv környezetben megjelenő szereplők általában lányok, vagy a többi szereplőhöz képest fiatalabbak.

A propagandisztikus mondanivaló gyakran naiv gyermeki nézőpont, gondolatmenet, viselkedésforma mögé rejtőzve fogalmazódik meg. Ez a fajta álnaivitás rányomja bélyegét a nyelvhasználatra is, hiszen a komikum határát súroló jeleneteket, megoldási módokat kínál fel. A berlini VIT-re érkező román küldöttséget például így fogadja Edit, a kis keletnémet pionír: „A kisleányka karjait kitárta, / rohant a román küldöttség felé, / fent csattogott a zászlók vörös szárnya, / s a kis berlini pionírleányka, / úgy dalolt, mintha minden színes álmát, / édes mosolyát dalba öntené". (Majtényi Erik*: Egy berlini állomásról* 1951/63). Az üdvözlés után a propagandisztikus céloknak megfelelően, de az álnaiv idill szellemében „vidáman csacsogva" Kelet-Berlin újjáépítéséről, a munkások boldog életéről, az imperializmus elleni harcról és a népek testvériségéről mesél.

A másik póluson a gyermek felnőttként jelenik meg, a felnőttekkel egy sorban dolgozik vagy harcol. (A háború vagy az illegalista korszak idején játszódó elbeszélésekben visszatérő figura a röpcédulákat osztogató, vagy a partizánok közt harcoló gyermek.) A pionírszervezet a maga katonai hierarchiájával önmagában is kedvez ennek kvázi-emancipatorikus játéknak, a gyűlések, megbeszélések forgatókönyve (de sokszor a témája is) a felnőttvilág erőteljesen átpolitizált tevékenységeit idézi (pl. meg-

vitatni az éppen aktuális választásokat, a pártkongresszus határozatát stb.). Az elvileg kiskorú, tehát választásra nem jogosult olvasóknak szóló Pionír mindvégig fontos szerepet szán a politikai választásoknak, hol jobban, hol rejtettebben arra buzdítva a gyermekolvasót, hogy családi, ismeretségi körében kampánytevékenységet végezzen. A közügyek iránti érzékenység felülírja a gyermeki ragaszkodást, az egyik versben a megszólaló például hazafias tevékenységre biztatja jelölt édesanyját, hozzátéve, hogy: „Ha jelölt vagy édesanyám, / annyi jót tegyél, / hogy minden kis pionírnak, / jó anyja legyél." (Páskándi Géza: *Pionír levele jelölt édesanyjához* 1953/13)

A Pionír irodalma a táborokban üdülő, „napfényes gyermekkorát gondtalanul kiélvező", ugyanakkor felnőttként gondolkodó és dolgozó gyermek-eszményt rajzolja meg. A paradoxon áthidalását egyrészt a közmunkák megéneklésével, másrészt a gyermeki és felnőtt tevékenységek egymás mellé helyezésével, egyenértékűnek tételezésével éri el. A földmunka, a tanulás és a harc így válik egymás szinonimájává: „Földműves embernek / drága az aratás/ tanuló gyermeknek / vizsgája: számadás. // Egyéves munkája / most szökik kalászba. / Sorakozz vidáman / vizsgára – csatába!" (Majtényi Erik: *Vizsga* 1951/53) A megmérettetés pillanatát, a nyári vizsgát egyébként az egész ország szempontjából kiemelt fontosságú eseményként jelenítik meg, különösen az első néhány évfolyamban. Fontos közéleti személyiségek (akadémikus, közoktatásügyi miniszter stb.), illetve a néphatalmat szimbolizáló élmunkások köszöntik, biztatják a vizsgára készülőket.

Az infantilizálás és a konkrét célok érdekében történő emancipálás egymást paradox módon kiegészítő folyamatában jön létre a szülő-gyerek viszonyt felülíró új családmodell, amelyben a Párt tölti be a gondoskodó szülő szerepkörét. (A biológiai szülők ugyanakkor idealizált párttagként jelennek meg a jelenben játszódó történetekben, a múltban játszódókban pedig mint illegalista hősök. Ritkán, a kollektivizálási folyamattal párhuza-

mosan megjelenik a múlthoz ragaszkodó, tévelygő szülő, felcserélődnek a szerepek, az öntudatos pionír vezeti rá szüleit a helyes útra. Nincs értelmiségi szülő, csak munkás, paraszt, katona.) A szülőszerepet játszó Párt androgün jelenség, egyszerre rendelkezik óvó-gondoskodó, „anyainak" tételezett tulajdonságokkal, és tanító, nevelő – ez esetben apaiként megjelenített – vonásokkal. Szülőszerepe már a legzsengébb életkorban megjelenik: „Játékaidat / ő vigyázza, / ő ügyel fel / a vidámságra, / ő mondja el legszebb mesédet..." (Majtényi Erik: *Tudod-e mit köszönsz a Pártnak*? 1961/47). Jelenléte végigkíséri az öntudatra ébredés folyamatát: „Akár szülő az édes gyermekére, / Én tudom jól, a Párt vigyáz reám, / A szovjet pionírok példájára – / teérted élek szeretett hazám." (Szikla Jenő: *Fogadalom* 1953/11). A felnövekvő gyermek pedig már természetes gesztussal azonosul a biológiai szülő helyére lépő eszmei szülővel. „Életet neked ő adott, ő az életed!" (Nicolae Tăutu: *A Párt* 1961/10).

A növényi lét metaforája jelzi az infantilizáció eredményességét, a „tökéletes pionír" megszületését: „Hazám fáján én így vagyok levél. / Le nem szakít se forró nap, se szél / mert védem–óvom bimbózó rügyek / szép testében a legdrágább ügyet. (...) Hisz testem-lelkem neked adom át, / viruló drága Népköztársaság!" (Hajdu Zoltán: *Vallomás a hazához* 1956. dec. 27.)

Az infantilizáláshoz hasonló szerepet játszik a megfélemlítés, amelynek eszköze többnyire az itt és máshol, illetve a Kelet-Nyugat dichotómia negatív értéktöltetű pólusának horrorisztikus elemekben bővelkedő részletes leírása. Különösen 1954-ig gyakoriak (a koreai háború vagy a Tito-ellenes kampány során) a lap utolsó oldalán közölt (gyakran fotóval/illusztrációval ellátott) hírek árván maradt, megkínzott, megcsonkított, nyomorgó gyerekekről. A partizánharcok vagy az illegális kommunista tevékenység idején játszódó történetekben, versekben is gyakori a „vadállati kegyetlenséggel megkínzott" gyermekszereplő. A horrorelemekben bővelkedő morbid hőskultusznak köszönhető-

en a gyermekolvasó évről évre újra szembesülhetett a kommunista pantheon néhány nemzetközi, nemzeti vagy regionális ifjú hősének (Zoja Koszmodemszkája, Vasile Roaită, Tyukodi András) tetteivel, de különösen halálának körülményeivel.

A megfélemlítés másik módszere az állandó megfigyelés és a legkisebb hibát is szankcionáló büntetés. A lap időről időre változó címet viselő rovata (A Pionír Távírója jelenti, Foto Feri látta, Négyszemközt) nem más, mint a feljelentés és a nyilvános megszégyenítés fóruma, ahol a hibát és elkövetőjét osztálytársak, tanárok, de akár szülők „feljelentő levele" alapján, mindenki számára azonosíthatóan (név, helység, iskola megadásával) leplezik le.

2.3.2. *Tempo di marcia*

A lap nyíltan vállalt propagandisztikus céljainak megfelelően a versek nagy része valamilyen országos (Augusztus 23, December 30), vagy a teljes szocialista tábor körében kiemelkedő jelentőséggel bíró (November 7.) esemény évfordulójának megünneplésére írott induló. (Igen gyakori, hogy a verseket megzenésítve, kottával együtt közlik, a dalok számára megadott tempójelölés – tempo di marcia – a teljes versanyagban ott lüktet!) Ezeknek egy része a csoportszellem megerősítését célozza, a képzeletbeli „Mi" nevében többes szám első személyben megszólaló hang egy erős, harcos közösség autoritását fogalmazza versbe. A generációk természetes és fokozatos cserélődése például katonai őrségváltás formájában jelenik meg: „Váltjuk apák / hős csapatát, / Hű a szívünk és erős / Osztagaink, / Harcosaink, / Mind csupa sztálini hős." (Szergej Álimov: *Fölöttünk fénylik a hajnal*, 1951/72)

Az élet minden területén érzékelhető katonai készültség, a militarista formák használata egyébként a kor szellemének meg-

határozó jegye, amint azt a passzivitás, az állandó ellenőrizhetőség és megfélemlítettség fenntartására kitalált „békeharc” kifejezés is tükrözi. A porondon egyedül maradt győztes erő, a különböző neveket viselő kommunista párt saját hatalmának megőrzése végett az általa megkonstruált, személyében változó, de tulajdonságaiban állandó ellenségkép rögeszmés alkalmazásával fenntartja és gerjeszti az állandó veszélyeztetettség érzését. Mindez a gyermekvilág szintjén mindjárt a pionírszervezet „Légy készen!” jelszavában jelen van.[2]

A csoportokra, osztagokra és egységekre bomló pionírszervezet felépítése, a pionírélet sajátos rituáléi (zászló fel- és levonások), a kürtösök és dobosok jelenléte, a katonai kitüntetéseket, rangfokozatokat imitáló különféle megkülönböztető jelzések a ruházkodásban, általában a viselkedést szabályozó „pioníretikett”[3] által előírt köszöntési és tisztelgési módok mind a pionírszervezet militáris gyökereire utal. A fentebb felsorolt külső jegyek, illetve a testkultusz, a fegyelem, az uralkodó politikai eszméhez és a vezetőkhöz való lojalitás egyébként ugyanazok a vonások, amelyek korábban a legfőbb fasiszta ifjúsági szerveze-

---

2 1956 – a lap hasábjain arról folyik a vita, hogy voltaképpen mit is jelent a jelszó. A gyermekolvasói vélemények többségében megjelenik a jelszó külső/belső veszélyre való felkészülésként való értelmezése, ami azt bizonyítja, hogy az olvasók számára ez az értelmezés kézenfekvőbbnek tetszett, mint az az általánosító változat, amelyet a vitazáró megírására felkért Szemlér Ferenc kínált, aki egyszerűen a munkára/életre való felkészültséget hangsúlyozta. „A mi hazánk a bányászok, a mozdonyvezetők, az olajfúrók, a négyzetes kukoricát vető parasztok, a mérnökök, a költők hazája, amely talpától a tetejéig miénk. (…) Légy készen tehát, pionír elvtárs, hogy munkás honpolgára légy a hazádnak.” 1956/143

3 A szabályokban való eligazodás nehézségét jelzi, hogy a Pionír időről időre újra közli a „pioníretikett” szabályait, különösen arra figyelve, hogy kit, mikor, hogyan kell köszönteni.

tet, a Hitlerjugendet jellemezték (Guyot–Restellini 2002: 171–174).

A Pionírban közölt írások (elsősorban próza) tanúsága szerint a gyermeki játék éppen a pionírrá nevelés során elsajátított katonai fegyelemnek köszönhetően bármikor átalakulhat a közösség érdekében véghezvitt cselekedetté. Méhes György *Három fiú és egy lány* című (folytatásokban közölt) regényében a játszani induló gyermekszereplők leleplezenek egy galád terveket forraló volt háztulajdonost, és védelmükbe veszik a vajdahunyadi gyár termelését segítő kísérleten dolgozó akadémikus professzort. A regény zárlata a militarista retorikával átitatott csoportszelem apoteózisa:

„– Professzor elvtárs, osztagunk nevében tisztelettel jelentem, hogy az ellenség támadását elhárítottuk (…) Ezentúl állandó figyelőszolgálatot tartunk a várfalnál, ha bármire szükség van, tessék csak nekünk szólni.

Calamfir felállt, majd Iovan mesterre támaszkodva kiment a verandára. A lépcsőfeljárónál kettős sorokban álltak a pionírok. Jobb szélen a kutyás osztag Hanneloréval az élen. (…)

– Köszönöm nektek, pionírok, amit értem tettetek.

Egyszerre harminc kéz emelkedett tisztelgésre és felcsattant a köszöntés: Vidáman köszönt a pionír!” (1959/191)

A pattogó ritmusú, áradó optimizmust sugalló indulók mindig mozgósító szerepet töltenek be, valamilyen tevékenység virtuális kísérőjeként, hatékonyságának fokozására („Ócskavasat gyűjt víg csapatunk / Add hát, pajti, ha van hamarost, / Görbe szöged, karikád, suta ásód!” – Veress Zoltán: *Vasgyűjtők éneke* vagy egyszerűen az egyéniséget megszüntető agresszív közösségi szellem kifejeződéseként jelennek meg („Ma még a könyv holnap az építés / szólít, hegy és völgy megremeg bele. / Fel tanulásra, fel szilaj rohamra! / Lenin legifjabb serege.” – Majtényi Erik: *Lenin legifjabb serege*)

A munka a korabeli diskurzusban többnyire a harc szinonimája, s mint ilyen, a gyermeki élethelyzetből való kiemelkedés, a felnőtté avatás eszköze:

„Felszedik mind, mi kárba veszne / s a sok szem mind-mind kenyér. / Kalásszal harcolnak ők naponta / a gyönyörű békéért" (Kányádi Sándor: *Kalászgyűjtés* 1955/85). Vagy „Szabadság – béke katonája, / a pionír – az sosem gyáva. // A pionír miként a zászló, / harcban, munkában élenjáró" (Hajdú Zoltán: *Májusi dal* 1955/85). A Pionír oldalain mindennaposak a különböző (többnyire szezonális) közmunkákra (kalászszedés, szüret, lakóház-, utcatakarítás, papír-, üveg- és vasgyűjtés), illetve az iskola mellett végzendő munkákra (nyúltenyésztés, selyemhernyó gondozás, barkácsolás stb.) való felszólítások. Munka és harc összemosása, a kor irodalmát átszövő fiktív ellenséggel való állandó csatározás domesztikált változata a munkaverseny, illetve a tanulási verseny, amely az említett tevékenységeket a sport és a játék attribútumaival ruházza fel („Rajta, menjünk a határba! Gyűjtsünk kalászt garmadába! (...) Piros pipacs, égő virág! / Melyik lesz a győztes brigád?" – Nyáradi Endre: *Gyűjtsük garmadába!* 1954/47).

Az, hogy a megírás jelenében játszódó elbeszélések jelentős hányadának központi témája a munka általi átváltoztatás (vagyis hogy a pionírközösség segít a rossz tanulónak, aki ezáltal megváltozik, és szorgalmas tagja lesz közösségének), jelzi, hogy az állandó éberség és ezzel párhuzamosan az állandó bizonytalanságérzés fenntartására gerjesztett munka- és tanulási verseny nem más, mint az új ember formálásának újabb eszköze. A rossz jegyekkel való harcot megéneklő aláíratlan vers voltaképpen a tetszés szerint különböző nevekkel behelyettesíthető ellenséget ostorozó, azt kigúnyoló propagandarigmusok szelídebb változata: „Furcsa hadjáratról szólok, / hadszíntér az iskola, / megriadva, eszét vesztve / sok kettes szalad tova. // Üldözik a nyakkendősök / fegyverük a könyv, a toll. / Né, egy kettes, hogy sompo-

lyog! / Szaladj, pajtás, érd utol! // Vége van a hadjáratnak? / Dehogy van. Hej, hármasok! / Az újévben nem tűrünk meg, / naplónkból pusztuljatok!" (*Hadjárat* 1954/68)

A korszak népszerű ún. „gyűlöletverseinek" (Buda 2002: 24; Osman 2004: 58) retorikája vissza-visszaköszön a Pionír versanyagában is. Kifejezetten az ellenség verbális megszüntetését célzó, tipikus „gyűlöletvers" nem található ugyan a gyermeklapban, gyakori viszont, hogy a jelen megvalósításainak himnikus dicséretét néhány sor erejéig megszakítja a múltbeli, vagy a felvázolt idillt fenyegető jelenbeli ellenséggel való szembenállás. A korszak jellemző retorikai megoldása, a dichotomikus szerkesztésmód elsősorban olyan versekben jelenik meg, amelyekben egymás mellé helyeződik az értéktelen múlt és az értéktelített jelen. Az összehasonlítás eredménye didaktikus éllel, többnyire felszólító módban megfogalmazott tanulságként jelenik meg: „Kell forró szívvel hogy szeressed, / hogy érte verjen szüntelen (…) És ajkad is kell, hogy dicsérje, a pártot, népünk csillagát." (Majtényi Erik: *Kigyúlt csillag.* A Román Népköztársaság Alkotmányához, 1956/251)

A múlt negatívumai helyenként konkrétan a gyermeki nyomor, testi nélkülözések, fizikai bántalmazások formáját öltik: pl. Hajnal Anna: *Hajdan és most* vagy Páskándi Géza: *Ének augusztus 23-ról* című versében („Fasiszták ölték meg apám, / naponta egyszer, ha ettem / két hétig éltem föld alatt, / sovány és sápadt lettem"). Máskor képletesebb, elvontabb formában, az én tárgyiasulásaként jelentkezik: „Áru voltam, cérnává gyűrtek, / s mindenki eldobott." (Szász János: *Évforduló* 1957/65).

A múltat és jelent összevető (helyenként az idillt a jelenből távolabb, egy közeli jövőbe projektáló) dichotomikus szerkesztésmódnak köszönhetően ezek a versek/elbeszélések megannyi üdvtörténetként funkcionálnak. Az üdvözülés narratívái a tévelygéstől, árvaságból a felismerésen át vezetnek a deisztikus erőként megjelenő Párt/Ügy/Közösség megtalálásához, a vele

való testi-lelki azonosuláshoz. A világrendező elv érvényesülése általában a megújulást jelző kozmikus/természeti metaforasorban (hajnal, virágzás, napfény stb.) ölt formát. Ritkán nagyon is konkrét, már-már profán hasonlatok is megjelenhetnek, az egyik vers például lakás feldúlásával és rendbe tételével ábrázolja az énvesztés/új énre találás folyamatát: „Feldúlták lelked, / bús szobád, / egymásra hányták bútorát, / helyére mindent ő rakott, / s a kertre ő tárt ablakot." (Kiss Jenő: *Sorok a pártról*. 1961/47)

A Kozmikus hatalomként megjelenített Eszme természetesen messiásként, kultúrhéroszként ábrázolt hősöket kíván. A legkevésbé egyénített hősfigura a világháború káoszát megszüntető szovjet hadsereg, illetve annak képviselője, a vöröskatona. A vele való találkozást általában valamilyen kulturális toposzra való utalással fogalmazzák meg. Hajdu Zoltán versében például pszeudo-Prométheuszként, fényhozóként jelenik meg: „Felejthetetlen az a nap, / mikor a szovjet hős nyomába, / feltűnt a legszebb virradat/ rab népünk örök szabadsága! (...) Köszöntünk győztes, jó haza, / köszönt román föld ifjú népe!/ Augusztus vörös csillaga / öntsd fényed e harcos népre!" (*Pionír köszöntő* 1955/101). Domahidi Gyula a regionális irodalmi hagyomány újraírásához folyamodik: *Még előttem áll az ifjú arca* című verse a transzilvanizmus egyik emblematikus versének, Áprily Lajos: *Tetőn*jének átirata. A hegy-völgy ellentét itt a „mosolygó vöröskatona" és a „gyáva náci hordák" szembeállításában fejeződik ki. Ez utóbbiak a gyűlöletversek retorikájának megfelelően magukon viselik a fizikai deformáltság, a visszataszító állatokkal való hasonlóság ismert jegyeit (Osman 2004: 59–60): „Kancsal szemük gyűlöletben égett / kezükben öltek a fegyverek." A szovjet katona ellenben „ifjú sas", aki az Áprily versből ismert, a korszak költészetében közhelyként visszatérő gesztussal „ennivalóval kínál". Megjelenése, barátságos gesztusa megszünteti a káoszt és megteremti az idillt: „a szabadság édes szellője szállt / s a boldogságtól felzsongott a völgy."

A névtelen szovjet katona megéneklése mellett 1948-tól kezdve egyre gyakoribbak a személyi kultusz versei, amelyekben elsősorban Sztálin, az eszmei atyának tekintett Lenin vagy a „helyi hős" (Gheorghe Gehorghiu-Dej) jelenik meg messiási szerepben. Páskándi Géza *Vizsgadal*ában Sztálin nemcsak személyében, csupán fényképe által is inspiráló múzsa az iskolai élet nagy kihívásainak leküzdésében: „Már virágosak az iskolakapuk / s a virágok közt Sztálin néz reád, / Úgy érzed, tudod / bátor vagy e képtől" (1950/2). E gondolatmenet természetes következménye tehát, hogy a már említett infantilizált világképbe illően hálája jeléül önmagát kínálja fel születésnapi ajándékul egy másik vers gyermek beszélője: „Ha virág volnék – épp ma nyílnék / Sztálin elvtárs – Neked!" (Kászoni Kata: *Köszöntő* 1951/81).

Sztálin halálával, illetve a személyi kultusz éveiben történteket kritikával illető XX. kongresszus (1954) után eltűnnek a Sztálin-versek, immár Lenin válik eszményi példaképpé. A Pionír Lenin születésének, illetve halálának minden évfordulóján közöl néhány vele foglalkozó írást. Gyermeklap lévén különösen Lenin gyermekekkel való jóságos viselkedéséről vagy gyermekkorát feldolgozó, elbeszélő szovjet ifjúsági könyvekből ad közre egy-egy részletet, ahol a kis Vologya Uljanov úgy jelenik meg, mint az érvényben levő Pionírszabályzat absztrakciója. A versek nem annyira a személyes példaadást emelik ki, hanem az elvont gondolat, a Párt, a kommunista eszme megtestesítőjeként ábrázolják Lenint: „Millió szobrot emeljetek néki, / én akkor is az élőt látom mindig: / Oroszországból elindult egy férfi, / s azóta egyre lángol szívtől szívig. // Hogyha van hit, mely soha el nem hagyhat, / és reménység, mely egy a győzelemmel, / Lenin maga az örökké szebb holnap – / számomra Ő, a legemberibb ember." (Hajdu Zoltán: *Lenin.* 1956/ 136)

Mivel a verseknek, elbeszéléseknek otthont adó lap gyerekeknek szól, akiknek korlátozott a múltról való közvetlen ismerete,

nagyobb hangsúly esik az idilli fényekben ábrázolt jelenre, mint a múltra.

Az értéktelített jelen pillanata nem egy folyamat végpontjaként, hanem csupán köztes állomásaként tűnik fel, az idill fenntartása állandó erőfeszítést, egymást feltételező, egymással egyenértékű munkát, illetve harcot követel még a gyermekektől is: „tapossuk a férget és gondozzuk a virágágyakat" – írja A. E. Baconsky *Gyerekek dala a Népköztársasághoz* című versében (1951/82).

A múlt-jelen dichotómia pozitív pólusának képi megjelenítéséhez általában a megvalósítások vagy az ország természeti szépségeinek, gazdaságának rögeszmés leltározása szolgál eszközül. A leltározás időnként az ódai megjelenítés és a hódolat kifejezésének eszköze: „Hazám, te zúgó gyárak földje: / golyóscsapágy, relon, papír. dicsőségedet dübörögje – / vidáman köszönt a pionír!" (Lászlóffy Aladár: *Vidáman köszönt a pionír!* 1965/26)

Az expresszionista retorikát idéző újabb és újabb hullámokban érkező felsorolások egyre fokozódó nyomása teremti meg a verszárlatban a didaktikus precizitással megfogalmazott tanulságot. A felsorolás szemantikai szerepet is kaphat: egy-egy fogalom (Haza, Népköztársaság) definiálásának feladatát is betölti, s ezzel párhuzamosan az értelmezett kifejezés használati körét is megszabja: „Jelent kincses hegységeket / és búzamezőt végtelent, / jelenti büszke gyáraink, / iskolákat, bányát, kohót, / ahol a dolgozó az úr, / ki a jövőért harcba fog. // Jelenti, hogy dolgozz, tanulj, / építsd, szépítsd szabad hazád – / mert jogot ad és kötelez / az a szó: Népköztársaság." (Szilágyi Domokos: *A Köztársaság ünnepén.* 1960/52)

Külön kategóriát képeznek azok a versek, amelyekben a jelenbeli idill nem (vagy nem csupán) az anyagi jólét hangsúlyozásából jön létre, hanem az egymás mellett élő népek békés egymásra találásában jut kifejezésre. „Szép hazánkban boldog minden ember, / román, török, bolgár, szász, magyar, / összefogva, nagy

családba forrva, / békés jövőt, építést akar. // Munkában, nagy, hősi küzdelemben, / csillagunk – a győztes párt vezet, / róla zengünk, csodás erejéről, / messze szálló, boldog éneket.” (Domahidi Gyula: *Dal a hazáról.* 1955/116) Az ilyen típusú versek, általában a népek (elsősorban a Romániában élő népcsoportok) testvériségét megjelenítő szövegek (képanyag is!) elsősorban azalatt jelennek meg, amíg a Pionír a MAT lapja.

3. A Napsugár

3.1. Lapszerkesztési elvek

A kisiskolások számára szerkesztett irodalmi folyóirat első száma 1957 januárjában jelent meg Kolozsváron, de megalapítását néhány hónappal korábban, 1956 tavaszán-nyarán felvetették. Az erről szóló határozatot 1956 szeptemberében olvasta fel egy kolozsvári írógyűlésen Fazekas János[4], az Asztalos István vezette szerkesztőség[5] is ekkor alakult meg. Megjelenése mögött nyilván taktikai okok álltak (az 1956-os magyarországi forradalom körüli/utáni forrongó, nyugtalan helyzet csillapítása), de kétségtelen, hogy megjelenésével a Napsugár a magyar nyelvű lapkínálat egyik szembetűnő hiányosságát szüntette meg. Az 1950-től megjelenő Pionír elsősorban a 10–14 éves gyerekeknek szólt, mozgalmi lap lévén csupán mellékesen közölt irodalmat. A pionírszervezetbe még be nem lépett vagy frissen bekerülő, de immár az állami oktatás kötelékeibe, az új ember formálásának mechanizmusába jutott kisiskolásoknak más fórumra volt szüksége. E

4 Lásd Farkas János kiegészítését Balázs Imre József Fodor Sándorral készített interjújához. „A gyerek nem a legigényesebb, de biztos, hogy a legőszintébb olvasó.” In. Korunk 2002/10. 27–34.

5 Az alapító szerkesztőség tagjai voltak: Asztalos István, Farkas János, Bajor Andor, Fodor Sándor, Méhes György, Hervay Gizella, Tamás Mária, illetve Soó Zöld Margit és Kádár Tibor képzőművészek.

szerep betöltésére hívták létre a Napsugarat[6], amely immár nem mozgalmi, hanem elsősorban irodalmi lap. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy függetleníthette magát az uralkodó kommunista ideológiától, hiszen a Pionírhoz hasonlóan a Napsugár is az Ifjúmunkás Szövetség Központi Vezetőségének lapja (1967-től a Pionírszervezetek Országos Tanácsa veszi át a védnökséget), amely voltaképpen szigorú cenzúrát jelentett. A cenzúra ellenére az a tény, hogy kisgyerekeknek szólt és irodalmi lap volt, a Pionírnál lényegesen nagyobb mozgásteret engedélyezett. Asztalos István igényes, a gyermeket „olvasni szoktató" lapot kívánt létrehozni, s ennek érdekében a korabeli irodalmi élet legjobbjait vonta be a Napsugár munkatársai közé. Külön odafigyelt arra, hogy a fiatal, (sokszor még egyetemista) szerzők (pl. Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos stb.), képzőművészek (pl. Cseh Gusztáv) munkái is jelen legyenek a lapban. Az első évfolyamokban pedig a két világháború közötti erdélyi irodalomnak ekkor az irodalmi élet peremére szorított szerzői is megjelentettek írást (pl. Kemény János verses állatmeséket, vadásztörténeteket, vagy Szentimrei Jenő verseket).

Nemcsak a lapban közölt írások színvonalára, hanem a vizuális megjelenítésre fogékony gyermekolvasó számára különösen fontos minőségi illusztrációs anyagra is gondot fordítottak. A kor számos kiváló képzőművészének (csak az első évfolyamban Bene József, Máthé István, Fux Pál, Arz Helmut, Soó Zöld Margit, Porzsolt Borbála, Tenkeiné Rusz Lívia, Tollas Júlia, Deák Ferenc, Fodorné Nagy Éva, Ifj. Cseh Gusztáv és mások) színes rajzai kísérik a szövegeket. Kép és szöveg kapcsolata időnként szorosan összefonódott, a könyv formában való megjelenéssel pedig immár végképp eggyé válik az olvasói tudatban (pl. Fodor Sándor népszerű *Csipiké*je és Rusz Lívia illusztrációi). A színes, képzele-

---

[6] Az *Óvodások négy oldala* című mellékletnek köszönhetően az óvodások is beszámíthatók a Napsugár olvasótáborába.

tet megragadó, fantáziadús illusztrációk ugyanakkor kétes szerep betöltésére is kényszerültek, egyrészt kárpótolták az olvasót az igénytelenebb, irodalmi álcát öltő ideológiai tanmesék miatt, ugyanakkor mintegy „figyelmébe is ajánlották", „reklámozták" is azokat. A többnyire szép, harmonikus vonású (1960-tól kezdve egyre inkább pionírnyakkendőt viselő) gyermekfigurák körül kirajzolódó idilli világ akarva akaratlanul az integrációs propaganda eszközeként is szolgált.

A mind tartalmi, mind pedig vizuális-tipográfiai szempontból igényes gyermeklap szerkesztésének szándéka Asztalos 1960-ban bekövetkező halála után is megmaradt. „...olyan irodalmi gyermeklapot igyekeztünk szerkeszteni, amelyik rászoktatja a gyermeket az olvasásra, megkedvelteti vele a verset, miközben az első oldalakon igyekeztünk megadni 'a császárnak, ami a császáré', nehogy az Istenét is magának követelje" (Fodor 2003: 17). Ennek volt fenntartott helye a gyermeklapban kissé különösnek tetsző, a szerkesztők által váltásban írott vezércikk, ahol az aktuális események, évfordulók ideológiailag helyes értelmezése olvasható, többnyire rövid tanmese formájában.

A korabeli lapszerkesztés jellegzetes vonása az „évfordulóérzékenység", és a „jeles napok" hangsúlyozása. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy a berendezkedő új hatalom a korábbi, többnyire nemzeti/vallásos ünnepeket megszüntetve saját mitológiát, és saját, a nemzeti jellegzetességet nemzetközire váltó (pl. Március 8, „a nők nemzetközi napja", Május 1), illetve a kommunizmus hatalomra jutásának fontos eseményeihez kötődő ünnepkört teremtett magának. Az ezekről való megemlékezés kötelező eleme a korabeli lapszerkesztési koncepcióknak, ami (különösen) havilapok tartalmát meglehetősen kiszámíthatóvá tette. A Napsugár esetében a kiemelkedő eseményről való megemlékezés vagy az évforduló ünneplése általában tematikus blokk megjelentetését feltételezte, amelyhez a vezércikk kínált interpretációs

stratégiákat. Az évi tizenkét szám megoszlása a következő módon történt: Január – évindítás, pionírfogadalmak, Február – grivicai sztrájk emléke, Március – Nőnap, Anyák napja, Április – Lenin születésének évfordulója, Május – Május 1, Június – év végi vizsgák, Július – vakáció, kalászszedés, táborok, „készülődés a Felszabadulás Ünnepére", Augusztus – Augusztus 23-a ünneplése, Szeptember – iskolakezdés , Október, November – A Nagy Októberi Szocialista Forradalom, szovjet katonák (a naptári eltolódásnak köszönhetően ez mindkét hónapban központi téma), December – Köztársaság ünnepe. Az évi tizenkét számból tehát csupán kettő (a júniusi és szeptemberi) kínált a lap profiljába és a gyermekolvasók életrendjébe illeszkedő tematikus összeállítást. A gyermeklapokban hagyományosan fontos szerepet játszó keresztény ünnepkörbe tartozó ünnepek (Karácsony, Húsvét stb.) természetesen száműzve vannak a Napsugárból, viszont a decemberi számokban rendszeresen szerepel egy-egy „angyalmesét" leleplező, megbélyegző rövid vers, elbeszélés, mese stb. (pl. Létay Lajos: *Új angyalok*, Benedek Fülöp: *Angyalok* stb.). A klerikális erők és a babona elleni küzdelem érdekében végzett „felvilágosítás", „leleplezés" többnyire hosszas, didaktikus ízű, múltat és jelent, gazdagok és szegények világát összevető történet formáját ölti, ritka az, hogy a szerző frappánsan, egyetlen mondattal oldja meg a kérdést, mint például Kányádi Sándor versében (*Télapó válasza egy kíváncsi gyermek kérdésére*), ahol az ajándékok sokaságán csodálkozó gyermeknek a Télapó csak annyit mond: „Munkás vagyok, mint az apád."

A vezércikkek, tematikus összeállítások így évről-évre újrateremtik a kommunista hatalomra jutás narratíváját, néhány jellegzetes esemény (pl. parasztlázadások, sztrájkok, második világháborús katonai történetek stb.) kiemelésével és tendenciózus értelmezésével megkonstruálják a hivatkozási alapnak tekinthető saját történelmi hagyományt. Az üdvtörténet gyermeklapban is megjelenített szimbolikus stációi egy kommunista megváltás-

történet eseményeit elevenítik fel, amely a grivicai sztrájkok szenvedéseitől indul, a Munka Ünnepén keresztül jut a Felszabadulás pillanatához, hogy a szovjet Hadsereg és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom segítségével megteremtődjön az új rend világa, a Népköztársaság. Ennek a tematikus érzékenységnek lenyomata Szilágyi Domokos: *Gyermek-naptár* című versösszeállítása (1964/1), amely a fenti rendszert követő 12 rövid versben foglalja össze, melyik hónapban mivel foglalkoznak a gyerekek. Az év kiemelkedő, legfontosabb eseménye természetesen itt is az augusztus 23-i ünnepség, amelynek megjelenítésében itt az egyéni fejlődés, növekedés lendülete az aktuális űrkutatás, űrutazás iránti lázas érdeklődéssel összefonódva teremti meg a kollektív győzelem pillanatának euforikus hangulatát. „Ezer nyakkendőt / cibál a szellő, / nicsak, apa vállán, / Petike is eljő, / kezéből galamb száll / fellegekig – húsz év múlva a rakéta / ezerszerte magasabbra, / röpíti Petit." (Szilágyi Domokos: *Gyermek-naptár* 1964/1)

A különböző alkalmakra írott versek az évszakonként ismétlődő iskolai rendezvényeknek köszönhetően gyakorlatilag a rendszer fennállásáig visszatérő, már-már rituális darabjai lettek az erdélyi gyermekirodalmi kánonnak (Tamás Mária: *Édesanyám jut eszembe,* Kiss Jenő: *Édesanyám, Vasile Roaita,* Kányádi Sándor: *Februári vers, Aranyvirág,* Veress Zoltán: *Így akarja ezt a Párt, Köztársaság,* Szilágyi Domokos: *Május* stb.).

Jóllehet a továbbiakban egy korszakként tárgyalom az 1957–64 között időszakot, mivel a társadalomra és ezen belül a magyarságra és annak kulturális intézményeire nehezedő nyomás ez alatt a nyolc esztendő alatt nem volt azonos, ennek hatása a különböző évfolyamokban is tükröződött. Az 1957-es, illetve 1958-as évfolyamok tanúsága szerint a későbbiekhez képest érezhetően nagyobb mozgástérrel rendelkezhettek a szerkesztők. A kötelező témaválasztás elvárása ekkor még csupán egy-egy vezércikk, esetleg az első oldalakon elhelyezett vers erejéig érvényesül. Az

indulás lendülete mellett az igényes klasszikus és kortárs magyar gyermekirodalom hagyományának megőrzésére, továbbvitelére való próbálkozások is érezhetők a lapban (Benedek Elek által gyűjtött és más népmesék, Andersen, Grimm, La Fontaine-mesék, Petőfi Sándor, Lévay József, József Attila, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Weöres Sándor versek stb.). E szűk két év alatt jelenik meg a legtöbb, nem rendelésre írott, nem a fent említett hatalmi narratíva valamely epizódját, hanem a gyermekvilág jellegzetes tárgyait, eseményeit, játékait, érzéseit megéneklő vers, mese. Ezek nagy része (Szilágyi Domokos, Kányádi Sándor válogatott köteteiben azóta is rendszeresen szereplő versek, vagy Veress Zoltán *Tóbiás és Kelemen* című verses meséje, Bajor Andor: *Egy bátor egér viszontagságai* című meseregénye) máig szerves része az összmagyar gyermekirodalmi kánonnak. Itt még megjelenik a magyarság (többségi nemzetétől eltérő) nemzeti jellegű ünnepe, az 1848-as forradalom. Elsősorban a történelmi eseménysor regionális jelentőségű, erdélyi színterekhez köthető epizódjait elevenítik fel. Az 1957. októberi lapszámban Kiss Jenő verse (*Október 6*) és Fodor Sándor rövid története emlékezik meg az aradi vértanúk kivégzéséről, az 1958. márciusi lapszám pedig Petőfi: *Az erdélyi hadsereg* című versét, Fodor Sándor Bem-portréját, és Cezar Boliac népek összefogását hirdető *Testvéri Románia* című versének részletét közli. A regionális/nemzeti jellegű ünnepek azonban nem épülhetnek be a romániai népuralom hatalomra kerülésének hagyományába, a következő évektől megszűnik minden sajátos, magyar jellegű történelmi eseményre történő utalás.

Az indulás lendülete azonban hamar megtörik, az 1959–64 között az erdélyi magyar értelmiséget és intézményeit érő fokozódó politikai nyomás a lap színvonalán is nyomot hagy. Egyre erőteljesebbé válik a didaktikus hangnem, a tréfás csalimesék helyét átveszik a nevelő célzatú, sokszor lapos cselekménybonyolítású pionírtörténetek. A magyar vagy a klasszikus gyermekiro-

dalom szerzői helyett mind gyakoribb lesz a román, illetve szovjet szerzőktől való fordítás. Megjelenik a verses termelési riport, ahol a költő a szocialista ipar valamely megvalósításáról, egy-egy gyárról vagy vízierőműről közöl verscsokrot (pl. Lászlóffy Aladár: *A Technofrig üzemben*).

Az alábbiakban a Napsugár irodalmi anyagát három csoportra bontva vizsgálom, annak függvényében, hogy mennyire és milyen módon jelentkezett benne a fennálló hatalmi rendszer érdekében kifejtett propaganda, illetve az azt aláaknázni próbáló szubverzivitás. Az első csoportba tehát a mozgósító jellegű írások kerülnek, amelyek közvetlenül élnek az agitációs propaganda eszközeivel, hogy valamilyen tevékenységre (pl. közmunka, tanulási verseny, pionírtevékenységek, ünnepségeken való részvétel) buzdítsák az olvasót. A második csoportba olyan írások kerülnek, amelyekben a propagandisztikus cél leplezettebb, inkább a szereplők környezetéből, tárgyi világából, a felmerülő konfliktusokból és azok rendezési módjából körvonalazhatók az integrációs propaganda eszközei. Az utolsó csoportban pedig olyan műveket tárgyalok, amelyek (noha többnyire csak a kettős kóddal történő olvasás során) megpróbálják felülírni azt a hatalmi struktúrát, amelyet a lapban közölt írások tetemes hányada kisebb-nagyobb mértékben kiszolgál.

(Természetesen a vizsgált időszakban számos olyan vers, mese stb. jelent meg a Napsugárban, amelyek nem értelmezhetők az ideológiai propaganda vagy az annak való ellenszegülés mentén. E szempontok kiemelése miatt nem szabad szem elől téveszteni azt a tényt, hogy a Napsugár még a vizsgált korszakban sem tekinthető kizárólag az ideológiai nevelés irodalmi szócsövének. Itt kifejezetten az „új ember formálásának” irodalmi megoldásait vizsgálom, ezért számos, jobb-rosszabb, netán a gyermekirodalom kanonikus darabjává lett mű értelmezésétől eltekintek.)

3.2. A munka és a hős kultusza

A Napsugár propagandisztikusnak nevezhető irodalmi anyagát ugyanaz a kötött témaválasztás, ugyanazok a retorikai megoldások (ellentétezés, múlt és jelen összevetése), ugyanaz a hőskultusz és militarista felhang jellemzi, mint a Pionírét.

A szülő szerepet játszó Párt, illetve Vezető figurája itt is központi helyet foglal el, mind a gondoskodó-védelmező szülői, mind pedig a tanítói attribútumokat magába olvasztja: „Szíve, édesanyám szíve, / értünk dobog, óvva félt. (…) Szelíd, mint az édesapám/ de irgalmat nem ismer. (…) Hasonlít a tanítónkhoz: / Úgy nevel és úgy tanít, / hogy a világ megcsodálja / okos munkás fiait." (Tamás Mária: *A Párthoz* 1959/8)

A kommunista eszme prominens figurája, a Párt megtestesítője a Napsugár versanyagában Lenin, aki egyszerre jelenik meg gyermekszerető jóságos apafiguraként és mindenütt jelenlevő, az élet minden területét szemmel tartó elvont „erkölcsi imperatívuszként". Gondoskodó szerepkörét általában naiv-rajongó gyermeki nézőpontot imitálva rajzolják meg: pl. almát ad az éhes kislánynak és segít megoldani a matematika házi feladatot (Bajor Andor: *Vologya bácsi* 1958/11). Egy kisfiú szerint „cukrot hozna, meg mindenféle jót, mint nagyapó" (Bodoki Árpád: *Vajon mit mondana* 1960/4) vagy „Száz harc között ő faragott / bölcsőnkre egy piros virágot" (Létay Lajos: *Lenin* 1960/4). Lászlóffy Aladár *Lenin* című verse a kommunizmus eszméjének szárba szökkenését idézi fel egy több szakaszon keresztül kibomló lírai képpel, hogy a didaktikus csattanóban megfogalmazza az olvasót mozgósító parancsot: „Szívében egy almamagot / őrzött, óvott meg Lenin. (…) Viharálló fává nőtt fel / jóságának almafája. (…) Kicsi szíved pirosába / te is ültess ilyen fát // s ha majd megnősz – igazságért / küzdő ember lesz belőled. / Lámcsak: Lenin nem is ismert, / s mégis ezt várta el tőled." (1959/4) Lenin figurája szakrális szerepet tölt be, az ő alakja köré épül a gyermekolvasó felé

közvetített kommunista ideológia és az ennek megfelelő viselkedési kódex. A sikeres indoktrinációt példázza Marton Lili *Lenin hangja* című meséje, amelyben a szovjet falusi fiúcska, Petya életének legnagyobb élménye, amikor a leningrádi múzeumban felvételről meghallgatja Lenin hangját. A mese zárlata a hangfelvétel közönségre tett hatását jeleníti meg: a felvétel lejátszásakor a jelenlevők automatikusan cselekednek: „állnak, kalaplevéve, csendben és halkan utána mondják: Éljen a szocialista forradalom!" (1961/4)

A különböző ünnepek alkalmával kötelező himnikus jellegű versek mellett a mozgósító, közmunkára, tanulásra buzdító versek képezik a direkt propaganda eszközeit. (Ezeket többnyire csokorba szedve újraközli az 1964-ben induló, háromhavonta megjelenő *Műsormelléklet*.)

A munka kultusza jellegzetes eleme a makarenkói pedagógiaeszménynek. A gyermekek iskolai tevékenysége, a tanulás ugyanolyan keretek közt zajlik, mint a felnőttek termelő munkája. A gyermekkor szükséges átmenet a nem felnőtté, hanem dolgozóvá váláshoz, a tanulás pedig nem az én kiteljesítésének, hanem a közösség érdekében végzendő munkához szükséges ismeretanyag megszerzésének eszköze: „A munka nevel óriássá – / Tanulj, mert hív az új világ – / hogy hű lehessél harcainkhoz, / piroslobogós ifjúság!" (Csávossy György: *Biztató* 1960/9). A tanulás maga is „sztahanovista" mintára zajlik: a gyárakban zajló munkaversenyek mintájára állandóan tanulási versenyeket szerveznek. (Fodor Sándor *A verseny* – 1960/6 – című elbeszélésében kifejezetten az esztergályos szülők termelési versenye motiválja a gyermekek tanulási versenyét.) A javuló eredményeket különböző események, évfordulók tiszteletére ajánlják fel. „Már egy hete csupa tízes, / gyűl az osztálykönyvbe fel. / Osztályunkban minden gyermek / Szorgalommal ünnepel." (Horváth István: *Hazánk születésnapjára* 1964/10).

A kolorádóbogár-szedéstől az iskolaépítésig az élet megannyi területén bevetett gyermekmunkát pattogó ritmusú vidám munka-versek népszerűsítik. Pl. „Lánc-lánc gyermeklánc/ emeletnyi létra / kézből-kézbe repül a / pengő-piros tégla. // Markold meg és add tovább! / – Új házat, új iskolát, / falazzon a tégla!" (Kányádi Sándor: *Tégla-adogató* 1960/8).

A munka kultusza ugyanakkor összefügg a közösség kultuszával, hiszen az egyéni teljesítmény is csupán a közösség érdekében végzett munka formájában fogadható el hiteles értéknek. A munka tehát úgy jelenik meg, mint a valós életben tapasztalható különbségeket, szembenállásokat feloldozni képes utópisztikus közösségi idill megteremtője. Kányádi *Aranyvirág* című versének második szakasza az első szakaszban líraian megragadott természeti idill pillanata után a méh/kaptár metaforának köszönhetően a falanszter közösségi idilljét formálja képbe: „Egyetlen nagy aranyvirág / az ország s a mézet róla / Egy közös kaptárba gyűjti / minden szorgos dolgozója." (1964/10).

3.3. Metamorfózisok

A gyermekirodalom szocializációs funkcióval is rendelkezik, a mesékből, versekből az olvasó konfliktushelyzetekkel és megoldási módokkal, világának működési elveivel, hatalmi viszonyaival, az egyén számára adott mozgástérrel és szerepekkel ismerkedik meg. A Napsugár irodalmi anyagának tekintélyes hányadát azok az írások képezik, amelyek anélkül, hogy közvetlen propagandát folytatnának, a gyermekolvasó számára megközelíthetővé, sőt kívánatossá teszik azt a fiktív világot, amit a kommunista propaganda valóságként tételez. (Természetesen e szimulált valóságnak elsősorban a gyermeket érintő, számára fontos szeletéről van szó, a különböző szövegekben leggyakrabban megjelenített színtér ezért az iskola.)

Az integratív propaganda elemei figyelhetők meg a gazdagságot, bőséget megjelenítő művekben. Lászlóffy Aladár *Szüret* című versében például a tárgyi világ ismert elemei, a termés gazdagságának felsorolásszerű leírása, a lelkendező felkiáltások, a jelzők halmozása megfelelő kontextusba állítva, didaktikus jellegű csattanóval hangsúlyozva népszerűsíti a kollektivizálás, a munkás világ, a közös (köz)munka és az ezzel (és nyilván csak ezzel) járó anyagi biztonság gondolatát. „Mitől dobog úgy a szív ma? / Szüretel a kollektíva. / Mennyi dió, szilva, alma! Lila, arany, piros halma, / Magaslik a zöld füvön. / Sok-sok dolgos család jön, / csíkos zsákkal, cekkerekkel / nagy klotyogó szekerekkel: / jut belőle minden házba, /Felcipelik a padlásra. // Mikor jön a fagyos tél / Munkásember már nem fél!" (1959/10).

A gazdagság-mítosz körébe tartoznak azok a lírai riportként olvasható versösszeállítások is, amelyek egy-egy gyár (pl. Lászlóffy Aladár a Technofrig hűtőipari berendezéseket gyártó gyárról, Kiss Jenő a vajdahunyadi acélkohókról) vagy város (Kányádi Sándor Leningrádról) jellegzetességeit, fontosságát ismertetik meg az olvasóval. Lászlóffy riportja például a portásfülkétől indul, majd egy-egy versben részletesen leírja a gépsorokat, a munkafolyamatot, a termelést ellenőrző vidám Miki mester alakját, míg végül a lap címét kiugrató játékos megoldással a gyári idill pillanatával zárja a verset: „A készülő termékeken / mindenütt ott tündököl / naponta a napsugár mint / minőségi ellenőr." (Lászlóffy Aladár: *A Technofrig üzemben* 1964/4).

Míg az első évfolyamokban még a rurális témájú, falusi világban játszódó írások dominálnak, a hatvanas évektől fokozatosan erősödik az urbánus/munkás tematika aránya, egyre határozottabban körvonalazódik a gép/gépesítés kultusza. (A rurális témák fokozatos háttérbe szorulásának két oka van: az első évfolyamok még viszonylag gazdagon merítenek az erdélyi népmese hagyományából, a népmesék cselekménye pedig első sorban falusi környezetben játszódik. Ugyanakkor az ekkor zajló kollektivizálási

folyamat megjelenítésére tett próbálkozások ismét a rurális témák jelenlétének kedveznek. A kollektivizálás befejeztével (1962) a figyelem áthelyeződik a gyárakra, a városi munkásvilág eseményeire.) A gép sokszor nem is eszközként, hanem már-már mitikus figuraként, a kommunista emberideál tökéletes megtestesítőjeként jelenik meg. Nem véletlen, hogy a költő ugyanolyan himnikus lendületű sorokban üdvözli a gyári munkát végző robotokat, mint amilyenekkel a munkásembert, a Pártot, eszmét megjelenítő kommunista harcost: „Járnak egyre halkan. / Mindben egy-egy agy van. / Húsz ember sem végez ennyit, / és nem pontosabban. // Hála annak, hála, / aki feltalálta!" (Kiss Jenő: *Önműködő gépek* 1959/6).

A gépkultusz, illetve a mérnökfigurát övező tisztelet Veress Zoltán két verses meséjében is fontos szerepet játszik. Az *Ábrahám és Domokos*ban a gépekért rajongó iskolások addig szerelnek egy színben talált ócska gépet, amíg az önállósítja magát, világgá megy és ámokfutása alatt minduntalan új formákat ölt, míg ifjú tervezői végül megszelídítik, és visszatérnek az iskolába, ahol „tanulnak, hogy gépészmérnök / lehessen majd belőlük."

A *Hosszú Fülöp, Kajla Jakab* hősei, a kollektív gazdaságból ódivatúként kiselejtezett szamarak, akik hogy ismét munkát és hivatalt nyerjenek, mindent elkövetnek, hogy „gépesítsék magukat".

A gépek/ gépesítés kultusza (amely egyébként az ipari forradalom idején született) összefüggésben áll az élet minden területén szorgalmazott sztahanovista termelési mód népszerűsítésével. Ez a törekvés fonódik egybe játékos, humoros formában a természet átformálásáért vívott harccal (vö. Boia 2005: 171–202) Csávossy György *Tojásgyári riport*jában: „Jártál, pajtás tojásgyárban? / Crevedicán bíz én jártam. / Nincsenek ott tojógépek, / tyúkok tojnak, mint a gépek: / ötvenezer kotkodács, / mindegyikre egy tojás (...) így megy egész esztendőben, / esztendőben háromszázszor, / s azon felül is egy párszor!" (1964/4).

Ugyancsak az új világban való eligazodást (az új világhoz való igazodást) szolgálják azok a népmese átdolgozások, amelyek egy-egy ismert mese szüzséjét alkalmazzák változott körülmények között. Román Viktor meséi (*Árva Zsóka* 1958/7, *Traktoros Jancsi* 1959/3) például a szerencsét próbálni induló, próbákat kiálló árva fiú történetét dolgozzák fel újra egy aktuálpolitikai jelenség, a kollektivizálási folyamat egyes elemeinek hasznosításával. Csakhogy a táltos paripa szerepét itt a traktor tölti be, a próba természetesen egy nagy földterület minél rövidebb idő alatt történő felásása és a munkát akadályozó szereplők közt megjelenik a magát kollektivistának álcázó, de voltaképpen a közösség érdekei ellen dolgozó, a főhős által végül leleplezett, a közösség által pedig megbüntetett kulák. A mese végkifejlete pedig a gép és főhős apoteózisa a kollektívgazdaság díszletei között: „Az öreg traktor díszhelyet kapott a kollektív gazdaságban, Jancsiból meg olyan traktorista lett, hogy hetedhét országra eljutott a híre."

A Napsugár prózaanyagának túlnyomó részét a különböző „megtéréstörténetek" teszik ki, melyekben a főhős hiúságból, tudatlanságból, rosszul értelmezett ambícióból stb. hibát követ el, majd hibáját felismerve, bűnét (többnyire nyilvánosan) megvallva feloldozást nyer a közösség valamely fontos képviselőjétől (tanár, kollektívgazdaság vezetője, mester a gyárban stb.), végül javulást fogadva ismét a közösség teljes rangú tagja lesz. Ezek az integrációs történetek a legalkalmasabbak arra, hogy kijelöljék azokat a határokat, amelyek között az új ember mozoghat, hogy megismertessék vele a hatalmi viszonyokat és elsajátíttassák azt a viselkedésmódot, amely a lehető leginkább alkalmazkodik ezekhez. Gyermekhősökről lévén szó, az elkövetett vétségek is gyermekléptékűek és többnyire szorosan kötődnek az iskolai élethez (pl. csavargás, rossz tanulás, padfaricskálás, hazugság stb.). A hibák lehetőleg nyilvános megbánása a közösségbe való visszafogadtatás elsőrendű feltétele: az osztályközösség, illetve a pionírosztag tagjai öntudatos kis funkcionáriusként viselkedve szankci-

onálnak és mentenek fel (pl. Fodor Sándor *Táborozók* címmel több folytatásban megjelent történetében, 1958, 1959). A túlzott buzgalom is vétségnek minősül, Bálint Tibor *A földalatti város* című meséjében az ötödikes Andriska titokban belopózik a bányába, mert „pionírbányász" akar lenni, aztán eltéved és sírva elalszik, míg végül a bányászok rátalálnak és hazaviszik, nem feledkezve meg arról, hogy figyelmeztessék, a bányászmunka legfontosabb velejárója a fegyelem.

Bonyolultabb történetek azok az ideológiai tanmesék, amelyekben a főhős olyan etikai konfliktusba kerül, hogy kénytelen érzései ellenére cselekedni. Fodor Sándor *Bátran becsülette*l című meséjében a fiúcska előbb elrejti veszettséggyanús kedves kutyáját a hatóságok elől, majd miután a tanácselnök lelkére beszél („bátran, becsülettel helytállsz, ha a szocializmus ügye úgy kívánja"), végül mégis átadja a sintéreknek. Ezek a történetek arra nevelnek, hogy a szerettekhez, a családhoz való ragaszkodásnál magasabb rendű az eszméhez való hűség. Nagy István *Teri és Feri meg a pionírnyakkendő* című tanmeséjében a későbbi *Ácsék tábort vernek* hősei közt éppen ezen a ponton adódik nézeteltérés, mind a pionír nagyfiú, mind az apa azt állítja, hogy a pionírbecsület előbbre való a testvéri összetartásnál. Ennek nevében egyenesen elvárható, hogy a testvérére nézve kompromittáló, a közösség számára hozzáférhetetlen, bizalmas információkat is azonnal jelentse a pionír (pl. hogy a kislány hazudott és rendetlen volt). Ámbár ezek a történetek nem jutnak el a hagyományos családi kapcsolatok oly mértékű lerombolásáig, mint V. Gubarev (egyébként a Pionír tanúsága szerint háziolvasmányként is népszerűsített) *Pavlik Morozov* című írásában, ahol a tizenhároméves főhős saját apját jelenti fel a titkosrendőrségen, mégis a tradicionális emberi kapcsolatok leértékelésének szándéka érzékelhető bennük.

A Napsugár irodalmi anyagából voltaképpen a makarenkói modellnek megfelelő autoritárius család- és iskolakép körvonala-

zódik. A nevelés eszerint a közösség, a militarizáltság és az autoritás szabályai szerint megy végbe, a gyermek az államot miniatűr szinten képviselő autoriter családból az ugyancsak államot képviselő, ugyancsak autoriter iskolai képzés rendszerébe kerül, hogy onnan kikerülve válhasson hatalomhoz hű, lojális állampolgárrá (Boia 2005: 143). A Napsugár jobb-gyengébb színvonalat képviselő „tanmeséi" voltaképpen az állampolgárrá nevelés feladatában játszanak szerepet, példázatokon keresztül tudatosítva az olvasóval, hogy a szabályok áthágása szankciókat von maga után, a szabályoknak való megfelelés viszont mind kicsiben, a gyermek életében, mind pedig nagyban, a felnőttek általa is érzékelhető világában jutalmakat feltételez. Ennek formája a pionírtábor, a különféle pionírfoglalkozások, illetve a megannyi versben, mesében, karcolatban megjelenő, az élet minden területét átfogó anyagi gazdagodás, gyarapodás. „Új lakások, újabb kertek, / friss falszagú osztálytermek, / itt új kémény les a napba (…) új antennák nőnek, járdák, / utcánkat új buszok járják, / kirakatban új könyvcímek." (Csávossy György: *Újesztendő* 1960/1).

Az írásokból egy olyan idilli világ rajzolódik ki, amelyben a kis pionírnak könnyű tájékozódni. A gyermekek közt ritka a feloldhatatlan konfliktus (ha mégis akad, az a megtéréstörténetek forgatókönyvének köszönhetően rövidesen rendeződik), a pionírszervezethez való tartozás ténye, mintegy transzcendens valóságként minden (életkori, nyelvi, nemzetiségi stb.) ellentétet elsimít. (Fodor Sándor: *Új barátok* című, folytatásokban közölt történetében a Tulceára utazó kolozsvári magyar fiúcska pillanatok alatt barátkozik össze egy román és egy lipován fiúval csupán azért, mert mindhárman pionírnyakkendőt viselnek.) A felnőttvilág alakjai többnyire a kommunista korszakban fokozott jelentőséggel bíró szakmák képviselői. Értelmiségi szülő alig akad (az értelmiséget általában az uralkodó ideológia szellemében cselekvő, azt képviselő tanárok, tanítók, ritkán a gyári gyakorlaton megismert mérnök képviselik). Az apák tehát általában vasgyári

munkások, vasutasok, traktoristák, kollektív gazdaságban dolgozó földművesek, az anyák pedig többnyire gyári munkásnők. A kommunista ideológia kifejezetten szorgalmazza és az értelmiségi/irodai munka felé helyezi a kétkezi munkát, ezt az értékrendet tükrözik az írások is, jóllehet egy-egy elszólás formájában megjelenik a reális rangsor is. Egy apa például így szidja hazugságon kapott fiát: „Hazug emberből fiam, itt nálunk nemhogy párttitkár, *de még csak munkás,* mozigépész, *vagy kollektivista* sem lehet." (Fodor Sándor: *Büntetés* 1961/2) (kiemelés tőlem V. J.).

A kommunista hatalmi struktúrával szemben igencsak korlátozott mértékben voltak tematizálhatók a központosító hatalom nyelvétől (román) eltérő, regionális (erdélyi) és kisebbségi (magyar) vonások. Erre nyújtott lehetőséget egyfelől a népi kultúra és hagyomány hangsúlyozása, másfelől pedig a transzilvanista eszmét a kommunista internacionalizmus irányába kiterjesztő megközelítésmód. Míg a Pionír a MAT korszakában hangsúlyozza a jellegzetes magyar népviseleti, kulturális elemeket, addig a Napsugár ezt az indulás lendületét és szabadabb légkörét hordozó első két évfolyamban teszi. Itt van a legtöbb klasszikus magyar irodalmi hagyományból átvett mese, vers, de szinte számonként közölnek népi mondókákat, találós kérdéseket, népi gyermekjátékokat is. Az 1957-es évfolyamban a hátsó borítóoldalon népviseleteket mutatnak be, ahol túlteng az erdélyi viselet, és azon belül a különböző erdélyi magyar tájegységek (Kalotaszeg, Torockó, Mezőség, Székelyföld) népviseletének ismertetése. A nemzetiségi vonásokat a folklór elemein keresztül kultiváló ilyen fajta megközelítés 59-től átadja helyét „a népek testvérisége" eszme hangsúlyozásának, amely egyfelől lehetővé tette ugyan a másság megfogalmazását, ugyanakkor határozott propagandisztikus szerepet is játszott. A mesékben, történetekben már-már sablonszerűen visszatérő elem, hogy az egyik gyermekhős román, a másik pedig magyar, és nem egy történet kiemeli, hogy szívesen tanulják egymás nyelvét. (Nemcsak az iskolában románul is tanu-

ló magyar gyerekek számára fontos tehát a nyelvtanulás, noha ezt az aspektust mindig külön hangsúlyozzák!) A nemzeti vonások háttérbe szorítására szorgalmazott internacionalizmus a behelyettesíthetőség és az egységesítés elvét valósítja meg: „Húsz kerek esztendővel ezelőtt, (…) Bukarest valamelyik külvárosában, Pascaniban, Craiován vagy Brassóban vagy Nagyenyeden". A főszereplő kislányt „lehet, hogy Floricának hívták, de az sincs kizárva, hogy Gretchennek vagy Ildikónak" (Fodor Sándor: *Boldog újesztendőt*, 1961/4./1-3). A szereplők lokalizáltsága, nemzeti/nyelvi hovatartozása tehát feloldódik, hogy felismerhetőbbé váljon a kommunista hatalmi narratíva.

3.4. A szubverzivitás lehetőségei

A fennálló rendszert, illetve annak bármilyen szeletét nyíltan bíráló írás nem jelenhetett meg egy olyan kiadópolitikát folytató országban, ahol a publikálás és terjesztés hivatalos lehetőségei mind állami kézben voltak. A cenzúra egyfelől szabályozta a leírható/megjelentethető témákat, másfelől mivel nagymértékben függött a cenzor személyétől, a lap vagy szerző helyzetétől, és egy sor más interperszonális kapcsolattól, hagyott egy (meglehetősen szűk) mozgásteret a szerzők számára. Ugyanakkor kialakult a kettős kóddal történő olvasásra való érzékenység, amely a szövegeket eleve „áthallásosan", értelmezve kezelte.

A gyermekirodalom, lévén az új ember formálásának eszköze, természetesen nem függetleníthette magát a cenzúra alól, sajátosságainak köszönhetően mégis nyújtott néhány kibúvót. A gyermeki/kiskamaszi gondolkodás eleve szubverzív, hiszen a világgal ismerkedő gyermek számára a világ számos eleme, azok működésének szabályai stb. megkérdőjelezhető. A mesevilághoz közelebb álló gyermekirodalom a fantázia számára olyan lehetőségeket kínált, amelyekkel eleinte a szocialista realizmus elvét követő „felnőtt" irodalom nem rendelkezhetett. A különböző

publikációs elvárások és a cenzurális tiltások közt dolgozó szerzők számára a gyermekirodalom a maga kvázi-szabadabb légkörével ezért sokszor vonzó lehetőségnek tűnt. Az ötvenes évek fordulója, a hatvanas évek egy új, nyelvében, szemléletében modern, esztétikailag hiteles gyermekirodalom megszületésének kora a teljes magyar nyelvterületen.

Nyíltan kritikus, a rendszert bíráló szöveg természetesen nem volt a Napsugárban, egyes írásokban mégis érzékelhető a szubverzív jelleg. Természetesen nem a fennálló hatalmi rendszert, illetve ideológiát bírálták (erre egy gyermeklap a maga sajátos profiljával nem is igen nyújthat lehetőséget), csupán annak egy-egy részletét. Egy olyan kontextusban, ahol a lap tekintélyes hányadát a közepes minőségű „ideológiai tanmesék" és propaganda- (vagy csupán propagandisztikus felhangú) versek teszik ki, az esztétikai minőség és az eltérő témaválasztás önmagában is olyan distanciát teremt, amelyben ezek a szövegek mintegy kiemelkedhetnek a többi közül. Szilágy Domokos, Kányádi Sándor, Lászlóffy Aladár és mások ilyen versei poétikai megoldásaiknak köszönhetően így kapcsolatot létesítenek az irodalmi hagyomány háttérbe szorított szeleteivel (nyugatos modernség, avantgárd, az Újhold tárgyias költészet).

A megjelenés kontextusa, az a szöveghalmaz, amellyel egyik-másik alkotás óhatatlanul „összeolvasódott", önmagában is kedvezett a szubverzív vonások felszínre kerülésének. A mesevilág fantázia kormányozta mozgástere és a humor, illetve a paródia biztosít kedvező lehetőséget arra, hogy olyan mondatok, részletek is leíródjanak, amelyek szubverzívként (is) olvashatók.

Veress Zoltán *Tóbiás és Kelemen*je, illetve az *Irgum Burgum Benedek* Napsugárban olvasható változata (amely lényegesen eltér a későbbi, könyvváltozatban ismerttől) a megtéréstörténetekkel szemben olyan csetlő-botló komikus hősöket mutat be, akik nem tanulnak a hibáikból, és nem változnak meg. Ráadásul individualista alkatú hősök, akik teljesen alkalmatlanok arra,

hogy beilleszkedjenek valamilyen közösségbe, elkövetik mindazokat a vétségeket, amelyekért a gyerekszereplőket szigorúan büntetik az „ideológiai tanmesék” (pl. verekednek, torkosak, árulkodnak stb.). Azzal, hogy mégis ép bőrrel kerülnek ki minden kalandból, végső soron jutalmukat is elnyerik, ugyanakkor ironikus fénybe állítják a példaképként felkínált hősök szervilis alkalmazkodását. Az *Irgum Burgum Benedek* lustácska medvehősének például sorozatosan kudarcot vallanak abbeli próbálkozásai, hogy valamilyen fontos tevékenységet találjon, mégpedig a mackó hibájából (pl. figyelmetlen, buta, és többször is leissza magát!). A közösséggel szembeforduló, szubverzív egyéniség diadala az *Irgum Burgum Benedek* zárófejezete, amelyben a mackó iskolába viszi a kakasokat, hogy ott „derék medvét” neveljenek belőlük. Természetesen a kakasok a szidás, fenyegetés, verés ellenére sem tanulnak meg brummogni úgy, ahogy azt elvárnák tőlük.

Bajor Andor többnyire abszurd elemeket tartalmazó meséiben a hősök „megjavulnak” ugyan, tévelygéseik közben azonban olyan észrevételeket, összehasonlításokat tesznek, amelyek megkérdőjelezik a propagandisztikus vonásokkal rendelkező írásokból körvonalazódó viselkedésmodellek érvényességét. A feltételezett gyermeki naivitás, illetve a főhős tudatlansága teremt lehetőséget például a Garázda Karcsi történetekben arra, hogy a történelmi leckék sablonjai nem valóságként, hanem sablon voltukban mutatkozzanak meg. Garázda Karcsi tipikus „rossz gyerek”, „Ha tőle függ, bezáratta volna a múzeumot, a kardokat pedig kivitte volna az erdőbe rablópandúrt játszani”, aki egy múzeumlátogatáson elcsavarog a tanár magyarázatát figyelmesen hallgató csoporttól, bebújik egy vértbe, és barátjával együtt hosszú utazást tesz a múltban. Természetesen Karcsi soha nem tud kiigazodni a múlt viszonyai között, a barátjára hárul az a szerep, hogy viszontagságaikat mindig a szegénység történelmi elnyomásának kontextusába helyezze és a tanulságokat levonja. A tanulatlan főhős a történelmi lecke evidens tanulságait minduntalan

tovább fokozza valamilyen triviális részlettel, ezzel újra és újra aláássa annak hitelét. A Tudor Vladimirescu vezette lázadás idejébe kerülve például arra a következtetésre jut, hogy az aszfaltozott út hiánya „a hűbériség műve", ráadásul cipőjét sem tudja megtisztítani, mert „kiderült, hogy a hűbériség nem ösmeri a cipőpasztát sem"!

A Gondoskodó Haza sztereotípiáját ugyancsak a gyermeki naivitást imitáló gondolatmenet helyezi humoros kontextusba, és ezáltal hitelteleníti. A beteg kisfiú szerint „nehéz megérteni, hogy a mi országunk, amely annyi jóval lát el bennünket: iskolával, fénnyel, játékkal, szép ruhával és táborral, időnként doktorokat is küld hozzánk, akik szúrnak, mint a darázs. Mert őket is a mi hazánk küldi, ez kétségtelen, csak éppen nem lehet megérteni".

Az ilyen ártatlan fricskának tetsző megállapítások alkalmasak voltak arra, hogy sztereotípiaként, sablonként és akár valótlanságként leplezzék le azt az ideológia által közvetített valóságot, amellyel a gyermekolvasó akarva akaratlanul lépten-nyomon szembesült. A görbe tükör mechanizmusának köszönhetően egy-egy apró részlet kifigurázása teljes gondolatmenetek magától értetődőségét aknázta alá.

Végül maga az esztétikai minőség is válhatott, ha nem is kifejezetten szubverzív tényezővé, de legalábbis a szubverzivitásra érzékeny olvasatnak kedvező erővé. Bajor Andor *Egy bátor egér viszontagságai* című meséje, Hervay Gizella minimalista eszközökkel dolgozó, gyermeki látásmódot játékba hozó *Kobak-meséi*, Fodor Sándor *Csipiké*je, és Kányáditól Szilágyi Domokosig számos költő számos verse, noha ideológiailag semlegesek voltak, de esztétikai minőséget képviseltek a nagy mennyiségben publikált, gyenge vagy közepes színvonalú ideologikus irodalommal szemben, s ezáltal segítettek gyengíteni annak propagandisztikus hatását autentikus esztétikai élménnyel ismertetve, ajándékozva meg az olvasót.

4. Konklúziók

Mindkét gyermeklapban az irodalmi szövegek legfőbb jellemzője a korabeli megszólalásmód uralkodó vonása: a logokrácia. Az adott témák, kifejezésmódok, jelszavak beteges, állandó ismételgetése rendkívül gyorsan kiüresíti a szavak, képek jelentését. A költői eszköztár automatikus használata időnként megbicsaklik, abszurd vagy komikus hatású verssorokat eredményezve: pl. „A fákon alma s körte ring / oly sűrűn, mint a sóshering!", majd a verszárlatban visszatalál a kötelező eszköztárhoz: „Segítsetek, hogy több legyen / az alma – ízes Jónathán, – (...) a munkásember asztalán!" (Veress Zoltán: *Szüretre pionírok!* 1961/38).

A minimálisra szűkített, gondosan definiált, egymással csak adott keretek közt kombinálható, szűkre szabott alkalmazási körrel rendelkező szavak, kifejezések kitartó és rögeszmés ismételgetése könnyebbé tette a tartalom ellenőrizhetőségét, ugyanakkor éppen az állandó logomán ismételgetésnek köszönhetően megerősítette a hatalmi ideológia helyzetét. A logokrácia a végletekig kiüresedett jelentés és a valóságot rendszeresen behelyettesítő, felülíró, megszüntető ellenőrzött beszéd uralma. A Pionír, illetve a Napsugár oldalain közzétett (közvetlen vagy közvetett) propagandisztikus irodalom esetében mindez az indoktrináció, az új ember formálásának didaktikai eszköze, amelyet a Hatalom az ország valamennyi gyermekén rendszerességgel alkalmazott.

Hivatkozásjegyzék

BADINTER, Elisabeth (1999) A szerető anya. Az anyai érzés története a 17–20. században. Debrecen, Csokonai Kiadó.

BUDA Attila (2002) A vas és az acél országa. In: L. Simon László (szerk.): Munkás, paraszt, értelmiség munkaverseny lázában ég! Agitatív antológiaköltészet Magyarországon 1945–1956. Budapest, Korona Kiadó. pp. 5–27.

BOIA, Lucian (2005) Mitologia științifică a comunismului. București, Humanitas.

CORDOŞ, Sanda (2002) Literatura între revoluție şi reacțiune. Problema crizei în literatura română şi rusă a secolului XX. Cluj-Napoca, Biblioteca Apostrof (Ed. a II-a adăugită).

DÁNÉ Tibor (1962a) Irodalmibb ifjúsági irodalmat. Korunk 1, 2. sz. pp. 107–113, 249–255.

DÁNÉ Tibor (1962b) Szemben a tényekkel. Korunk 7–8. sz. pp. 1003–1008.

ELULL, Jaques (1973) Propaganda: The Formation of Men's Attitudes. New York, Vintage Books.

FARKAS János (1961) Lapszerkesztés és gyereknevelés. Korunk 10. p. 1262–1268.

FODOR Sándor (2002) „A gyermek nem a legigényesebb, de biztos, hogy a legőszintébb olvasó" Beszélgetés a gyermekirodalomról és a Napsugár indulásáról. Kérdezett Balázs Imre József. (Függelékben Farkas János visszaemlékezése). Korunk 10. sz. pp. 27–34.

FODOR Sándor (2003) Kortársuk voltam, kortársaim voltak. Csíkszereda, Pro-print.

FOULKES, A. P. (1983) Literature and Propaganda. London and New York, Methuen.

GUYOT, Adeline – RESTELLINI, Patrick (2002) Arta nazistă. O artă de propagandă. București, Editura Corint.

IZSÁK József (1962) Példák és eszmék. Korunk 3. sz. pp. 375–379.

KOMÁROMI, Gabriella (szerk) (2001) Gyermekirodalom. Budapest, Helikon Kiadó.

KRAMNICK, Isaac (1980) Children's literature and bourgeois ideology. in. Perez Zagorin (szerk.) Culture and Politics From Puritanism to the Enlightenment. Berkeley, California.

LUKA László (1982) A kollektív felettes én formálásának ábécéje napjainkban Magyarországon. In: Belső tilalomfák. Tanulmányok a társadalmi öncenzúráról. Hollandiai Mikes Kelemen Kör. 20–58.

MANOLESCU Ion (2004) Abecedarele – o paraliteratură politică. In: Paul Cernat, Ion Manolescu, Angelo Mitchievici, Ioan Stanomir: Explorări în comunismul românesc. I. Iași, Ed. Polirom.

NAGY István (1962) A kollektív erőfeszítés kamasz hőseiért. Korunk 5. sz. pp. 651–656.

OSMAN, Fernanda Emanuela (2004) Note despre poezia agitatorica a anilor 50. Caietele Echinox, vol. 7. Cluj-Napoca, Editura Dacia. p. 48–64.

SIMON László, L. (2002) Utószó. In: Uő (szerk.): Munkás, paraszt, értelmiség munkaverseny lázában ég! Agitatív antológiaköltészet Magyarországon 1945–1956. Budapest, Korona Kiadó. p. 421–423.

Új név, új tartalom

Rendszerváltás a romániai magyar ifjúsági sajtóban

Az 1989-es romániai rendszerváltás a teljes romániai magyar sajtónyilvánosság radikális átalakulását hozta magával. A kezdeti szakaszban egymásnak ellentmondó irányzatok feszültek egymásnak, együtt, egy időben jelentkezett a múlttal való radikális szakítás és a modern/demokratikus újságírási normák megteremtésének igénye, illetve a múlt egyes elemeinek (újra)hasznosítása, továbbélése.

A teljes sajtóra jellemző vonások némi módosulással érzékelhetőek a rendszerváltásban már többé-kevésbé aktívan részt vevő fiatal generáció által (is) működtetett, fiatal olvasókat megszólító sajtótermékek esetében is. Tanulmányomban azt vizsgálom, milyen értékrendet képviselt és milyen napirend kijelölő funkciót töltött be a rendszerváltást követő hónapokban két, kifejezetten a fiatalságot megszólító hetilap, a bukaresti Fiatal Fórum, illetve a kolozsvári Jelenlét.

1. A romániai sajtónyilvánosság általános jellemzői a rendszerváltás idején

1989. december 22-ig Romániában olyan, a Román Kommunista Párt által irányított, központi utasításra működő médiarendszer létezett, amely nagymértékben (egyesek szerint csaknem teljesen) korlátozta az információkhoz való hozzáférést, és mind gazdasági, mind pedig politikai téren minimálisra szűkítette a sajtóban dolgozók mozgásterét, s ezáltal magának a nyilvános beszédnek a terét. „A cenzúra és propaganda összefonódásának eredményeként a sajtó egészen a szocialista rendszer bukásáig

kitartott hatalmi legitimációs és tudatformáló szerepe mellett.” (Győrffy, 2009)

A cseh, lengyel és magyar példákkal ellentétben a totalitarista Romániában nem fejlődhettek ki azok a többnyire művészeti és tudományos szabadgondolkodás felől induló polgári kezdeményezések, amelyek aztán megteremthették az úgynevezett „második nyilvánosságot”, amely a demokratikus politikai ellenzék előkészítéséhez járulhatott hozzá.

Noha hivatalosan Romániában már 1977 decemberében megszűnt a cenzúra, a 80-as évek sajtójában az országos napilapoktól az óvodásoknak szánt Haza Sólymai című kiadványig erőteljes cenzúra érvényesült. A szigorú tiltások mellett a személyi kultusznak köszönhetően az előíró cenzúra is erősödött, s mindezt kiegészítette (sőt a valós elvárások szigorát gyakran túl is szárnyalta) a rögzítetlen szabályok és a szigorú megtorlások által generált öncenzúra. (Takács, 2005) Ez utóbbi már csak azért is fontos, mert hatása bizonyos mértékben amolyan belső beidegződés formájában a rendszerváltás után is fennmaradt.

Az ifjúságnak szánt sajtótermékek fontos szerepet töltöttek be az indoktrinációban. Noha egyes, gyerekeknek szánt kiadványok (pl. Napsugár) megpróbálták kihasználni az éppen kedvező politikai széljárást, és többnyire szépirodalmi alkotások esztétikai értékére és a metaforikus nyelvhasználatra alapozva időnként megpróbálták ezt ellensúlyozni, a 14 év felettieknek, vagyis a „kommunista ifjúságnak” szánt kiadványok számára ez sokkal nehezebbnek bizonyult, különösen a 80-as években.

Az 1989. decemberi eseményeket követően gyakorlatilag minden átmenet nélkül a totalitarista sajtót egy, az információkhoz való hozzáférés és szabad véleménynyilvánítás liberális eszméin alapuló, demokratikus sajtómodell lett hivatott felváltani. A médiának gyakorlatilag egyik napról a másikra kellett volna megtennie azt az utat, amelyet a nyugati demokráciák sokkal hosszabb időintervallum alatt tettek meg, s ehhez az újságírók legfel-

jebb az 1945 előtti sajtóélet hagyományához nyúlhattak volna vissza, amely ugyancsak számos cenzurális megkötéssel küzdött (esetenként háborús cenzúrával is). További hiányossága volt ennek a modellnek, hogy hiányzott belőle a huszadik század második felében végbement modernizálási folyamatok, médiapiaci változások hatása (pl. televíziózás élre törése, médiapiac hangsúlyosabb rétegződése stb.) és jobbára a személyi folytonosság is, hiszen az akkori újságírók már nemigen voltak aktív médiamunkások 1990-re.

A posztszocialista társadalmakban a változásban mindenhol rendkívül fontos szerepet töltött be a média, Romániában például az országos televízió már nem is közvetítő szerepet játszott, hanem az 1989. decemberi események egyik fontos alakítójává vált. Mivel a politikai kommunikációhoz kapcsolódó feladatokat elsősorban a sajtónak kellett betöltenie, a rendszerváltást követő időszak egyik legszembetűnőbb jellemzője a média erőteljes átpolitizáltsága, az újságírói szerepkör elitista felfogása és a harcos/pártos újságírás erőteljes jelenléte. (Papp Zakor, 2005) Noha általában elmondható, hogy az újságírók minden demokráciában politikai szerepet is betöltenek (a nevelő, kulturális, társadalmi szerepeken kívül), ez a politikai szerep a 90-es évek Romániájában hangsúlyozottan jelen van. Az újságírók nem szorítkoznak az események közvetítésére és értelmezésére, hanem például részt vesznek politikai csoportosulások szervezésében, vagy a hatalommal szemben ellenzékként lépnek fel, egyszóval politikai szerepet játszanak.

2. A romániai sajtó körképe a rendszerváltás után

A decemberi események nyomán kialakult általános euforikus hangulat a romániai magyarság körében kiegészült azzal a reménységgel, hogy véget ért a nemzetiségi elnyomás időszaka. Az

értelmiségi elit azonnal szervezkedni kezdett, s már 1989 decemberében létrejött a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ), amelynek december 25-i kiáltványa többek közt sürgeti a magyar napilapok, művelődési és tudományos folyóiratok kiadását, magyar rádió- és televízióadás létesítését. Az erdélyi magyarság a decemberi forradalom környékén gyakorlatilag 31 lappal és folyóirattal rendelkezett, majd néhány hét alatt – noha nem annyira az RMDSZ felhívásának, mint inkább a korabeli lapalapítási kedvnek köszönhetően – közel hatszor annyi lapot (összesen 164-et) alapítottak. (Papp Zakor, 2005) Igaz, ezeknek jelentős része csupán rövidéletű kísérletnek tekinthető. A lapindításhoz a 90-es években csupán vállalkozókedv és minimális tőke volt szükséges. A lappiac robbanásszerű kiteljesedéséhez hozzájárult az is, hogy a lapalapítást az erdélyi magyarság az identitásmegőrzés és -erősítés lehetőségének tekintette. A korábban létező lapok (néhány kivétellel) megváltoztatták a nevüket, és zömében az újságírók tulajdonába került kft-ként működtek, külföldi befektetők ekkor még nem jelentkeztek. A kinyíló lehetőségek, a lappiac diverzifikálódása mellett számolni lehet a hatalmasra növekedett olvasási igénnyel is: nemcsak a korábban titkolt vagy csak „suttogott" témák nyomtatásban való megjelenítése vonzotta az olvasókat, de a napról-napra változó, labilis, állandó mozgásban levő, bizonytalanság-érzetet generáló hétköznapok közti eligazodás igénye is.

Az általam vizsgált időszakban (1990. január–június) zajlik az új hatalom konszolidációja, ugyanakkor teret kap a nyílt nacionalizmus és erősödnek a nemzetiségi ellentétek. Mindkét folyamat során számos utcai összecsapáshoz is vezető esemény történik, elég, ha a két legjelentősebbre, az 1990 márciusában Marosvásárhelyen történt román–magyar összeütközésekre, illetve 1990 júniusában a bukaresti Egyetem téren történt „tisztogatásra", „bányászjárásra" gondolunk. Mindkettő olyan esemény, amely

közvetlenül érintette az erdélyi magyar fiatalságot, s mint ilyen fokozottan jelen volt a korabeli ifjúsági sajtóban is.

3. Az ifjúsági sajtó jellemzői: Fiatal Fórum, Jelenlét

A kizárólag pártirányítás alatt megjelenő ifjúsági/gyereksajtó szerepe a kommunizmus alatt elsősorban propagandisztikus, célja egy (a 80-as évekre a valóságtól végképp elszakadó) idealizált, alternatív világ megjelenítése, illetve az olvasó kommunista doktrína szellemében történő nevelése. A személyiségformálás (vagyis a pártkáderré nevelés) hármas eszköze az önállóságot feladó, vak engedelmességre nevelő fegyelmezés, a különbséget és ezzel a különállást is elmosó egységesítés, illetve a pártideológiai képzés. (Manolescu, 2004)

Ezek alól a KISZ Központi Bizottságának magyar nyelvű, országos terjesztésű lapja, az 1957-ben indult Ifjúmunkás sem lehetett kivétel, noha az alkalmankénti politikai enyhülések időszakaiban (elsősorban a hatvanas években) közéleti riportjainak, a lapra jellemző vitaszellemnek és a nyomtatott sajtóban megszokottnál fiatalosabb nyelvhasználatának köszönhetően jelentős szerepet kapott a kommunista ideológiától eltérő, „megtűrtnek" számító értékek, szemléletmódok stb. terjesztésében is. A lap 1968-tól kezdődően havonta jelentkező Irodalmi Melléklete a Forrás-nemzedékek írói számára biztosított korai publikációs fórumot. Mindez a nyolcvanas évek végére már történelemnek számított, az Ifjúmunkás ebben az időben éppen olyan szürke, semmitmondó, mint az írott sajtó többi fóruma. Az 1989-es változásokra azonnal reagál a szerkesztőség, hiszen a lap új változata Fiatal Fórum néven már 1989. december 30-án megjelenik.[1]

---

[1] Fiatal Fórum, a romániai magyar fiatalok hetilapja. Bukarest. 1989. dec. 30. (1.évf. 1.sz.)-1992. ápr. 11. (4.évf. 14.sz.): Főszerk.: Varga József (1990. márc. 24.-jún. 16. és 1991. aug. 3.-1992. ápr. 11.). Fel.

A névcserét indokoló aláíratlan, ugyanakkor vizuálisan kiemelt, keretezett vezércikkében fontosnak tartja jelezni, hogy alulról induló, demokratikus szerveződés alapján jött létre, hangsúlyozza piaci előnyeit (biztos infrastruktúrával és szerzőgárdával rendelkezik a majdan alapítandó, hasonló lapokhoz képest), pontosítja (ekkor még nem politikainak, inkább érdekvédelminek tekinthető) elkötelezettségét (vagyis hogy az RMDSZ-szel kíván együttműködni). Ugyanakkor nem feledkezik meg arról sem, hogy előre leszögezze, noha amolyan összefogó erő, közvetítő kíván lenni az ifjúság különböző szegmensei között, nem kívánja kisajátítani azt, számít a helyi megjelenésű ifjúsági lapokra/szervezetekre és az azokkal való együttműködésre.

„A Fiatal Fórum néven induló új központi ifjúsági hetilap az Ifjúmunkás jogutóda. Teljes megújulásunk szükségességének hitében két, egymástól független kezdeményezés erősített meg. A csíkszeredai Demokrata Magyar Ifjúsági Szövetség Szervező bizottsága és az RMDSZ ideiglenes Intéző Bizottságának Ifjúsági Munkacsoportja javasolta szerkesztőségünknek, hogy – új névvel, új tartalommal – a volt Ifjúmunkás maradjon az összes ro-

---

szerk.: Makár Júlia (1990. márc. 24.-jún. 16.). Szerk. titkár: Bodor Júlia (1990. márc. 24.-jún. 16.). Rovatvez.: Bodor Gy. Tamás (1990. márc. 24.-jún. 16.); Székely Ervin (1991. aug. 3.-1992. ápr. 11.). Tudósító: Székely Ervin (1990. márc. 24.-jún. 16.). Grafikus: Szacsvai Pál (1990. márc. 24.-jún. 16.). Szerk. tagjai: Bodor Júlia (1991. aug. 3.-1992. ápr. 11.); Ciobanete Ibolya (1991. aug. 3.-1992. ápr. 11.); Kós Anna (1991. aug. 3.-1992. ápr. 11.); Mihály István (1991. aug. 3.-1992. ápr. 11.); Simon Ilona (1991. aug. 3.-1992. ápr. 11.); Szilágyi N. Éva (1991. aug. 3.-szept. 14.); Lázár László (1991. aug. 3.-1992. ápr. 11.). Olvasószerk.: Bodor Gy. Tamás (1991. aug. 3.-1992. ápr. 11.); Nits Árpád (1991. aug. 3.-1992. ápr. 11.). Lásd http://kuszalik2.adatbank.transindex.ro/index.php?action=bo&name=220 (letöltés dátuma, 2020.05.30)

mániai magyar fiatal központi hetilapja, függetlenül azoktól a saját kiadványoktól, amelyeket a helyi magyar ifjúsági szervezetek alapítanak. A bukaresti és csíkszeredai fiatalok javaslata indokolt: lapunk, amely továbbra is rendelkezik a szükséges anyagi alapokkal, képes arra, hogy vérrel fizetett szabadságunk a teljes sajtószabadság lehetőségeivel élve, az RMDSZ ideiglenes Intéző Bizottságának Ifjúsági Munkacsoportjával együttműködve központi szinten képviselje a hazai magyar fiatalok közös érdekeit, és sajátos eszközeivel közvetítsen, egységet teremtsen az ország különböző vidékein élő valamennyi magyar fiatal között.

Sem a bukaresti magyar fiatalok ideiglenes szervezete, sem lapunk nem kíván hierarchiát teremteni, valamiféle irányító szerepet betölteni: demokratikus együttműködésre,

Amint számítani lehetett rá, az általános lapalapítási lázban rövidesen számos hosszabb-rövidebb (esetenként csupán egy-két példányszámmal rendelkező) ifjúsági, iskola- sőt osztálylap jelent meg. Papp Z. Attila kutatásai szerint az 1989. december 22.–1999. június 30. közt megjelent mintegy 934 újság, lap csaknem fele, 42 százaléka gyermek- és ifjúsági kiadvány. (Papp Zakor, 2005)

A többnyire rövid életű és egy-egy szűkebb csoportosulásnak szóló lap közül kiemelkedik az 1990. január 16-án útjára indított *Jelenlét*, a kolozsvári MADISZ lapja.[2]

---

[2] Jelenlét, „a kolozsvári MADISz lapja"; 1990. febr. 21.-jún.: ifjúsági hetilap; 1990. márc. 23-tól: kiadja a Romániai Írók Szövetsége." Kolozsvár. 1990. jan. 10. (1.évf. 1.sz.)-1991. [máj?] (2.évf. 7.sz.): Megj.: 1990: 1+38 sz.; 1991: 7 sz. Főszerk.: B. Kiss Botond (1990. jan.-1991. 7.sz.). Főszerk. hely.: Kelemen Hunor (1990. ápr. 5.-máj. 17.); Biró Á. Attila (1990. 31.-35.sz. és 1991. 3.-7.sz.). Szerk.: Biró Á. Attila (1990. jan.-30.sz. és 1990. 37.sz.-1991. 2.sz.); Kelemen Hunor (1990. jan.-márc. 29. és máj. 24.-máj. 31.); Lázár Júlia (1990. jan.-máj. 31.); Újvári Tünde (1990. jan.-máj. 31.); Feischmidt Margit (1990. febr. 28.-máj.

Az első szám főszerkesztői beköszöntőjében B. Kiss Botond felvázolja, hogyan alakulhatnak ki ifjúsági szervezetek az akkoriban szervezkedő sejtekből, milyen feladatokat vállalhat a MADISZ, és végül milyennek szánják a szerkesztők az induló hetilapot. A vizuális effektusokat is bevető szövegből kiderül, hogy afféle társadalmi osztályok, eltérő szegmensek közt közvetítő, önszerveződésen, önkéntességen alapuló, demokratikus/értelmiségi vitafórumnak képzelik:

„A JELENLÉT a kolozsvári MADISZ lapja. Mint bármely polgári demokratikus országban megjelenő lap, a JELENLÉT sem lehet öncélú. Azok, akik szerkesztését és a kellő anyagi alap előteremtését vállalták, azt szeretnék, hogy heti politikai-kulturális lap legyen A LAP, hogy helyet kapjon benne az erdélyi magyar ifjúság, munkások, falusi fiatalok, diákok véleménye, gondja,

---

17.); Gál Mária (1990. febr. 28.-máj. 17.); Török F. László (1990. febr. 28.-márc. 29. és máj. 24.-37.sz.); Veress Márta (1990. máj. 24.-23.sz.; majd titkár, rovatvez., olvasószerk.: 24.sz.-1991. 7.sz.); Czakó László (1990. máj. 24.-23.sz.); Kiss Kati (1990. máj. 17.-máj. 31.); Szűcs László (1990. 18/19.sz.-1991. 2.sz.); Gittai István (1990. 18/19.sz.-1991. 2.sz.); Borcsa János (1990. 26.sz.-1991. 7.sz.); Fülöp László Zsolt (1990. 27.sz.-1991. 7.sz.); Bréda Ferenc (1991. 3.-4.sz.). Graf. szerk./grafikus: Tasnádi József (1990. jan.); Damokos Csaba (1990. febr. 28.-máj. 17.); Irsai Zsolt (1990. 18/19.sz.-1991. 7.sz.); Kiss (névváltoz.: Kisspál, Kspál, Kispál, K.s.pál) Szabolcs (1990. 18/19.sz.-1991. 7.sz.). Fotós/fotórip.: Fekete Zsolt (1990. febr. 28.-21.sz.); Vreme Tudor (1990. 24.sz.-1991. 2.sz.). Szerk. titkár: Török F. László (1990. ápr. 5.-máj. 17.); Bréda Ferenc (1991. márc. 11.-7.sz.). Fel. titkár: Újvári Tünde (1990. 18/19.-25.sz.). Olvasószerk.: Balássy Kata (1990. máj. 31.-1991. 7.sz.). Állandó munkatárs: Szűcs László (1991. 3.sz.-márc. 25.); Gittai István (1991. 3.sz.-márc. 25.); Németh M. Károly (1991. 3.sz.-márc. 25.); Králik Loránd (1991. 3.sz.); Székely Ervin (1991. 3.sz.). Lásd. http://kuszalik2.adatbank.transindex.ro/index.php?action=bo&name=362 (letöltés dátuma, 2020.05.30.)

öröme. Szerethessék és megkritizálhassák, rólunk és nekik szóljon. Annak érdekében, hogy a TIÉTEK lehessen, elsősorban a Ti ötleteitekre, segítségetekre van szükség.”

A vezércikkekből látható, hogy a két hetilap deklarált szándékát tekintve gyakorlatilag hasonló, ha nem azonos célkitűzéssel indul, noha a köztük levő (infrastrukturális, szerkesztőségi stb.) különbségek sem elhanyagolhatóak. A Fiatal Fórum rendelkezik lapelődje teljes infrastruktúrájával (szerkesztőség, telefon stb.), mozgósítható kapcsolati tőkével (munkatársak, tudósítók), gyakorlott szerkesztőkkel és nem utolsósorban jelentős közönséggel, amelyet nem megszereznie, hanem megtartania kell a megváltozott médiakontextusban. A Jelenlét ezzel szemben elsősorban a lelkes tenni akarás felhajtóerejére és a megjelenésének helyszínén, Kolozsváron adott, az egyetemi hallgatók köréből viszonylag könnyen bevonható fiatal szerkesztőkre/olvasókra számíthat. Megjelenését, munkáját nehezíti, hogy nem rendelkezik megfelelő infrastruktúrával és anyagi háttérrel. (A papírgondok emlegetése visszatérő témája az első számoknak.)

Terjesztés szempontjából a Fiatal Fórum jobb lehetőségekkel rendelkezett, nemcsak az újságárusoktól lehetett megvenni, de elő is lehetett rá fizetni (ez utóbbit már 1990 tavaszától apró reklámokkal ösztönzik). A Jelenlét terjesztése esetlegesebb volt, alkalmanként maguk a szerkesztők árulták az utcán, amiről az akkori főszerkesztő, Kelemen Hunor jegyzete tanúskodik.

Az alábbiakban a következő szempontok szerint vizsgálom a két lap első félévének anyagát: milyen témák jelennek meg bennük, melyek a domináns műfajok, milyen szerepet töltenek be a járulékos elemek, például a vizuális elemek.

3.1. Tematikus megközelítés

Az 1970-es években megerősödő napirendelmélet szerint a média által felkínált témák jelentősen befolyásolják ugyan a közvé-

lemény napirendjét, ám azt, hogy a közönség hogyan értelmezi a felkínált témákat, már kevésbé tudja kontrollálni. „A sajtó rendszerint sikertelenül igyekszik megmondani az embereknek, mit gondoljanak, de meglepően sikeresen mondja meg nekik, miről gondolkodjanak." (Cohen, 1963) A média tematizációs szerepének felismerése óta a modern politikai kommunikáció sarokköve lett a sikeres tematizáció. Az, hogy az információk áradatában mit tart fontosnak egy lap, hogy mi válik hírré, minden körülmények közt fontos. Ugyanakkor egyes médiaelméletek (pl. Gramsci hegemóniaelméletére és a Frankfurti iskola munkásságára alapozó későmarxista Framing-elmélet) arra is felhívja a figyelmet, hogy az esemény hírré válása adott korlátok közt zajlik, a hírnapirend alakulása voltaképpen torzítja a valóságot.

Természetesen vannak ún. *obstruktív* hírek, olyan események, amelyeket egyszerűen nem lehet kihagyni, amelyek a bennük rejlő fizikai vagy morális fontosság miatt valósággal ráerőszakolják magukat a médiára, szemben a közösség kollektív életéhez közvetlenül nem kapcsolódó hírekkel, amelyek közt a szerkesztőségek a maguk belső gyakorlatának megfelelően válogathatnak. (Császi, 2002) Ilyennek számított például 1990 első felében a marosvásárhelyi etnikai konfliktus, a bukaresti Egyetem téri tüntetések, illetve a Nemzeti Megmentési Front 1990. május 20-i választási győzelmét követően azok brutális feloszlatása, a kifejezetten értelmiségellenes jelszavakat hangoztató úgynevezett harmadik bányászjárás vagy „mineriada".

A korszak általános jellemzője, a média erőteljes átpolitizáltsága természetesen a fiataloknak szóló kiadványokat sem kerülte el. Mindkét lap célközönsége az immár politikailag aktív, önmagát „rendszerváltónak" tekintő fiatalság, amelynek hangadói többnyire még egyetemi hallgatók vagy nemrég kerültek ki az egyetemek padjaiból. A vérét/életét áldozó forradalmár ifjúság toposza egyébként is erőteljesen jelen van a korabeli sajtóban, s

ennek nyomán igen korán megfogalmazódik az aktív politikai részvételre való igény.

A Fiatal Fórum profiljába illően számos írásban mutat be vagy szólaltat meg a decemberi eseményekben aktívan résztvevő fiatalokat, maga az első szám címlapon hozza Szász János: *Fiatalok a forradalomban* című írását, amely egyértelműen jelzi, hogy a rendszerváltás folyamatában szerzett érdemei alapján a fiatalság kiérdemelte a politikai szerepvállalás lehetőségét. „...legfőbb dolgunk most a munka, a demokratikus szervezkedés, a társadalmi konszenzus megszilárdítása. Fiatalok, akik eddig az első sorban voltatok, maradjatok továbbra is a forradalom előőrsében, őrizzétek a forradalom első kivívott bástyáit!"

A civil élet kialakulásának, a különféle szervezetek, szövetségek, társaságok (újra)alakulásának viharából természetesen az ifjúság sem maradt ki, az önszerveződés lázában egymás után születnek a különféle ifjúsági és diákszervezetek, s ezek megjelenéséről sorra hírt adnak a lapok. Maga a Fiatal Fórum a MISZSZ (Magyar Ifjúsági Szervezetek Szövetsége) lapjaként jelenik meg, a Jelenlét pedig eleinte a MADISZ (Magyar Demokrata Ifjak Szervezete) lapja. 1990 márciusától ugyan a Romániai Írók szövetsége adja ki, de a MADISZ-logó továbbra is szerepel a lapon. Az ifjúsági szervezetek hangadói (többnyire egyetemi hallgatók vagy kora harmincas korosztály) természetesen az ifjúság érdekeinek képviseletét nem csupán szabadidős tevékenységek és más rendezvények szervezésében képzelik el, hanem kifejezetten aktív politikai, tanácsadói szerepkörben, ebben az időben még az RMDSZ keretein belül. Az érdekvédelmi szervezetből ugyancsak politikai párttá váló RMDSZ-szel igen hamar meg is indulnak az egyeztetések, s ezeknek lenyomata megtalálható mind a Jelenlétben, mind pedig a Fiatal Fórumban. Gyakori az „üzengetés", a sérelmek felsorolása, annak az elvárásnak a megfogalmazása, hogy komoly politikai partnerként tekintsék az ifjúsági szervezetek képviselőit.

A Jelenlét 1b számában, vagyis 1990 januárjában már olvasható az (aláíratlan) üzenet: „Kedves RMDSZ, jó lenne belátni, hogy a MADISZ nem a pionírok utódszervezete. Le kellene ülni végre megbeszélni közös problémáinkat és szembenézni a szemléletbeli különbségekkel." Az RMDSZ 1990. február 18-i megyei választógyűléséről közölt kritikus beszámolójában Váradi Miklós pedig arra figyelmeztet: „lehet, hogy a most 25–35 évesek számbelileg, érzelmileg, öntudatukban csonkultak, de ne feledd, kedves RMDSZ, lesz új, 25–35 éves generáció és ezt a MADISZ neveli! (...) Ők lesznek az RMDSZ-tagok 2000-ben. Elvárhatunk ezért egy kis elismerést, kérjük, kezeljetek egyenrangú félként!"

A Fiatal Fórumban is jelennek meg hasonló reakciók, az 1990. április 21-22-én Nagyváradon tartott első RMDSZ-kongresszusról szóló terjedelmes tudósításban például sérelmezik, amiért „nehogy a farok csóválja a kutyát" felkiáltással időnként elhallgattatták a jelenlevő harminc (!) MISZSZ-képviselőt.

Az ifjúsági szervezetek lobbizása, érdekérvényesítő munkája nem is bizonyult hiábavalónak, hiszen a május 12-i Fiatal Fórum belső oldalán már közli az RMDSZ-szel közös listán, ám a MISZSZ színeiben induló képviselőjelöltekkel készült miniinterjúkat, illetve a jelöltek fényképét. Olyan, utóbb jelentős politikai/közéleti karriert befutó személyiségek neve tűnik fel itt, mint Szőcs Géza, Csutak István, Eckstein Kovács Péter, Szilágyi Zsolt stb.

A Fiatal Fórum kezdeti célkitűzéseinek megfelelően valóban igyekszik közvetítőként, összefogó erőként működni, első számától kezdve rendszeresen ad hírt különféle érdekvédelmi vagy akár szabadidős céllal létrejött szervezetek, szövetségek kialakulásáról és tevékenységéről, interjúiban megszólaltatja ezek vezetőit, gyakorlatilag monitorozni igyekszik ezek állandó átalakulásban levő életét.

A teljes romániai médiatermésre jellemző átpolitizáltság erőteljesebben jelentkezik a nagyobb szerkesztői gyakorlattal ren-

delkező, az újságírás normáit inkább követő Fiatal Fórum hasábjain. Az 1990. február 17-i lapszámtól kezdve rendszeresen, többnyire vezércikként, vagy címlapra kiemelve jelennek meg Bányai Péter aktuális politikai helyzetet elemző írásai.

Amint várható, a két legnagyobb jelentőségű, s így a legnagyobb figyelemmel követett esemény az 1990. márciusi események, illetve a bukaresti Egyetem téren zajló tüntetés június 14-i brutális feloszlatása.

A Fiatal Fórum már-már az oknyomozó újságírás szellemében „követi" a témát, az első egyeztetésektől kezdődően a békés tüntetéseken, majd az összecsapásokon keresztül a téma immár kevésbé „szenzációértékű" lezárulásáig, vagyis a perbefogottak ügyében hozott bírósági döntésekig. A téma felelőse Lázár László, a legtöbb írás az ő nevéhez kötődik. A meglehetősen bulváros, szenzációhajhász első tudósításon túlmenően („Marosvásárhelyen, az ütköző városban már a népbiztonság se szavatolt") igyekeznek alaposan, dokumentáltan, minél több szempontra odafigyelve tálalni a témát. Így esik szó a román–magyar konfliktus erősödéséről, a Vatra Românească szervezet befolyásáról, de az eseményeket követő perek kapcsán olyan, azóta is csak marginálisan, elsősorban roma érdekvédelmi vagy emberi jogi szervezetek által felvetett, a nagyközönség által kevésbé ismert vetületeiről is a témának, mint például a konfliktusba a magyarok oldalán bekapcsolódó romák diszkrimináltsága.

A Jelenlét nem rendelkezvén tudósítókkal, gyakorlott újságírókkal, nem magáról az eseményről tudósít, hanem elsősorban „hazafigyel", a kolozsvári egyetemisták KMDSZ által szervezett szolidarizáló tüntetéséről, ülősztrájkjáról közöl fotókat, jegyzetet. Az átpolitizáltság egyébként elvontabb, intellektuálisabb szinten jelentkezik a Jelenlétben, mint a Fiatal Fórumban, nem annyira a hangsúlyozott tematizálásban érhető tetten, mint inkább az események elméleti hátterére történő reflektálásban.

Mindkét lap témaválasztására egyaránt jellemző az újdonság, a korábban tiltott, ugyanakkor a fiatalok életszemléletéhez, életviteléhez, érdeklődéséhez közvetlenül kapcsolódó témák hangsúlyos jelenléte. Mindkét lapban nagyjából egy időben indít például rockzenei rovatot Mihály István (Fiatal Fórum), illetve Török F. László (Jelenét). „Egy biztos: a világon nem létezhet fiataloknak szóló lap rockzenei rovat nélkül. Csináljunk slágerlistát, a kolozsvári rádióval közösen, rocktörténeti sorozatot, lemezfigyelőt, rockmellékletet, (...) hogy lássák, jelen voltunk és jelen vagyunk mi is" – írja lelkes beköszöntőjében a Jelenlét kétoldalas (!) zenei rovatát jegyző Török F. László. Ezek népszerűsége, olvasottsága minden bizonnyal jelentős lehetett, az itt közölt írások, az olvasók által beküldött levelek, vitához való hozzászólások, slágerfordítások szerzői közt többek közt a mai irodalmi/kulturális élet néhány szereplőjének a neve is megjelenik (pl. Orbán János Dénes, Szilágyi Palkó Csaba, Vida Gábor stb.).

Ugyancsak a korábban tiltott, immár szabadon tárgyalható témák közt tűnik fel és kap gyakran önálló rovatot a szexualitás (ebben az időben nyilván a frissen érvényét vesztett, a fogamzásgátlást és terhességmegszakítást megtiltó hírhedt 770-es törvényerejű rendelet, az „abortusztörvény" kihatásaként kizárólag a fogamzásgátlás szerepel központi témaként) vagy a vallás (Istenélmény, vallásos etika, mindennapi vallásosság megélése). Ezek, illetve a hagyományosan „könnyű", „szórakoztató" témák közé tartozó információk (pl. horoszkóp, kozmetikai tanácsok stb.) a lapokban közölt visszajelzések alapján nagy olvasottsággal bírtak, a prioritást azonban jelzi, hogy ha több a terjedelmesebb, közéleti, politikai kérdéseket boncolgató írás, a különböző rovatokat, de a folytatásokban közölt úgynevezett „human interest" kategóriába sorolható írásokat is „csúsztatják" a következő lapszámba.

3.2. A műfajiság kérdései

Az alábbiakban röviden áttérek a műfajiság kérdésére, és azt vizsgálom, milyen sajtóműfajok, illetve ezekhez kötődően milyen hangnem jellemzi a kiválasztott két kiadványt.

Mindkét lap hetilap, ebből következik, hogy feladatuk nem annyira a friss információk közlése, mint inkább az olvasóközönség számára más forrásokból már beszerzett információk hátterének megteremtése. Ugyanakkor nem szabad szem elől tévesztenünk azt a tényt, hogy állandó alakulásban, mozgásban lévő, kialakuló valóságot hivatott leképezni a korabeli média, az olvasóközönség híréhségénél már csak a médiába vetett bizalom a nagyobb. (A legfontosabb hírközlő szerv természetesen a forradalom afféle „tűzfészkének", főszereplőjének tekintett központi televízió.) A magyar közösség, és ezen belül annak egy szegmense, tehát a magyar fiatalság számára hírközlőként is fontos szerepet játszottak ezek a lapok, elsősorban a Fiatal Fórum, amely hetilaphoz mérten viszonylag sok híranyagot közöl. A reflektálóbb hozzáállást képviselő Jelenlét ehhez képest jobban igazodik a hetilapírás klasszikus normáihoz, a hírműfajok háttérbe szorulnak az elemzőbb szövegekhez képest. Mindkét lapban jelen vannak a hagyományos sajtóműfajok kárára a különböző nyilatkozatok, kiáltványok, határozatok, a Fiatal Fórum hangsúlyozottan szerepet is vállal az RMDSZ első választási kampányában, s ezzel kapcsolatos (a kor színvonalán álló, sokszor meglehetősen suta) választási propagandaanyagot is közöl.

Ugyanakkor mindkét lapra jellemző bizonyos mértékig az önreflexió, illetve a sajtó/média helyzetére való reflektálás, az újságírók/média szerepének felnagyítása. Az önreflexió az Ifjúmunkás jogutódjaként létező Fiatal Fórumban sokszor úgy jelenik meg, mint a múlttal való leszámolás, esetenként pedig a kommunista korlátozásokat kijátszó vagy azok miatt szenvedő újságíró alakja kerül központba. Olyan, politikamentesnek gondolt rovatokba, is

beszivárog, mint a sport: Bodor Gy. Tamás például a Román Kupa 1988-as döntője kapcsán beszél a kommunista cenzúra keretei közt is fenntartott újságírói etikáról. „Minthogy igazat nem lehetett írni, hazudni pedig nem akartam – abban a lapszámban focirovat helyett egy reklámot közöltünk” (*2–1 a suszter javára*. Fiatal Fórum, 1990. január 27.). Az 1990/39-es számban pedig Székely Ervin közöl egy írást arról, hogyan próbálták kijátszani a cenzúrát, milyen módszerekkel lehetett „összekacsintani az olvasóval” (*Így írtunk mi*)

A saját (leszámolásra váró) múlttal még nem rendelkező Jelenlétben is nyomon követhető a média szerepét boncolgató szakmai önreflexivitás, amelybe némi tekintélyimportra alapozó önreklámozó kedv is vegyül: több olyan írást (rövid véleményt, interjút) is közölnek, amelyben külföldi újságírók vagy a hazai közélet jeles személyiségei mondanak (természetesen pozitív) véleményt a lapról.

Március elején, a Nemzeti Megmentési Front politikai szerepének megszilárdulásához vezető bukaresti zavargások és a fokozódó nemzetiségi ellentétek idején a sajtó fontosságát hangsúlyozzák és a radikális fellépést sürgetik: „Miért nem elég radikális a sajtó hangja? Hiszen a sajtó szerepe, és egyáltalán a mass médiáé (sic) sokszorosan és ugrásszerűen felértékelődött, s míg az utóbbi években Európában egyedül és teljességgel hitelét vesztette, most tízméteres sorok várakoznak az újságárusok előtt, a TV újabb szerkesztési elvei szerint folyamatosan képernyő előtt tartja a nézőt, és még belegondolni is szörnyű, mi történt volna, ha azon a forró téli napon nem sikerül elfoglalni a bukaresti adó épületét.” (Józsa T. István: *A forradalom végéről*. Jelenlét, 1990/5).

Mindkét lap esetében megfigyelhető a szubjektivitás hangsúlyos jelenléte, ami esetenként (és ez ismét a teljes korabeli sajtóra jellemző) műfajkeveredéshez is vezet. Egy interjú például kiváló alkalom arra, hogy felvezetőjében a riporter részletesen kifejtse

saját véleményét arról a témáról, amely felől aztán a szakértőnek számító riportalanyt kérdezi.

A vélemények megszólaltatása, esetenként egymással való ütköztetése nagyon fontos mindkét lap számára, többször is megpróbálnak eszmetisztázó vitát, eszmecserét generálni olyan (a mindennapokban aktuálissá váló) kérdésekről, mint a demokrácia mibenléte (Fiatal Fórum) vagy a nacionalizmus okai (Jelenlét).

Noha mindkét lap deklaráltan a romániai magyar ifjúság minden egyes rétegét átfogó fórum kíván lenni (talán a szerkesztők, munkatársak személyes érdeklődésének köszönhetően), a Jelenlét mégis inkább a fiatal értelmiségi réteget tudja megszólítani írásaival, míg a Fiatal Fórumban közölt írások inkább szólnak más társadalmi osztályokhoz, illetve a gimnáziumi oktatás keretei közé frissen bekerült tanulókhoz. Elsősorban nyelvi, nyelvhasználati kérdés ez, és csak másodsorban tematika, hiszen témaválasztás szempontjából nagyjából ugyanazok az elvek vezérlik a két lap szerkesztőit.

A Jelenlét cikkeinek nyelvén azonban határozottan érezhető a többnyire bölcsész értelmiségi nyelvhasználat lenyomata, ugyanakkor több a kifejezetten (bölcsész) értelmiségi számára fontos írás. Adrian Marinóval Mircea Eliade jelentőségéről készített beszélgetésben például olyan kifejezések röpködnek, mint „autenticitás", „ontológia", és olyan kérdések, hogy egyáltalán milyen keretek közt jogos még az idealista/materialista szembenállás. A Jelenlét végső soron már a beköszöntőben kulturális lapként határozta meg önmagát, s ez a vonása hangsúlyozódik ki az (esetében nem is annyira) járulékos anyagok (pl. szépirodalmi közlések, esszé stb.), illetve a vizuális elemek szintjén, amelyekkel az alábbiakban foglalkozom.

3.3. Járulékos elemek/Vizuális elemek

Járulékos elemekként az alábbiakban elsősorban a szépirodalmi jellegű közléseket tekintem, amelyeknek elméletileg csupán kiegészítő, dekoratív, netán szimbolikus funkciója lehet a hírlapírásban. Rituális fontossággal bíró sorsfordító pillanatokban azonban afféle csatornaként működnek, kulturális beágyazottságuk, többletjelentésük folytán hivatottak biztosítani azokat a lehetséges jelentéseket, amelyek különböző okokból kifolyólag nem jelennek vagy nem jelenhetnek meg a sajtóanyagban. A Fiatal Fórum nyitószáma például Szilágyi Domokos és Kölcsey Ferenc egy-egy versét idézi, az egyik cikkben pedig a Pokolgép együttes egyik számából idéznek azért, hogy a temesvári események hangulatát érzékeltessék.

A szerkesztők szerint a szárnypróbálgató tehetségeket útra indító versrovat (a rockzenéhez hasonlóan) kötelező kelléke egy ifjúsági lapnak, így a Fiatal Fórum 1990. február 3-i számával Lázár László szerkesztésében újraindítja a szép hagyománnyal rendelkező, havonként jelentkező *i.m.* mellékletet. A rovatvezető az irodalomnak az újságíráshoz hasonlóan messianisztikus szerepet szán, megfogalmazása ugyanakkor érezteti, hogy a közösségi cselekvést érintő kategorikus imperativuszok nem halnak ki a forradalmi események lezárulásával: „E honban most mindenkinek azért kell tennie, hogy az értékek forradalma győzedelmeskedjen." Az újrainduló *i.m.* rovat azonban nem éri el a korábbi évek színvonalát, az irodalmi közléslehetőségek kitárulásával egyre inkább a próbálkozó kezdők fóruma lesz.

Annál fontosabb szerepet játszik az irodalom a Jelenlét hasábjain. Itt is egy vers, Csoóri Sándor *Az első lépések után* című verse kerül az 1b szám címlapjára. Az irodalom (zömmel vers) itt sokkal nagyobb súllyal és nem külön mellékletben jelenik meg, hanem a laptest szerves részeként, cikkek közé beékelve, de vizuálisan mindig kiemelve. Gyakran közölnek pársoros portrét és fotót

is a bemutatkozó fiatal szerzőről (Domokos Johanna, Kisgyörgy Réka, Kelemen Hunor, Madaras Péter, Szilágyi Mihály, Szücs László, Vermesser Levente, Vida Gábor és mások neve olvasható a lapban).

A vizuális elemek, az, ahogyan egy adott kiadvány bánik tördeléssel, szövegrendezéssel, adott esetben színekkel, illetve illusztrációkkal önmagában is jelentéshordozó lehet. A korabeli nyomdatechnika által biztosított lehetőségek meglehetősen szűkös keretei közt mozgott mindkét lap. Mindkettő két színt használ, a Fiatal Fórum címlapja és hátlapja a fekete-fehér mellé a kéket, a Jelenlét változóan, többnyire teljes terjedelmére a narancsszínt használja kiegészítőül. A Fiatal Fórum nagyjából követi az elődje által használt laptervet, viszonylag egyszerű, átlátható tördelést követ, kiemelésre pedig a hagyományos keretezést alkalmazza. A Jelenlét lapterve nagyobb kísérletező kedvről árulkodik, a grafikus szerkesztők Tasnádi József, illetve Damokos Csaba munkájának köszönhetően. A szövegek elhelyezése, tördelése sokkal dinamikusabb képet nyújt, a narancsszín pedig helyenként afféle kiemelősávként működik, ez jelöli a rovatokat, műfajokat.

Mindkét lap használ fotókat, illetve rajzokat, karikatúrákat. A fotók képminősége a korabeli nyomdatechnika miatt elég gyenge, időnként éppen csak kivehető, mit ábrázolnak. Ennek ellenére, mivel a korabeli közönség szokva volt a gyenge képminőséghez, alkalmanként érdemes volt a közölt szöveg illusztrálásánál nagyobb funkciót biztosítani a sajtófotóknak. A júniusi bányászjárás pusztításának nyomait például fotóriport ábrázolja a Fiatal Fórumban.

Végezetül a mindkét lapban egyaránt megjelenő, a korszak általános átpolitizáltságát, sokszor dilettantizmusba fúló tevékenységi lázát karikírozó, a média szerepét önironikusan láttató szövegek jelenlétére hívnám fel a figyelmet. A humort egyfajta

fiatalos könnyedség formájában általában az ifjúsági kiadványok egyik jellemzőjének tekinthetjük. A gyakori ironikus felhangnak köszönhetően afféle görbe tükröt mutatnak az önszerveződés lázában égő társadalom és a tulajdon szerepét megnövelő, mitizáló média felé.

A Fiatal Fórum anélkül, hogy az oldalon közölt más kiáltványok, hírek közül bármivel kiemelné, egy azokat karikírozó pszeudo-kiáltványt közöl:

„Közhírré tétetik

Véreink! Megalakult a Romániai Magyar Nagyszájú Áldemokrata Fiatalok Szövetsége. ROMANÁFISZ"

Csatlakozásra hívunk fel mindenkit, aki az eszmezavar értékrendjén állva hajlandó vére helyett a hangszálait hullatni az antikonszolidáció barikádjain. Célunk a teljes megnemértés!

Küldöttgyűlésünket a Káosz hegyén tartjuk, ahol megválasztásra kerül szövetségünk operatív vezető testülete, a Handák Bandája. Kérjük tagszervezeteinket, hogy legalább három, lehetőleg süket hőzöngővel képviseltessék magukat. A szándékolt tagtoborzás ideiglenes, ad-hoc (s)óhajtóbizottsága nevében: Hübele Balázs" (Fiatal Fórum, 1990. január 13.)

A Jelenlét pedig az RMDSZ-szel folytatott csörték idején olyan tízparancsolatot közöl (ugyancsak valós hírek közé helyezve), amely többek közt ilyen „parancsolatokat" tartalmaz:

„7. Segíts magadon, az mindenkin segít!

8. Szeresd az RMDSZ-t, ő az apád!" (*Tízparancsolat forradalom utánra*, 1990/2)

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a vizsgált hetilapokban is érvényesülnek a rendszerváltás idejének bevezetőben tárgyalt sajátos vonásai (átpolitizáltság, a média szerepének elitista felfogása, pártos újságírás stb.). Ugyanakkor a Jelenlét a maga hangsúlyozottan bölcsész kultúrára alapozó, illetve a Fiatal Fó-

rum a maga újságírói normákhoz jobban igazodó, populárisabb megközelítésével megtalálta azokat a sajátos kifejezési módokat, amelyek fennállásuk rövid idejére alkalmassá tették őket arra, hogy a rendszerváltó fiatal nemzedék sajátos problémáit, szemléletmódját megfogalmazzák, illetve „kihangosítsák" az olvasóközönség felé.

Hivatkozásjegyzék

COHEN, Bernard (1963) *The Press and Foreign Policy,* Bajomi Lázár Péter (2008) Média és társadalom. Budapest, PrintXBudavár Zrt. Médiakutató Alapítvány. p. 169.

CSÁSZI Lajos (2002) *A média rítusai*. Budapest, Osiris Kiadó, MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport. p. 135.

GYŐRFFY Gábor (2009) *Regime Change of Public Space in Hungarian-language Romanian Press of 1990.* Philobiblion, Lucian Blaga Central University Library Bulletin, Cluj University Press, vol. XIV. p. 334–341.

MANOLESCU, Ion (2004) *Abecedarele – o paraliteratură politică.* In: Paul Cernat, Ion Manolescu, Angelo Mitchievici, Ioan Stanomir: Explorări în comunismul românesc. I. Iași, Ed. Polirom.

PAPP Z. Attila (2005) Keretizmus. A romániai magyar sajtónyilvánosság a kilencvenes években. Letöltve: http://www.adatbank.ro/html/alcim_pdf603.pdf (Letöltés dátuma2021.01.30)

TAKÁCS Róbert (2005) *Sajtóirányítás és újságírói öncenzúra az 1980-as években*. Budapest, Médiakutató, tavasz. https://www.mediakutato.hu/cikk/2005_01_tavasz/04_sajtoiranyitas/?q=Tak%C3%A1cs+R%C3%B3bert#Tak%C3%A1cs+R%C3%B3bert (letöltés dátuma 2021.01.30)

A szocialista új embertől a digitális bennszülöttekig

Identitás- és alteritáskonstrukciók a Napsugárban

Mottó: „A gyereklapokat nem az utókornak írják”
Komáromi Gabriella

1. Médiahatás kérdése a gyermeklapokban

A különféle médiahatás-vizsgálatok egyik kitüntetett területe a médiumok hatása a fiatal médiafogyasztókra, a gyerekekre, akiket a felnőtteknél sérülékenyebb, naivabb, öntudatlanabb befogadóknak tekintünk. Hatásról beszélve többnyire negatív hatásra gondolnak, a 20. század első felében különösen a mozi, később a televíziózás, majd újabban az internethasználat, mobiltelefonozás, különböző nemkívánatosnak minősített hanghordozók, vagyis alapvetően a popkultúra hordozói válnak a kritika céltáblájává.(Bajomi Lázár, 2008) Holott a hatás nem szükségszerűen és minden esetben negatív, a kifejezetten gyermekeknek szánt médiatermékek esetében többnyire jelen van egyfajta edukatív szándék is. Még a leginkább profitorientált, tetszetős, hatásvadász és egyáltalán nem olcsó gyermeklapok, a különböző nemzetközi magazinok számtalan nyelven kiadott klónjai (lásd *Disney hercegnők*, *Superman* stb.) sem szorítkoznak csupán a kis olvasók szórakoztatására (és a fogyasztók idomítására), mindig van bennük kreativitás, készségek fejlesztésére (is) szánt feladat, illetve a felkínált történetek cselekménye, szereplői stb. maximálisan alkalmazkodnak a gyermekirodalom közhiedelemben (és nem feltétlenül a valóságban) élő normáihoz (pl. moralizálás, a cselek-

mény során felborult világrend harmonikus helyreállítása, „éles" részletek mellőzése stb.).

A gyermeksajtóra is vonatkoznak a sajtótermékek alapvető jellemzői: az *időszerűség* (aktualitás), *időszakosság* (periodicitás) és *nyilvánosság* (publicitás), ám a hangsúly itt a címzett személyére esik, ami óhatatlanul maga után vonja a nevelés, fejlődés/fejlesztés kérdését.

A gyermekolvasó (különösen a kisebbek) alapvető jellemzője az irányítottság, nem maga dönti el, mit olvas, hanem szülők, oktatók választanak számára ideális esetben egy gazdag, szabadon formálódó piaci kínálatból, kevésbé ideálisban abból a kínálatból, amelyet a hatalom a saját szempontja, vagyis a *status quo* megtartás szerint válogat össze, illetve tesz hozzáférhetővé. Mégsem nevezném passzívnak, hiszen maga az olvasás és azt követően az olvasottak interpretálása kimondottan aktivitást, személyes hozzájárulást igényel, még ha időnként megpróbálják mindezt kívülről, célzatosan irányítani.

2. Identitás, alteritás

Az alábbiakban azt vizsgálom, hogyan jelenik meg az identitás és az alteritás problémaköre a Napsugár című gyermeklap különböző időszakaiban (1957–58, 1987–88, 2007–2008.) A fenti évszámok amolyan fókuszpontként szolgáltak kutatásom számára, amely minden esetben kiterjedt az ezeket megelőző, illetve követő időszakokra is. Felvezetésül és a kirajzolódó modellek hátteréül a Napsugár alapítását megelőző időszak egyetlen magyar nyelvű gyermeklapja, a Pionír kapcsán azt vázolom fel, hogyan jelentkezett alteritás és identitás kérdése a sztálinista korszak legkeményebb, legideologikusabb korszakában.

Az **identitás** terminust alapvetően a Freud-i szemléletet árnyaló Erik Erikson által kidolgozott fejlődéslélektani értelemben

használom, mint „a szocializáció különböző körülményei között az én és a társas világ viszonyáról alkotott viszonylag stabil mentális képet." (Cole M.- Cole Sh. 2001) Freuddal ellentétben Erikson az identitás folyamatát egy életen keresztül alakuló folyamatnak tekinti, az emberek életük során többször, több egymásra épülő szakaszban keresnek választ a „Ki vagyok én?" kérdésre. Minden egyes szakasznak megvan a fő feladata, amely a Napsugár-, illetve Pionír-olvasókat különösen fogékonnyá teszi a didaxis bármely formája számára, hiszen Erikson szerint a 7–14 éves korra jellemző feladat, hogy a gyerekek megtanulják kompetensen és hatékonyan gyakorolni a felnőttek és kortársaik által becsült készségeket, vagy kisebbrendűnek érzik magukat. Azt, hogy melyek ezek a készségek és az ezekhez kapcsolódó értékek, részben éppen a média közvetíti feléjük. (Cole M.- Cole Sh. 2001: 395.)

Alteritásként, másságként értelmezek mindent, amely a gyermekolvasó számára az ismert, dominánsként érzékelhető normától eltérően jelenik meg, legyen az normasértő, mint például egy renitens mesehős, vagy sokkal általánosabb, integrálható másság, például kisebb testi hibák (szemüveges gyerek az osztályban), hátrányos környezetből való származás, vagy akár gender-jellegű különbségek, például lányszereplő bevonása vagy be nem fogadása a fiúcsapat tagjai közé.. A szövegek többségében a másság valamilyen szinten mindig konfliktusforrás, de legalábbis narrációalakító elem.

3. Gyermeklapok jellemzői a propaganda tükrében

A gyermekeknek szánt (nem csak irodalmi) szövegekben spontán propagandisztikus lehetőség rejlik, s ennek kihasználása nem csupán a szigorú önkényuralmi rendszerek találmánya, a gyermekirodalom tekintélyes hányadában kimutatható, hogy egy

adott hatalmi struktúra ideológiáját tükrözik. Isaac Kramnick például azt vizsgálta, hogyan jelenik meg az ipari kapitalizmus és a polgári rend ideológiája a kora 19. századi népszerű gyermekirodalmi művekben. (Kramnick 1980) Az, hogy egy rendszer mennyire tekinti propagandaeszköznek a gyermeklapokat (amelyekben hagyományosan nagy teret foglal el az, amit hol jogosan, hol nagyon megengedően fogalmazva „gyermekirodalomnak" nevezünk), lemérhető azon, hogy a *docere et delectare* ellentétpár melyik oldalát mennyire hangsúlyozza. Minél erősebben támaszkodik a nevelő, tanító jellegre, annál fontosabbnak tartja az olvasóhoz eljutó információ célzatos szűrését, az olvasmányokból körvonalazódó események, követendő és elrettentő példák adott doktrínába illeszkedő válogatását.

A gyermeklapokban már megszületésük pillanatától (tehát körülbelül a 18. század közepétől) hagyományosan jelen volt a moralizálás, a delfinizálás (a tartalmak megszelídítése, voltaképpen hamisítása a gyerekolvasó feltételezett igényeinek megfelelően), amely nem csupán szövegekre vonatkozhat, hanem a világ jelenségeinek ismertetésére is. Csupán a 20. századtól kezdve beszélhetünk arról, hogy a gyermeklapokban alábbhagy a moralizálás, és egyre nagyobb teret kap a nemzeti gyermekirodalom. Talán ezzel is magyarázható, miért viseltetett kifejezetten ellenségesen a 19. század végi magyar pedagógia az egyre nagyobb számban megjelenő gyereklapokkal szemben, noha kritikájukban fellelhető az új médiumnak a médiatörténet során szinte kötelezően kijáró ellenzés, illetve az attól való félelem. A Magyar Pedagógiai Társaság egyik 1893. február 18-i ülésén többek közt arról beszéltek, hogy „A gyermekújságok nagy pedagógiai tévedésen alapulnak [...] az újság folytonos változás, az ide-oda kapkodás, a befejezetlenség, a rendszertelenség és tökéletlenség kifejezője. [...] Az egyszer biztos, hogy a nagyszámú gyermekújságot egy csapásra nem lehet eltüntetnünk a föld színéről, de ennek a reformálásnak nem szabad sokáig késnie." (Komáromi, 2001) A 20.

század első felében mindenesetre számos, változó színvonalú gyermeklap szolgálta a magyar gyermekolvasók igényeit, a második világháború végére azonban megszűntek (pl. Az Én Újságom 1889–1944, Magyar Lányok 1894–1944, Örömhír 1896–1944, Zászlónk 1900–1948, vagy a Cimbora 1922–1929).

4. A sztálinista modell, a Pionír

Az 1945 után berendezkedő új rendszer természetesen a legfiatalabbak ideológiai nevelésére is ügyelt, ebből a célból alakult a 9–14 éveseknek szánt Pionír című hetilap 1951. június 10-én Bukarestben. Az Ifjúmunkás Szövetség Központi Bizottságának mozgalmi lapjaként indult, 1953 szeptemberétől 1956 februárjáig Marosvásárhelyen, a Magyar Autonóm Tartomány pionírszervezetének lapja, majd ismét visszakerül Bukarestbe, az országos Pionírtanács lapjaként adja át helyét 1967-ben az akkor induló Jóbarátnak.

A lap célja egyértelmű agitációs propaganda végzése: „Pártunk és szervezetünk iránti határtalan odaadás szellemében kell pionírjainkat nevelni", amint Fazekas Jánosnak (ekkor az IMSZ KV titkárának) az első számban közölt köszöntőjéből kiderül.

A közölt anyagok tekintetében a Pionír minimális önállósággal rendelkezett, az első két évben 1956-ig voltaképpen az ugyancsak az IMSZ KV által kiadott román nyelvű Pionierul és a Scînteia Pionierului magyar nyelven közölt változata. A lapjain megjelenő írások tekintélyes része kettős idézet, hiszen a román testvérlapból átvett szövegek a szovjet pionírok lapjából, a Pionierszkaja Pravdából származnak.

A személyiségformálás az uralkodó hatalom szempontjából paradox módon azonos az individuum minél gondosabb megszüntetésével. A kommunista „új ember" az öntudatos pártkáder, akinek személyes érdekei, ambíciói alárendelődnek a közösség-

nek, illetve az azt irányító párt akaratának. A Pionír által (a politikai széljárásnak megfelelően) változó agresszivitással közvetített értékrend gyakorlatilag az ország minden egyes 9–14 év között gyermekéhez eljutott, hiszen mind a pioníroknak, mind a pionírszervezet soraiba fel nem vett vagy onnan kizárt, „osztályidegen származású" diáknak, korabeli szakzsargonban „tanulónak" kötelező volt rá előfizetniük. A lapban közölt írások egy része kifejezetten a pionírfoglalkozások megszervezésére való utasítás, más írások különböző, nemegyszer teljes terjedelemben közölt politikai határozatokat, szónoklatokat stb. kínáltak feldolgozásra az „osztag vagy csoportgyűlések" keretében. Az ideológiai nevelés a gyermekek esetében teljes mértékben alkalmazkodott az aktuális politikai trendekhez, a Pionírban éppúgy megtalálhatók pl. a „láncos kutya" Titót vagy a „gaz imperialistákat" gúnyoló versek, rajzok, mint békeharcra való felszólítás, illetve a lap MAT-os korszakában a regionális jelleg és azon belül az etnikai sokféleség hangsúlyozása.

Erőteljesen propagandisztikus, politikailag determinált modell ez, amelyben csaknem semmilyen szerepet nem játszik az egyéni identitás. A gyermekolvasók a lapban nem önmagukkal, hanem az ideális pionír fantomképével szembesülhettek. A versek, elbeszélések, ahogy a szorosan vett sajtóműfajok (hírek, tudósítások, interjúk stb.) egy egyéni jegyekkel alig rendelkező, egyenruhát, pionírnyakkendőt viselő, különféle közmunkákban tevékenykedő gyermekméretű robotot mutatnak.

Annál erőteljesebben jelenik meg a csoportidentitás. Az egyéni tevékenység éppolyan kihágást jelent, mint a közmunka alól való kibúvás, még a viszonylag magányos tevékenységek, mint az olvasás is közösségi térben (pl. könyvtár, olvasókör) zajlanak. A csoportkohézió erősítése, a valamilyen közösségbe tartozás érzése arra hivatott, hogy elfedje a tényt: a csoport nem más, mint a korábban már említett, identitás nélküli egyedek közössége.

Az azonosulás számára felkínált szerepmodell ugyanakkor ambivalens, a Pionír által kínált gyermekkép egyfelől infantilizáló (se szeri se száma a „napfényes gyermekkort gondtalanul élvező", vidáman nevetgélő, táborozó, közmunkázó stb. pionírportréknak), másfelől konkrét célok értelmében agresszíven emancipál (pl. hangsúlyos szerepet szán a politikának, időnként kifejezetten kampánytevékenységre szólítja fel a választói korhatárt még el nem ért olvasót).

Az önmeghatározás fontos velejárója azoknak a tulajdonságoknak a megragadása, amelyek a „mi"-t a „másokkal" ellentétben artikulálják. Kenneth Burke *Mein Kampf*-elemzése kimutatja, milyen fontos szerepet játszott az ellenségkép kialakítása Hitler retorikájában. (Burke, 1998) A másság csakis devianciaként jelenik meg, olyan jelenségként, amelyet az öntudatos pionír-olvasónak kötelessége feljelenteni, elítélni, megjavítani, adott esetben kiirtani. A lap időről időre változó című rovata (*A Pionír Távírója jelenti*, *Foto Feri Látta*, *Négyszemközt*) a feljelentés és megszégyenítés nyilvános fóruma, ahol a hibát és elkövetőjét osztálytársak, tanárok, sőt szülők (!) feljelentése alapján mindenki számára azonosíthatóan (név, cím, iskola, osztály stb.) leplezik le.

Különösen a lap első néhány évfolyamában gyakori az a jelenség, hogy a Másik kifejezetten ellenségként jelenik meg. Mind a külső (imperialisták, Tito, Nyugat), mind pedig a belső ellenség (szabotőrök, kulákok stb.) a korszak népszerű gyűlöletverseiből ismert retorika szellemében (Osman, 2004) magukon viselik a fizikai deformáltság, az animalizálás ismert jegyeit. A „gyáva náci hordák" „kancsal szemében gyűlölet égett / kezükben öltek a fegyverek" (Domahidi Gyula: *Még előttem áll az ifjú arca*. Pionír 1955/102). Különösen a koreai háború, illetve a Tito-ellenes kampány kínál alkalmat az ellenségkép megrajzolására, 1954-ig gyakoriak a lap utolsó oldalán közölt (gyakran fotóval, illusztrációval ellátott) hírek az ellenséges katonák által meggyilkolt, megkínozott stb. gyerekekről.

5. Részleges korlátozottság modell – Napsugár 1957–58

A sztálinista identitás- és másságmodell konstrukciókhoz képest hatalmas változást jelentett a Napsugár megjelenése a romániai magyar gyermeklapok között.

A kisiskolások számára szerkesztett lap első száma 1957 januárjában jelent meg Kolozsváron (noha megalapítását néhány hónappal korábban már felvetették.) A Pionírral ellentétben a Napsugár a pionírszervezetbe még be nem lépett vagy frissen bekerült gyerekeknek szólt, és nem mozgalmi, hanem irodalmi lap volt. Ez természetesen nem jelentette azt, hogy függetleníthette magát az uralkodó kommunista ideológiától, vagy kibújhatott a cenzúra alól. (A Napsugár is az Ifjúmunkás Szövetség Központi Választmányának lapja, majd 1967-től a Pionírszervezetek Országos Tanácsa alá tartozik.) Az a tény, hogy kisgyermekeknek szólt és irodalmi lap volt, mégis a korábbiakban tapasztaltakhoz mérten valamivel nagyobb mozgásteret engedélyezett, amelyet a lap szerkesztői igyekeztek kreatívan és értékteremtő módon kitölteni. A mind tartalmi, mind pedig vizuális-tipográfiai szempontból igényes gyermeklap szerkesztésének szándéka mindvégig érezhető a Napsugár oldalain, a kötelező, ideológiailag előírt témaválasztás pedig az első két évfolyamban még kimerül egy-egy vezércikk vagy vers közlésében, a későbbiekben azonban egyre nagyobb teret követel magának.

A Napsugár ezen korai korszakában a lojális pioníridentitás kialakításához kínál fogódzókat anélkül, hogy emancipálná, felnőtt feladatokkal terhelné a gyermekolvasót, mint ahogy azt a korábbi modellben láttuk. Eltűnik ugyanakkor a nemegyszer traumatizáló szövegekben ábrázolt ellenségkép, külső ellenségről egyáltalán nem esik szó, a belső ellenég pedig (egy-egy zsugori,

gonosz gazda, gyáros stb. képében) inkább csak a múltról szóló szövegekben bukkan fel.

A gyermekirodalom szocializációs funkcióval is rendelkezik, a mesékből, versekből az olvasó konfliktushelyzetekkel és azok megoldási módozataival, a világ működésével, az egyén számára adott lehetőségekkel ismerkedik meg. Az, hogy milyen témák, milyen elemek jelennek meg az egyes szövegekben, nemcsak arra utal, hogy milyen világképet kívántak közvetíteni, hanem arra is, hogy milyen identitáselemeket kínáltak fel az olvasónak. Az a tény, hogy a korszak legkiválóbb írói, költői, illusztrátorai szerepelnek a Napsugárban, olyan esztétikai szintet biztosított (ha nem is a lap minden egyes oldalán), amely mind az egyéni, mind pedig a kulturális identitás kialakításához értékes támpontokat nyújthatott.

A közösségi identitás kiemelt fontossággal bír, ez a közösség természetesen nem valamilyen spontán módon szerveződő csoport, hanem szigorúan pionírközösség, esetleg az egy iskolában tanuló, egy tömbházban lakó pionírok közössége. (Ebben az esetben viszont az etnikai változatosság elve szerint a csoportban kötelezően szerepel román, magyar és német pionír. Viszont a legritkább esetben van szó arról, hogy a gyerekek hogyan, milyen nyelven kommunikálnak egymással, mintha a Pionírszervezet kötelékébe való tartozás megszüntetné a nyelvi korlátokat. Az etnikai másság itt csupán megemlítődik, a hangsúly a különböző tevékenységek formájában megnyilvánuló közös értékrenden, a „pionírságon" van.)

Ha a kisebbekében nem is, a nagyobb Napsugárolvasók körében már kétségtelenül fontos szerepet játszik a nemi identitás kérdése. A „pionírság" mint a másságot elmosó, egyetlen maszszába integráló erő azonban itt is közbelép. A történetek szereplői meglehetősen aszexuális lények, a piros nyakkendő mintegy eltörli a fiú-lány különbségeket. A családi szféra ábrázolásában azonban fennmaradnak a nemi különbségek. Általában a nagy-

testvér a fiú, a csetlő-botló kicsi a lány (lásd Nagy István *Teri és Feri történeteit*), a szülők otthoni munkamegosztása is híven tükrözi a klasszikus patriarchális rendet (apa szerel, újságot olvas, anya főz, mos, takarít stb.). A gyerekvilágban azonban alig érzékelhető a nemi szerepek szerinti elkülönülés, a „kollektív tevékenység" eszménye felülír minden (a valóságban nyilván létező) különbséget. Így a pionírfiúnak és -lánynak ugyanazok a feladatok jutnak mind az iskolai tevékenységek, mind pedig a gyakran szorgalmazott közmunka terén.

Fiúk sokkal nagyobb arányban szerepelnek a történetekben, mint lányok, illetve gyakrabban kapnak a cselekményt irányító, formáló szerepet, míg a lányszereplők passzívabbak. (A fiúszereplők nagyobb száma és aktívabb viselkedése egyébként gyermekirodalmi hagyomány, minden bizonnyal nem független attól a ténytől, hogy a szerzők közt is többségben vannak az írók, és a gyerektörténetek jelentős hányada visszaemlékezés a szerző gyerekkorára, gyermekkori élményeire.)

A Napsugár prózaanyagának túlnyomó részét a különböző integrációs történetek teszik ki, amelyekben a főhős tudatlansága vagy valamilyen jellemhibája folytán vét a közösség törvényei ellen, majd hibáját fölismerve, bűnét megvallva feloldozást nyer. Ezek a makarenkói modellnek megfelelő iskola- és családmodellt közvetítő történetek ismét egy sematikus, előre meghatározott nyomvonalat követő pioníridentitás kialakítását célozzák.

Ezzel szemben jelennek meg a regionális, illetve a nemzeti identitás kialakítását segítő, hangsúlyozó szövegek. Az indulás lendülete mellett a nemzeti gyermekirodalom hagyományának megőrzésére tett próbálkozások jellemzik az első két évfolyamot. (Benedek Elek és mások által gyűjtött magyar népmesék, Petőfi Sándor, Lévay József, József Attila, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Weöres Sándor és mások verseit, szövegeit közli a lap.) Az uralkodó hatalom (román) nyelvétől eltérő regionális (erdélyi) és kisebbségi (magyar) vonások tematizálására egyfelől a népi kultú-

ra és néphagyomány hangsúlyozása, másfelől pedig a transzilvanista eszmét a kommunista internacionalizmus köntösébe bújtató megközelítésmód nyújtott lehetőséget. Ebben az időszakban szinte minden számban közölnek népi mondókákat, találós kérdéseket, népi gyerekjátékokat is (a koreográfia leírásával egyetemben). Ez a tendencia érzékelhető a lapszámok vizuális anyagának vizsgálatában is, a pirospozsgás pionírok mellett viszonylag gyakran jelennek meg népviseletbe öltözött gyerekek is. Az 1957-es évfolyam hátsó borítólapjain népviseleteket mutat be, ezen belül a különböző erdélyi magyar tájegységek (Kalotaszeg, Torockó, Mezőség, Székelyföld) viseletét ábrázolja.

6. A „sebzett identitás" – Napsugár 1987–1988

A romániai kommunizmus legsivárabb korszakának jegyeit a Napsugár is magán viseli. Az ideológiai nevelésre szánt anyag itt már 4–5 oldal terjedelmű, és mind tördelésében, mind illusztrációiban erőteljesen elkülönül a laptest többi részéről. A szerkesztők minden (akkor) felhasználható eszközzel arra törekedtek, hogy minél jobban elhatárolódjon a lapnak ez a része a többitől. (Itt szigorúan csak pufók, piros arcú, mosolygós iskolai vagy ünnepi egyenruhás pionírokat lehet látni, míg a laptest többi részében évszakfüggő, illetve utcai ruhában, változatos testarányokkal, arcvonásokkal ábrázolják a gyerekszereplőket, illetve megjelenik a sematikus ábrázolás is. Holott az illusztrátorok ugyanazok, de az első oldalakon gyakran nem tüntetik fel a nevüket, ahogy a rendszeresen román nyelvből átvett pártversek fordítóinak sem szerepel a neve a szövegek alatt.)

Mivel tanulmányíróként abban a szerencsés/szerencsétlen helyzetben vagyok, hogy éppen az adott időszakban tartoztam a Napsugárolvasók korosztályába, alkalmam nyílik saját egykori olvasói tapasztalataimmal összevetni jelenlegi kutatásomat. Em-

lékeim szerint a szerkesztők azon törekvése, hogy az első négy oldal ideológiai anyagát leválasszák a laptestről, mintegy „izolálják”, tökéletesen bevált. Mindenki egyenesen a negyedik oldalon nyitotta ki a lapot, és arra sem emlékszem, hogy tanáraink valaha is megemlítették volna az egyértelműen „közös tanórai felhasználásra, megbeszélésre” szánt anyagok bármelyikét.

A Napsugár „olvasásra szánt” részében továbbra is megtalálható a mindenható közösség mítosza, de egyre inkább veszít az erejéből, a kiemelt pionírfigurák egyre jobban belesimulnak egy arctalan tömegbe, egyre megfoghatatlanabbakká válnak. Bálint Tibor *A fehérhajú tündér* (1987/1.) című meséjében például névtelen, arctalan gyerekek segítik az utca hajdani jótékonykodóját.

Azonosulásra, mintakövetésre, utánzásra vajmi kevés lehetőséget nyújtanak az ekkor közölt szövegek, a tanulságok levonásának korábban kedvelt didaktikai fogása is többnyire kimarad, mintha a lap szerkesztői/szerzői kifejezetten arra törekedtek volna, hogy minél sematikusabb, életidegenebb, a 80-as évek jelenétől a múlt felé kanyarodó történeteket közöljenek, s a naiv olvasó számára megnehezítsék az azokból körvonalazódó minták követését.

A versekben ugyanakkor többször is megjelenik a fenyegetett identitás, az elmagányosodás, a félelem, az egész korszakra jellemző rossz közérzet metaforikus képe. Ezek a többnyire természeti tematikájú, különösen az őszi, téli lapszámokban megjelenő versek alighanem a feltételezett gyermekolvasó mellett a felnőtt olvasót (is) célozzák. „Fölégették a nádast, / most pernye és korom / és árván maradt árnyak / gyászolnak a havon. // Egyedül egy szál rongyos / befagyott nád rikoltoz / önmaga váza már- // vijjog, verdesi véres / szárnyát a fényes jéghez, / mint egy madár.” (Kányádi Sándor: *Nádszál. 1987/1*)

A gyermeklap státus olyan, akkoriban közszájon forgó, de hivatalos fórumokon ki nem mondható témák megjelenítésére ad lehetőséget, mint például a korabeli súlyos élelmiszerhiány vagy a

tömeges kitelepedések (Markó Béla: *Az egyszeri bolt*, *Fecskék az őszben.* Visky András: *Ébredj Napsugár!*)

A sebzett identitás metaforikus megjelenítése mellett Kovács András Ferenc verseiben a játékos identitás/identitáskeresés is megjelenik, amely maszkok, szerepek közt válogatva definiálja önmagát. „Lehettem volna bármi más: / színész, karmester, üsse kő, / esetleg festő, űrhajós, / költő vagy lepke-kergető! / Minden lehettem volna hát / de én lettem – bolond dolog / hogy egy tudósra, vagy talán / egy tengerészre gondolok…" (Kovács András Ferenc: *Bolondos ének.* 1987/11)

A másság megjelenítésében talán éppen ezekben az években mutat a legelfogadóbb attitűdöt a *Napsugár.* A személyes hangvétel, a másság elfogadására való tanúságtétel hangneme dominál. Az általában egyes szám első személyben elmondott, múltba visszaereszkedő történetekben a mássággal való konfrontálódás helyenként tragikus, szomorú felhangot tartalmaz (Kányádi Sándor: *Félnótás Ferkó*), máskor ironikus felhangú (Bálin Tibor: *Mese Marslakóról*) ugyanakkor mindig jelen van a konfliktus moralizáló feloldása, a másság elfogadása egy általános humanista eszmény jegyében, már-már a később begyűrűző *political correctness* szellemében, ám attól még eltérő nyelvhasználattal.

„Ez éppen olyan ember, mint mi, csak csodálatosan szép a hangja!" – biztatja a néger énekestől megrémülő fiúcskát az apja (Bajor Andor: *Kaland egy régi moziban.*1987/8) (Kiemelés tőlem V. J.). A szemüvege miatt kicsúfolt fiúcskát ezzel vigasztalja a tanítója: „Mit törődsz te vele, mit kiabálnak? Mindenkinek vállalnia kell a szívét, az arcát, a szemét! Ezt ti is jegyezzétek meg, pápaszem nélküli majmok!" (Bajor Andor: *A pápaszemes kígyó.* 1988/3).

Valószínűleg az identitás és másság kérdésének elvontabb, művészibb, árnyaltabb bemutatása valamelyest kompenzálni próbálta a gyermeklapokban többnyire jelenlevő, a nemzeti/kulturális identitás erősítésére szolgáló szövegek, információk

(magyar népmesék, mondák, népszokások, magyar irodalmi hagyomány stb.) teljes hiányát. Az 1988. májusi lapszámmal kezdve a helységnevek kizárólag románul szerepelhetnek a lapban, ettől kezdve elszaporodnak az olyan, szűkebb körben érthető (a kisebb gyermekolvasók számára minden bizonnyal nehezebben azonosítható) utalások, mint a „Mátyás király városa", vagy „A Maros felső folyásánál, a Dél-hegy lábánál".

A 80-as évek vége ritkán szerepel azokban az összeállításokban, amelyekkel a romániai folyóiratok önnön múltjukat ábrázolják. A Napsugár azonban kivételt jelent, a legkisebb szerkesztői szabadság és nagyfokú cenzúra időszakában számos olyan szöveget (főleg verset) közölt, amelyeket később szerzőik nyugodtan válogathattak a 90-es években megjelenő köteteikbe (lásd Kovács András Ferenc, Visky András, Markó Béla, Kányádi Sándor stb. verseit).

A Napsugár számára zökkenőmentesnek bizonyult az 1989-es eseményeket követő átmenet: gyakorlatilag folytatódnak, s csak lassacskán „amortizálódnak" a korábban elkezdett szereplők történeteit elmesélő sorozatok (Bálint Tibor, Bíró László, Fodor Sándor, Méhes György meséi). Az 1990. január-februári összevont lapszámmal kezdve viszont hangsúlyosan megjelenik a vallás (bibliai történetek), illetve a nemzeti/kulturális identitás témája (népmesék, mondák, népszokások ismertetése, klasszikus magyar irodalmi hagyomány egyes darabjai stb.).

7. Atomizált identitásképek 2007–2008

A 2007-ben fennállásának ötvenedik esztendejét ünneplő Napsugár fejlécén az áll, hogy „gyermekirodalmi lap", de ez a minősítés már csak megszorításokkal alkalmazható. Az irodalom továbbra is jelen van a lapban, de jóval kisebb mértékben, mint akár a 90-es években volt. Különösen a versanyaga változatos és színes,

számos kortárs költő szerepel benne rendszeresen (Balázs Imre József, Cseh Katalin, Kányádi Sándor, Kovács András Ferenc, László Noémi stb.).

Mégis másként tekinthető irodalmi lapnak, mint korábban, hiszen az aktuális olvasói preferenciákhoz, olvasási stratégiákhoz alkalmazkodott. A huszonegyedik század első évtizedének „digitális bennszülött" olvasói a számítógéppel, internethasználattal már óvodáskor előtt megismerkednek – a postarovatban közölt levelek egyikében a honlap megjelenését az elvileg olvasni még nem is tudó óvodások is üdvözlik (2007/1.). Ugyanakkor a példányszám (ekkoriban a lap 16 ezres példányszámban jelenik meg) kiemelkedően magasnak mondható a nyomtatott sajtótermékek hazai piacán.

Vibráló, villódzó, ugyanakkor interaktív olvasásra serkentő a huszonegyedik századba belépő Napsugár, amelynek most már tekintélyes hányadát teszi ki a gyerekek által írt, készített, fotózott, összeállított anyag. A gyakori tematikus számokban az irodalom az időnként hatalmas mennyiségű információ művészi illusztrációja, esztétikai szinten való megjelenítése (lásd László Noémi lapszámonként visszatérő tematikus verseit). A lap vizuális megjelenése, a tördelés is egy fragmentálódott, a nagyobb darabokból összeálló szövegrészekkel szemben a kisebb, tetszőlegesen variálható információkat kedvelő, „internetérzékeny" olvasói tudathoz alkalmazkodik.

A Napsugárolvasó aktív olvasó, aki kedve, érdeklődése, igényei szerint nagyjából az internetes szörfölés módszerével válogat az olvasásra kínált tartalmak között. Az identitás legerősebben itt magában az olvasásban aktualizálódik, abban, ahogyan az olvasó felhasználja, összeköti, valamilyen koherens egységbe rendezi a lap által kínált szövegeket. Ezekben az évfolyamokban egy-egy olyan szám is akad, amely szinte teljesen az olvasónak adja át a lapot, 2007 májusában „Ha én szülő lennék" címmel jövőképeiket fogalmazzák meg a gyermekek, 2008 májusában

pedig Balázs Imre József egyik versének apropóján (*Magamtól nem emlékezem*) kisgyermekkori emlékeket, történeteket elevenítenek fel a gyermekolvasók. (Az első összeállítás feltűnően konzervatívnak mutatja a gyerekek jövőképét, amelynek megjelenítését mintha átszínezné a televíziós sorozatok képi világa: valós tapasztalataival ellentétben a legtöbb gyerek családi házban képzeli el felnőtt életét, két gyerekkel, kutyával, esetleg úszómedencével.)

A 2007–2008-as évfolyamok alapján a Napsugár elsősorban a nemzeti/kulturális identitás formálásához nyújt nagymennyiségű adatot. Minden lapszám bemutat valamilyen magyar történelmi figurát (Hunyadi Mátyás, Kossuth Lajos, Szent László stb.). Nagy hangsúly esik az adott időszakhoz fűződő néphagyományok, a népművészeti alkotások, népviseletek ismertetésére (Gazda Klára, Zsigmond Emese rovatai), amelyek tekintélyes része a jelenlegi városlakó olvasó számára csaknem ugyanolyan egzotikusnak tűnhet, mint a *Kószabósza utazásai* címmel egybegyűjtött ismertetők Európa és a világ egyes országairól.

A nemzeti, közösségi identitás kialakításában fontos szerepet játszik a nemzeti történelem, illetve kultúra ismerete, erre kétségtelenül nagy hangsúlyt fektetnek a lap szerkesztői. Témaválasztásuk alapvetően historikus és rurális irányultságú, a közelmúlt, de akár a 20. század eseményeiről kevés szó esik, a múlt ismertetése (egyelőre) nagyjából lezárul az 1848-as forradalommal. (Ez alól kivételt képez a 2007/1-es jubileumi szám, amelyben a Napsugár története kapcsán szó esik a kommunista korszak bizonyos jellemzőiről, például a cenzúra szerepéről.) A lapszámban közöltek megtalálhatóak a www.napsugar.ro honlapon, ahol ezen kívül magyar zeneszerzők híres műveiből (Bakfark Bálinttól Kodály Zoltánig) vagy magyar vonatkozású zeneművekből lehet részleteket hallgatni.

A jelen, a városi környezet, a popkultúra (vagyis az olyan témák, amelyekről a gyermekolvasó más csatornákból is informálódhat) nem játszanak jelentős szerepet a Napsugárban.

A fentebb is említett Kószabósza visszatérő figurája a lapnak, amolyan emblémája az új Napsugárnak. A 2002–2003-as évfolyamokban Európa néhány országát mutatja be, 2007 szeptemberétől kezdve pedig kilenc lapszámon keresztül (az iskolai tanév kilenc hónapjához igazodva) a „nagyvilágban" barangol, és Japánt, Ausztráliát és Óceániát, Indiát, az Amerikai Egyesül Államokat, Kanadát, Kínát, Latin-Amerikát, a muzulmán országokat és Fekete Afrikát mutatja be.

Ezek a sorozatok nemcsak az adott térségről szóló információk beszerzésére nyújtanak kiváló lehetőséget az olvasónak, hanem arra is, hogy virtuálisan az etnikai, vallási másság különféle formáival találkozzon. Az az alteritás-kép, amely ezekből a tematikus összeállításokból kirajzolódik, színes, kulturális információ alapú és nem személyekhez, tapasztalatokhoz köthető. (Egy-egy adott ország, földrész tematizálásához rendszerint az adott kultúrából vett irodalmi szemelvények, az adott kultúrát, képi világot stb. szimbolikusan megjelenítő versek kapcsolódnak.) Ezek a színes, információs mozaikként formálódó összeállítások ugyanakkor időnként nem mentesek a sztereotípiáktól (pl. „A négereknek a vérükben van a ritmus, a tánc." 2007/12).

Léteznek az etnikai, vallási különbségeknek olyan szeletei is, amelyekkel noha a hétköznapokban gyakran szembesülhet a gyermekolvasó, a Napsugár (ahogy más gyermeklapok, ábécéskönyvek stb.) lapjain sem a szocialista „népek testvérisége" eszme, sem a szabad információkínálat korszakában nem találkozott, nem szembesül az olvasó. A Romániában élő etnikumok közül sem a cigányság, sem a zsidóság nem jelenik meg, holott különösen az előbbi állandó témája a médiának. (Ion Manolescu is felhívja a figyelmet arra, hogy a kommunista korszakbeli ábécéskönyvek sztereotípiáktól hemzsegő történeteiben – amelyek-

ben románok, magyarok, németek idilli egyetértésben élnek egy tömbházban, játszanak együtt stb. – a nemzetiségek palettájáról tendenciózusan hiányoznak a zsidók, cigányok, törökök stb. (Manolescu, 2005)

A huszonegyedik század első évtizedének Napsugara az interaktivitás szellemében atomizált identitástöredékeket közvetít, amelyekből az olvasó aktív részvételével, az olvasás, befogadás folyamatában rajzolódik ki valamilyen (természetesen olvasatonként) eltérő identitáskép, illetve a másság valamilyen konstrukciója.

Hivatkozásjegyzék

BAJOMI LÁZÁR Péter (2008) *Média és társadalom.*, Budapest, PrintXBudavárZrt. Médiakutató Alapítvány. p. 157.

COLE, Michael – COLE, Sheila R. (2001) *Fejlődéslélektan.* Budapest, Osiris Kiadó.

KRAMNICK, Isaac (1980) *Children's Literature and bourgeois ideology.* In: Zagorin Perez (ed.): Culture and Politics From Puritanism to the Enlightenment. Berkeley, California. 203–240.

KOMÁROMI Gabriella (szerk.) (2001) *Gyermekirodalom.* Budapest, Helikon Kiadó. 316–317.

BURKE, Kenneth (1998) *A „Mein Kampf" retorikája.* In: Szabó Márton (szerk.): Az ellenség neve. Budapest, Jószöveg Műhely Kiadó. 56–88.

MANOLESCU, Ion (2005) *Clişee tematice ale manualelor comuniste de clasele primare.* In: Paul Cernat – Ion Manolescu – Angelo Mitchievici – Ioan Stanomir: Explorări în comunismul românesc. II. Iași, Editura Polirom. p. 310.

OSMAN, Fernanda Emanuela (2004) *Note* despre poezia agitatorică a anilor 50. Caietele Echinox, vol. 7. Cluj Napoca, Editura Dacia. 59–60.

Abstracts

Verbena, wall bars and speeches.
Case study on the media representation of the Calvinist Gymnasium for Girls in Cluj in the interwar period

The foundation of the Calvinist Gymnasium for Girls in Cluj-Napoca appears as a final moment in the long process of inclusion of girls in the circle of middle level education that started in the second half of the 19th century. After several attempts failed mostly due to financial constraints and/or the presence of WWI, the school begins its activity in 1919 at first in the building of the Calvinist College for boys. In the process of accommodation to the new, Romanian educational system the Reformed Church of Transylvania finances the building of a new venue for the Calvinist Gymnasium for Girls, where teaching starts at the beginning of 1927.

My research focuses on the media presentation of the school, the educational process and its participants in the local printed press focusing on the moment of inaugurations Through a highly gendered description of both the school's everyday activities and outstanding /ritual events (graduation exams, festive events etc.) the local press conveys the views of a still patriarchal society yet through the theme of education and modernization captures the emergence of the first "proto-feminist" ideas.

A Strange Type of Marriage.
Literature and news reporting on the pages of Hungarian dailies in Cluj-Napoca during WWII.

Traditionally the relationship between literature and news writing used to be much stronger than nowadays. In the first decades

of the 20. century which we may call the period of professionalization of journalism many writers, poets worked in the Hungarian press, while their literary achievements and success added to their professional success as journalists.

In the years immediately following the WWI the emerging literary life of Hungarians under the new, Romanian rule in lack of specialized institutions (publishing houses, literary reviews etc.) formed on the pages of newspapers as well.

During the years of the WWII literature returned once again on the pages of newspapers opening up the possibility of cryptic self-expression and metaphorical information dissemination in the middle of military/war censorship. My research is focused on the presence of literature and its non-artistic but journalistic role on the pages of the two, most important daily newspapers of the time Ellenzék and Keleti Újság (Opposition, Eastern Journal)

„In Short Sentences About the Everyday Reality"
Zoltán Jékely as reporter at Világosság

Between December 1944 and September 1946 Hungarian poet and writer Zoltán Jékely worked as a reporter at Vilagosság, a newspaper in Hungarian language published in Cluj by the newly formed party Magyar Népi Szövetség (Hungarian Popular Assembly). In its articles and reports this newly founded newspaper covered mostly the city of Cluj and its region, promoted the construction of the new (socialist) political order, and supported first the Soviet military administration, than the Romanian administration installed in the city at the end of the WWII.

A poet with a vast modernist European culture and a bohemian by heart, Jékely mainly published art review concerning literature, culture, fine arts and theatrical performances, though tried his hand on human interest stories as well. His short period spent in news writing can showcase how an intellectual connect-

ed to humanist and Transylvanist ideas and showing little interest towards leftist ideology tried to secure His position in the ever changing context of the after war period.

A More Literary Youth Literature!

(Agenda setting and the image of children in Stalinist children's media)

The process of constructing the new man (often referred as *homo sovieticus*) started from the earliest years and through the educational and child-care system followed the children of the Stalinist era into young adulthood. Print media directed to young consumers proved to be a highly efficient tool in the hands of state propaganda, reaching virtually every child in Romania.

My essay presents the case study of two Hungarian language children's magazine in Romania (Pionír/Pioneer, and Napsugár/Sunshine), focusing on the general Stalinist agenda setting pattern of the magazines and on the particularities arising from the fact, that these were designed to serve as a propaganda tool in the education of the children of Hungarian minority in Romania.

New Name, New Content.

Changes youth press after the 1989 revolution

The 1989 change of the Romanian political regime, the fall of the communist dictatorship meant a radical change in the media publicity in Romania. This change manifests itself in the media of the Hungarian minority of Romania as well.

The period immediately following the fall of the authoritarian regime was characterized by the existence of conflicting tendencies: the will of radical rupture with the past, the need to setting the norms of a modern democratic journalism and the survival of certain aspects/elements of the past.

The media organs of the young generation played a far more complex role than simply promoting youth culture and offering different forms of entertainment and information for its readers. The general characteristics of the Romanian press in the transitional period (strongly politicized press, elitist view on the role of media, etc.) can be traced in the youth press of the Hungarian minority of Romania, especially through the cult of the young generation considered not only a promise of the future but the main agent of the political change.

My paper gives an analysis of the agenda setting functions and values represented in the first few months following the 89` Revolution by the *Fiatal Fórum (Young people`s forum)* and *Jelenlét* (*Presence*)as opposed to the set of values promoted by their predecessor, the *Ifjúmunkás (Young worker).* The case study of these two reviews offers an insight into the mechanism through which the young intellectual elite of the Hungarian minority of Romania asserted its values and used media not only as a road to self-expression but also to self-realization.

From the Socialist „New Man" to the Digital Native

Constructions of alterity and identity in a children's literary magazine

Media studies often emphasize the effect of media upon its consumer, and one of the often tackled problems in this field of research is the negative effect of media on children, and youngsters who are traditionally presented as being more naive in their role as recipient of media-message than adults.

However children's media (or at least a large segment of it) traditionally has an important role in education and in supplying information in a well designed, bite-size form.

My essay presents the case study of a Romanian Children's Magazine, written in Hungarian language, entitled Napsugár (Sunshine).

The magazine was founded in 1957 in Cluj, being one of the small concessions made by the Romanian authorities towards the Hungarian minority after the harsh measures taken following the suppression of the 1956 revolution in Hungary. During the next decades the magazine played a double role. It was promoting the Communist ideas and helping the formation of the communist identity for its reader and through the high class literature published in it, written by the most valuable writers and poets of the age, and by the illustration supplied by well known artists it also played a subversive role, by the end of the 1980-s becoming one of the last places were some ideas could be expressed freely in the middle of a highly secured communist censorship.

After 1989 the magazine had to deal with new challenges provided by the free market, the competition and its main task is to find a balance between the public service model to which is traditionally dedicated and some aspects of the commercial one, required more and more intensely by the sudden changes both on the market of children's magazines and in the expectations and needs of its target readers, who are now children of a digital era.

What are these challenges, how the Napsugár can deal with them, and what new kinds of construction patterns for identity and alterity take form in the material published on its pages, or promoted on its website will be presented in my essay.

Tartalom

ELLENZÉK

POLITIKAI NAPILAP.

Kolozsvárt, Emke-tér 19 szám.

Alapitotta: BARTHA MIKLÓS.

Kiadóhivatal: Kolozsvárt,

ISBN: 978-606-37-1067-4